

לקקוט ווהלין

העצמות היבשות של בית ישראל
אַרומצוימען די ברידער-קברים!
וואלינער שרייבן וועגן דעם פלאן
ראוונער יידן פון ר"פ צו קבר-אבות
קהילות ווהלין — אנציקלופדיה זוטא
פנקס קהילות ווהלין-פולסיה
סאַסענקעס — דער צווייטער באבי יאר
מצעד החיים (נוער) בפולין
דיאדיא מישה: "גם אני יהודי!"
דמויות ווהליניות בישראל ובעולם
קהילות ווהלין החקוקות בסלעים
ASSEMBLY WITH THE WOLYNIANS
50 YEARS AGO — THE WAR

- מפנקס } די ביינער פון בית ישראל, 3
 העורד: } השואה והשעשוע, 4
 א בריוו פון ניו-יאָרק, יעקב עלבירט, 5
 מכתבים למערכת — בריוו אין רעדאקציע, 6
 קינה על עמי בקברותיהם, יצחק גורפינקל, 9
 אונטער די סאַסענקעס, פישל מעטשניק, 10
 סאַסענקעס — דער צווייטע באבי-יאָר, כ. בערמאן, 11
 מצעד החיים בפולין, יחיאל פרשקולניק, 16
 קהילות ווהלין — אנציקלופדיה זוטא
 מנייביץ' — פובורסק — טרויאנובקה, יהודה מרין, 17
 לובישוב, מנדל חזן, 20
 שמות יהודים של מקומות בווהלין, אברהם קלבן, 21
 ספרים חדשים
 פנקס קהילות ווהלין-פולסיה, שמואל ספקטור, 22
 להציל את יהדות בריה"מ! נתן ליבנה, 24
 גם אני יהודי, דיאדיא מישא, 26
 גלגולו של ניגון, אברהם קלבן, 29
 חסידי אומות העולם, סנדר אפלבויס, 30
 פון וואַלינער פאלקלאר, משה יוז, 31
 דמויות
 חיים ווטצ'ין; אדם קופר — גד רוזנבלט, 34
 אורי אלפרט איש קובל — צבי רזניק, 37
 באיגוד, ש. זיסקינד, 38
 בארגונים: בארגון קובל, ר. צבי, 39
 בארגון קוריץ, נח דגוני, 39
 בארגון סרני, א. מוריק, 40
 ארגון מנייביץ', 40
 חיים זיסקין ברט ז"ל — י. גורפינקל, 41
 יצחק שר ז"ל — א. איינשטיין, 41
 קהילות ווהלין בבקעת הקהילות החרבות, 42
 48, Assembly with the Wolynians, Shlomo Zyskind
 46, Glumy Jubilee, Nathan Livneh
 45, Stages in the partisan fighting, Abba Klurman

העורך – נתן ליבנה

סגן-עורך – יהודה מרין

בהוצאת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, ישראל – ארה"ב – קנדה
גבעתיים – ניו-יורק – לוס-אנג'לס – מונטריאול

מען האגוד : היכל יהדות ווהלין, גבעתיים, רח' כורזין 10, טל' 740621

מען הפדרציה בארה"ב :

Federation of Wolynian Jews Inc.,

2672 East 7th Str. Brooklyn N.Y. 11235 Tel: 891-3323.

מען האירגון בלוס-אנג'לס :

Wolyner Society, 500 N. Croft, Calif. 90048

Sidny Kipnis

מען האירגון בקנדה :

Federation of Wolynian Jews, 6607 Mountain Sights

Montreal. Que. H3W2Z5 Tel. 737—0720

הכתובת למשלוח כתבי-יד :

אדרעס איבערצושיקן מאַנסקריפטן :

ילקוט ווהלין, רח' מעגל 38 רמת-גן ISRAEL 52472

טל. המערכת (פון רעדאקציע) : 03-729824

די ביינער פון בית ישראל אין די טאָלן פון וואָלין

מפנקס העורך:
מי ומה
בילקוט

...סאיז געווען אויף מיר גאָטס האנט און ער האָט מיך ארויסגעפירט מיט גאָטס גייסט און מיך אנדערגעלייגט אין טאָל און ער איז פול מיט ביינער... און ער האָט געזאָגט צו מיר: זיי זיך מתנבא... אזוי האָט גאָט געזאָגט צו די ביינער; אָט גיב איך אריין אין אייך א גייסט און איר וועט לעבן... און איך האָב זיך מתנבא געווען... און זיי האָבן זיך געשטעלט אויף זייערע פיס, זייער, זייער א גרויס חיל. און ער האָט געזאָגט צו מיר: בן-אדם, אָט די ביינער דאָס איז דאָס גאנצע בית-ישראל... אָט עפן איך אויף אייערע קברים און איך הויב אייך אויף פון אייערע קברים, מיין פאָלק, און איך ברענג אייך אויף אייער ערד... און איך גיב אריין מיין גייסט אין אייך און איר וועט לעבן... (פסוקים פון יחזקאל, ל"ז)

ווען כ'ז'ץ אזוי, שפעט נאָך האלבער נאכט און פרוו איבערזעצן אָט די ווונדערבארע געטלעכע פסוקים (ליידער האָב איך ניט אונטער מיין האנט יואשע יידישע תנ"ך-איבערזעצונג) פיל איך, צום וויפלסן מאָל, דעם שטארקן כוח און גרויסע טרייסט, וואָס שפרודלען ארויס פון אָט דער נבואה, וואָס איז אפשר ניטאָ איר גלייכן אין גאנצן ספר תנ"ך און איז אזוי גוט און פאסיק פאר אונדז אין יעדער צייט און פאר אלע דורות פון פאָלק ישראל.

איז האָב איך געזוכט אין דאָזיקן קאפיטל פון יחזקאל, אפשר ווי א סך אנדערע פאר מיר, אן ענטפער... אויפן פלאן פון דער פעדעראציע פון וואָלינער יידן אין ניריאָרק ארומצוימען די צענדליקער, אויב ניט די הונדערטער ברידער-קברים פון אונדזערע קדושים אין גאנץ וואָלין, ווו ס'נאָר מעגליך.

געוויס. דער פלאן זעט אויס גראנדיעז. בפרט נעמענדיק אין באטראכט אז א סך אזעלכע גריבער זענען שוין פארשוונדן ווי "פון אונטער דער ערד" און פון אונטער ביימער און גאָרטנס און גרינס. און ווער ווייסט אונטער וואָס נאָך, און ס'וועט שווער זיין זיי אויפצוכן. און – פארוואָס טאקע ניט? האָבן דאָך די אוקראינער געהאט, דעמלט און היינט, פון וועמען צו לערנען – פארווישן און אָפּמעקן יעדן סימן, וואָס דערמאָנט יענע שרעקלעכע רציחות פון אומשולדיקע ביז גאָר, קינד און קייט, וואָס א סך פון זיי אליין, אָדער זייערע עלטערן, האָבן א גרויסן אָנטייל גענומען אין אָט דעם גרויסן אידעאלן אויפטו...

ס'איז לייכט צו פארשטיין אז די ארבעט, אויב ס'וועט זיך נאָר איינגעבן, וועט געמאכט ווערן דורך אוקראינישע ארבעטער. אפשר דורך א טייל פון די אויבן-דערמאָנטע. קיין אנדערע זענען כמעט ניט בנמצא אין גאנץ וואָלין. יידן – עטלעכע הונדערט זקנים און עטלעכע פון ווייט אָנגעקומענע. און מאכן וועלן זיי דאָס, פארשטייט זיך, פאר גוט "גריף" געלט. אַ לייכטער פאָרדינסט. לייכטער ווי אַרבעטן אין די קוילן-גרובן, למשל. ווער ס'מיינט אז אין 2 – 3 יאָר ארום וועט דאָס ווידער אלץ אָפּגעמעקט ווערן – איז זיך טועה, ווייל די זאך וועט מיט דער צייט ברענגען, יאָר איין יאָר אויס, כוואליעס פון יידישע טוריסטן, בפרט פון וואָלינער אָפּשטאם. אויך זיי מיט גרינע פאפירלעך אין דער האנט – און ווער זאָגט מיר, איך בעט אייך, איז עפעס מוותר אויף א הון, וואָס לייגט גאָלדענע אייער? אָבער אויב כ'בין זיך טועה מיטן עניין פון עליה צו "קבר-אבות", וועט געוויס מקוים ווערן די נבואה פון די פעסימיסטן וואָס צווישן אונדז...

דער נביא יחזקאל, אין זיין גרויסער זעהונג, האָט געהערט פונעם ריבונו-של-עולם עפעס אַנדערש ("איך הויב אייך אויף פון אייערע קברים, מיין פאָלק, און איך ברענג אייך אויף אייער ערד"). פראָסט און פשוט. און דאָס וועט לעבעדיק מאכן דעם אַנדענק פון די זייער גרויסע מחנה פון טויטע. לא-כל-שכן די לעבעדיקע.

אָבער "זינט ס'חרוב געוואָרן דער בית – המקדש" ווערט געזאָגט "איז אויס נבואה אין ישראל". דאָס מיינט זאָגן, אז פון דעמלט אָן דארף יעדער פראָבלעם אין אונדזער לעבן באהאנדלט און געלעזט ווערן אויף א מער פראָזאיישן אופן. ניט לויט וויזיעס נאָר ווי ס'דיקטירט אונדז די סאמע ווירקלעכקייט... און די ווירקלעכקייט באפעלט אונדז, ווי ס'שרייבט דער פרעזידענט פון דער "פעדעראציע" אין ניריאָרק צום איגוד אין ישראל: "מקיים זיין די מצווה פון חסד של אמת לגבי אונדזערע קדושים", ווייל דאָס איז אונדזער פליכט. ווייל מיר טאָרן ניט לאָזן אונדזערע קדושים אויף הפקר.

דערפאר, בלויז דאָס ארויספאָרן פון א מנין יידן פון ניו – יאָרק "לתור את הארץ". "אויסשפירן. זען

וואָס ס'טוט זיך דאָרטן, זען ווי "מיר האלטן אין דער וועלט" און וואָס מ'קאָן און ס'כדאי טון – איז שוין פאָזיטיוו. אפילו געוונטשן, ווייל בלויז דאָס וויסן אליין – איז ווי שוין אָפגעטון א האלבע ארבעט.

איז לאַמיר ווינטשן ברכה און הצלחה אין אַט די מעשים פון דער וואָלינער יידישע דעלעגאציע אין די אמאָליקע יידישע שטעט און שטעטלעך אין וואָלין.

השואה והשעשוע

פונטית זה כמעט נשמע לשון־נופל־על־לשון, אך יש להבדיל ביניהם כרחוק מזרח ממערב. כי השואה האיומה לא במהרה תימחק מההסטוריה של העם היהודי – הקרבן, ולא מההסטוריה של העם הגרמני – הרוצח ושל נלווים אחרים, על אף המאמצים של רבים, של "אינטרסנטים", להכחיש ולטשטש. שלהד"ם. קשה לאלה האחרונים להישאר "שרץ" לעולם ועד והם מנסים לטהר עצמם בק"ן טעמים. אך מצויים, כמובן, גם אנשים בעלי מצפון בעולם, בעולם האמנויות השונות, שהשתדלו ומשתדלים לתת ביטוי כן והולם לטרגדיה אנושית זו, למען "לא עוד" בקרב "כל אומה ולשון".

אנחנו, שרידי העם היהודי לאחר השואה, על אחת כמה וכמה שמצווים על כך, ככל שידנו מגעת, למרות שאין בכוחן של מלים וכו' לתאר מציאות איומה שכזו. יש גורסים שאפילו גדול המקוננים של עם ישראל לדורותיו, ירמיהו הנביא, לא הצליח בכך לגמרי.

כך או כך, אין השואה נושא לשעשוע. ובוודאי שלא אצלנו. זוהי הרי טרגדיה דמים הצועקים מן האדמה. אולי עוד יקום אחד בקרבנו שיתמודד עם נושא זה. "חווה, תן לנו מחזה!" קראו פעם אנשי תיאטרון הבימה ה"ראשונים" אל ח.ג. ביאליק בעלותו ארצה. אך החווה שתק. אפשר ש"עיר ההריגה" היה המחזה שעמד מול עיניו והוא נרתע. יותר מאשר ב"עיר ההריגה" חש, אולי, שלא יצליח (וחבל, אפשר שהיה צופה בעבי ענן כבדים יותר מכסים לימים את שמינו).

בישראל, ברוב להיטות "לצעוד עם הזמן" נעשה על במת תיאטרון נסיון להעלות את נושא השואה כ...קומדיה. כי אחרת אין להבין את הלהג לזכרם של רבבות קדושים בעיר ואם בישראל, "ירושלים דליטא", בהעלאת סיפורם של פושעים מועדים מעטים, העוטה חרפה על קהילה קדושה זו, תרתי משמע. הכוונה להצגת "גיטו" בתיאטרון חיפה. ולא היינו חוזרים לכך אלמלא אלי ויזל שהוקיע (ב"ג.י. טיימס") את השקר ו"חילול השם" שבמחזה זה, "המתאר את גיטו וילנה מזווית ראייה שולית לגמרי", ואוי לחרפה זו, שכן "זכו המרצחים" ומלאכת טיהורם נעשה בחלקה על ידינו, תוך הבלטת כלל פושעים של יהודי הגיטו, לשמחתם הרבה של רבבות צוררי ישראל שעדיין מצויים בגרמניה, שבה אכן זכתה ההצגה להצלחה מירבית. וכי מה פלא בדבר, כשאנחנו במו ידינו מגישים להם משהו "לטעמם" על מגש של כסף!

הטוענים כאן, בישראל, שדווקא קביעתו של אלי ויזל ש"אשוויץ הוא מחוץ ליקום והיא בעברם האחר של החיים והמוות" עלולה להזיק למתגוננים בפני שואה נוספת כי תבוא, שכן היא גורמת להרמת ידיים ויאוש בפרשם את השואה כ"גזירה משמים" – אינם יורדים לסוף דעתו. ויזל ביקש לציין בכך את גודל הפשע של אושוויץ, שהוא נבצר מבינת אנוש ויחד עם זה – ההכרח למנוע נקמת דם במשך הדורות למען לא יגעו דמים בדמים ולא ירבה הרג בעולם. אך מה ענין שמיטה אצל הר סיני? ויזל מתריע על הכתמתם של רבבות קדושי וילנה בהעלאת עובדות של פושעים מעטים המצויים בדרך כלל בשולי כל חברה גדולה. ואין הוא היחיד הרואה בכך "חילול השם" שעה שה"אינטרסנטים" הרבים למיניהם רואים בכך ריהביליטציה לעצמם ולקודמיהם. גם הקביעה שרק הצופים בלבד באולם התיאטרון הם שיקבעו אם המחזה טוב או לא – מסולפת, שכן לא מדובר כאן במחזה טוב או רע, כי אם ב"שרץ" המחלל את זכרה של הקהילה־קדושה של "ירושלים דליטא", גם אם המחזאי לא התכוון לכך, הוא דבר שאין לו כפרה. כאשר יצחק ב"ל תיאר במחזהו "השקיעה" את אנשי העולם התחתון באודסה – היה זה לחיוב; לא כן תיאור העולם התחתון בגיטו וילנה, שהוא לשלילה לכל הדעות.

גם במחזהו השני של מחזאי זה (י. סובול) "אדם" (איציק ויטנברג) מרובה השמא על הברי וצדקה ויטקה קובנה (ב"זה הזמן" בטלוויזיה) בהצביעה על כך שחיפושיו של המחזאי אשמים וחוטאים שקוף למדי, ועיקר

יעקב עלבירט

א בריוו פון ניו-יאָרק

(פון א בריוו צום "איגוד" אין ישראל)

טון; זיי זענען שוין פון לאנג חרוב און צעשטערט. איך פרוו קריגן אינפארמאציע פון וואַלינער יידן דאָ אין ניו-יאָרק, אָבער ווי ס'זעט אויס, איך וועל קיין סך ניט דערגרייכן, איז על-כן ווענדע איך זיך צו אייך: אפשר קאנט איר אונדז באזאָרגן מיט אינפארמאציע פון דעם סאָרט.

מיר זענען עדות פון א גרויסע ענדערונג אין רוסלאנד וואָס קיינער האָט ניט פאַרויסגעזען מיט עטליכע יאָר צוריק, ענדערונגען וואָס דארפן באַגריסט ווערן פון יעדן איינעם. דאָס טוען אויך די מערהייט אמעריקאנער ווי אויך די מערהייט אין אלע מערב-לענדער. מיר טאָרן אָבער ניט פאַרגעסן אז אין סאָוועטן-פאַרבאנד איז ניט פאַרגעקומען קיין פאָליטישע איבערקערעניש וואָס מאַכט צונישט דעם קאָמוניסטישן רעזשים וואָס הערשט שוין דאָרט 72 יאָר. מיר טאָרן ניט פאַרגעסן וואָס דער דאָזיקער רעזשים האָט אונדז געטון אין משך פון אלע יאָרן. מיר דארפן געדענקען, אז וואָס ס'האָט פאַסירט אין די 60-ער יאָרן, ווען ברעזשניעוו האָט איבערנאכט צונישט געמאכט כרשטשאָווס ליבעראלע איינשטעלונגען — אזוי קאָן אויפסניי קומען א פאַרקערטער קורס. אויך דער לעצטער סטרייק פון די אוקריינישע קוילן-גרובער האָט געדראָט מיט אָנצינדן א פונק פון אוקריינישן נאַציאָנאַליזם, א פונק וואָס איז אייגנטליך נאָך ניט פאַרלאָשן געוואָרן ביז היינט צו טאָג — א זאך וואָס איז זייער ניט לטובת אונדזער צוועק; אויך די אַנטיסעמיטישע "פאַמיאַט" — אַרגאַניזאַציע שטאַרקט זיך פאַקטיש פון טאָג — צו — טאָג, טראָץ די "פערעסטרויקאַ" און "גלאַסנאָסט". פון דעם אלעמען דארפן מיר לערנען אז מיר טאָרן ניט פאַרשפילן די

די פּעדעראַציע פון וואַלינער יידן אין ניו-יאָרק האָט באַשלאָסן שיקן אַ דעלעגאַציע פון בערך 10 יידן כדי אַרומצוימען די ברידער קברים פון וואַלינער שטעט און שטעטלעך, וווּ ס'נאָר מעגליך.

איך בין זיכער, אז דאָס וואָס כוּויל איצט מודיע זיין איז אייך שוין באַקאַנט, דאָך וויל איך דאָס מעלדן שריפטליך.

דעם צווייטן אפריל ד.י. האָט די פּעדעראַציע פון וואַלינער יידן אין ניו-יאָרק אָנגענומען א באשלוס אז היות ס'זענען פאַראַנען גוטע אויסזיכטן אז א דעלעגאַציע פון 10 יידן וועלן באַזוכן שטעט און שטעטלעך אין וואַלין, וווּ ס'נאָר מעגליך — וועט די פּעדעראַציע דעקן די הוצאות פאַר אַרומצוימען מיט פלויען די ברידער קברים, וווּ מ'קען נאָר אזעלכע געפינען*.

בכדי די דעלעגאַציע זאָל מצליח זיין אין דעם אמביציעזן פלאַן, איז וויכטיק צו האָבן וואָס מער אינפארמאציע וועגן די מערערע ערטער וווּ די ברידער-קברים געפינען זיך. א מאפע, אפילו א פרימיטיווע מיט אָנווייזונגען וווּ אזעלכע קברים געפינען זיך וואָלט אוודאי א סך געהאָלפן. און ס'זאָל זיין קלאָר: מיר וועלן רעאביליטירן די ברידער-קברים, ליידער ניט אלע בית-עולם'ס פאַר וועלכע מיר קאָנען ליידער גאָרניט — ניט — — —

* די הוצאות פאַר די ברידער קברים פון דער שטאָט לויצק וועט די פּעדעראַציע ניט דעקן. דער מחבר פון דעם באשלוס איז אליין א לויצקער און אזוי האָט ער פאַרמולירט דעם באשלוס, אָבער מיט דער פאַרויכערונג אז אויך לויצק וועט חלילה ניט בלייבן פאַרנאכלעסיגט. אדרכא לויצק וועט זיין דער צענטער פון אלע טעטיגקייטן, פאַרבונדן מיט דעם פלאַן.

האשמים אצלו הם דווקא משום־מה היהודים ומכיוון שכך, הריהו ממעט ממילא בפשעי הנאצים. ואיהדיוקים יוכיחו זאת. ואם זו תהא דרכו של המחזאי גם בסוף הטרילוגיה שלו, הינו במחזהו השלישי על וילנה — אין ספק שיימצאו לו חותמים נלהבים כמועמד רציני לפרס נובל לשלום — הניאראנאצים השונים בגרמניה ובעולם.

ולא ברור עדיין אם התיאטרונים הלאומיים אצלנו יתבעו גם הם את חלקם בפרס זה...

באשלאָסן אז בלי נדר, ווען די פאַרמאליטעטן וועלן פארטיק ווערן, וועל איך טון מיין פליכט (יא, די פאַרמאליטעטן וואָס די רוסן פאָדערן זענען אומגעלומפערט און ווי ס'זעט אויס וועט זיך דאָס פארציען ביז סעפטעמבער).

כ'בעט נאָך אַ מאָל זען קריגן אינפאַרמאַציע וועגן די ברידער-קברים, ספּעציעל פון די קליינע שטעטלעך. לאָמיר אַלע צוזאַמען מקיים זיין די מצווה פון "חסד של אמת".

עיקר שכחתי: פרטים, ווי אַזוי איך האָב פאַראינטערעסירט אין דעם ענין אַמעריקאַנער "פּאָליטישנס" פונעם לובאַוויטשער לאַגער — אפשר אין קומענדיקן בריוו.

געלעגנהייט, כל זמן ס'איז ניט צו שפּעט. מיר אלע, די וועלכע האָבן באַזאָרגט די וואָלינער קדושים מיט אַ לעבעדיקן מאָנומענט — דער "היכל יהדות ווהלין"; אויפגעשטעלט צענדליקער "ספרי יזכור" וועגן לעבן און שרעקלעכן טויט פון הונדערטער-טויזנטער יידן; סימבאָלישע מצבות פאר יחידים אויסגעדריקט אין שלטים און דפֿי־הנצחה — האָבן איצט די געלעגנהייט רעאביליטירן און בכלל ברענגען אין אָרדנונג די סאמע קברים פון די קדושים.

איך ווייס, אז די נסיעה קיין רוסלאנד, פאר מיר פערזענליך, איז ניט פאר מיינע כוחות; די דאָקטוירים רעדן מיך אָפּ פון דעם; די משפּחה און גוטע פריינד זענען גערוועזן — אָבער איך האָב

מכתבים למערכת

כ־500 שנים (בתיאור היסטורי) התקיימו קהילות יהודיות בוהלין. חובת איזכורם ושמירה על זכר השמדתם חלה בראש ובראשונה על העיריות והמועצות המקומות שבשטחן חיו יהודים אלה כאזרחים נאמנים במשך דורות. תביעה מסוג זה לזכר קדושינו מהשלטונות המקומיים בבריה"מ היא חובה מוסרית שלנו.

לאחרונה, עם הפתיחות שחלה ביחסי בריה"מ והמערכה החלו להגיע לערי ועיירות ווהלין תיירים יוצאי מקומות אלה וביניהם גם מישראל. הם מצאו ווהלין ללא יהודים פרט לבוודים, זעיר פה, זעיר שם, רובם לא מבני המקום. הם ראו את הבורות הפתוחים עד היום ואחרים שנהפכו לגני ירק ללא גידור או סימון כלשהו. הם חזרו למערב ובפיהם "בשורה" שאם נעביר דולארים יסכימו העיריות לגדר את מקומות ההרג ואף להקים אנדרטאות, בהתאם לכמות הדולארים, כמובן.

ובכן לא חובה מוסרית ואזרחית של השלטונות המקומיים, אלא עיסקה כספית. "ביזנס". אך מי יתקע לידנו שלמחרת הטקס של הצבת הגדר או האנדרטה לא ייהרס הסימון ולא ייחרש השדה ע"י האוכלוסיה האכולה אנטישמיות ואשר בראש מעייניה להכחיש את עצם קיום השואה והשמדת היהודים ובוודאי את חלקה בהרג.

בל נוסיף אפוא יגון על מכאוב. הבו ננציח את זכר קדושינו בהעברה סמלית של "העצמות

כ־220 אלף יהודי ווהלין מצאואת מותם הטראגי בשואה ב־126 ישובים יהודיים מאורגנים ובמאות כפרים בהם חיו כבודדים ללא קהילה מאורגנת. רובם המכריע הובלו לבורות שנחפרו ע"י עובדי כפיה יהודיים וע"י אכרי הסביבה בפאתי הישובים ונורו שם לעתים מול עיניהם הבולשות של התושבים, שכנים לשעבר, שעטו לחטט ולבזוז בבתי היהודים.

מאז (תחילת 1943) לא דאג איש לסימון בורות ההריגה, להצבת מצבה ולא לסימון הקל ביותר. עם תום הקרבות באזור ווהלין הוקמו שם ועדות ממלכתיות לחקר פשעי הנאצים, הם אספו חומר רב על שואת יהודי ווהלין. ברם בראשית שנות החמישים הופסקה פעולת הועדות וכל החומר הארכיוני שנאסף על ידם, והוא רב מאד, הוסתר ועד היום לא נפתח לציבור.

במקומות שונים הרסו הגרמנים בסיוע האוכלוסיה את בתי הקברות היהודיים בני מאות בשנים והשתמשו במצבות לסלילת כבישים ומדרכות ואף לבניה. השלטונות המקומיים אחרי השחרור המשיכו לצערנו בפעולת הרס בתי הקברות.

במקומות שאליהם הגיעו ניצולים מהיערות ומשורות הצבא הסובייטי וכו' הקימו אלה מצבות במקומות הרג יקיריהם, ברוב המקרים המוכרים לנו נהרסו גם מצבות אלה ע"י תושבי המקום.

הראשון לכיבוש קורייץ. זאת הקבוצה הראשונה; בשיטניה, 1 ק"מ מהגבול עד 1939 מזרחית מבית החרושת לסוכר, שם נהרגו 450 איש (בחג האוקראיני פרצ'יסטה) בספטמבר 1941, זאת קבוצה שניה; וביער קוזאק, בסיון, ערב חג השבועות. זהו ההרג ההמוני הראשון שבו נהרגו רוב בני עירנו. בערב חג הסוכות הובלו לקוזאק יתר בני עירנו ושם נרצחו כולם.

הערה: קורייץ וכפר קוזאק שייכים כיום לחבל רובנה.

כפר פובצ'ין ושיטניה: הכפר שיטניה כבר לא קיים והאדמות שייכות לקולחוז פובצ'ין. זה מחוז יארון בחבל ז'יטומיר.

בשיטניה היתה מצבה קטנטונת שיהודי קורייץ וביניהם ד"ר וולאך הציבו שם. אני אישית ראיתי את הקבר והמצבה.

יעקב ויינשלבונים

מיר שעצן זייער אייערע באמיהונגען צו פארווירקלעכן, אונדזער חוב צו אונדזערע קדושים — אויפשטעלן ארום די ברידער-קברים א גדר.

ט"ו באלול התש"ב (28.8.1942), אויפן וועג פון וואלדימערעץ צום דאָרף זולקין, בערך 3 ק"מ פון וואלדימערעץ, אין א וואלד בערך 300 מעטער פון וועג — זענען דערמאָרדעט געוואָרן 3000 יידן פון וואלדימערעץ און פון דער סביבה. מיר שיקן אייך איבער די מאפע פון דער געגנט. חברים פון ועד וואלדימערעץ: חיים שוואַרצבערג, מרדכי סליווקין, יעקב קאָץ, יעקב מודריק.

סנדר אפלבוים, דוד בורקאָ

ווי מ'האָט מיר איבערגעגעבן, וועט אין סעפטעמבער ד.י. אַרויספאַרן אַ דעלעגאַציע פון דער וואָלינער פעדעראַציע אין ניו-יאָרק — קיין וואָלין כדי אויפזוכן ברידער-קברים פון אונדזערע קדושים מיטן צוועק אַרומצוימען די קברים.

איך וואָלט זייער געוואָלט, אויב דאָס איז נאָר מעגלעך, נעמען אַן אַנטייל אין דער דעלעגאַציע. איך בין געווען אַ לעבעדיקער עדות אין 2 ערטער וווּ די שרעקליכע רציחות זענען פאַרגעקומען און נאָר מיט נסים בין איך לעבן געבליבן.

אין שטעטל אַנטאַנאָווקע, בערך 7 ק"מ פון מיין שטעטל קליין-סעלישץ, דאָרט אין אַ וועלדל, זענען דערשאָסן געוואָרן אַ 150 יידן, מענער,

היבשות" ל"בקעת הקהילות" באתר "יד-ושם" בירושלים, שם תונצחנה כל הקהילות החרבות כולל הקהילות-קדושות של ווהלין.

אדמת ווהלין, שבאכזריות כה רבה ספגה את דמם של יקירנו מבלי שאיש יפצה פה — אסורה לנו לדורי דורות.

אברהם כהן

בתי הקברות בקובל ובית הכנסת נהרסו כליל. קברות האחים קיימים בכפר ככובה — תמונות ופרטים בספר קובל, עמודים 499 ו-501.

כמו כן הננו מצרפים 2 תמונות. הננו מבקשים מחברי המשלחת לצלם אתרי זכרון בקובל ולהעביר גם אלינו כדי שנוכל לצרף לסרט וידיאו שאנו מכינים על עירנו.

צבי רזניק

יו"ר ארגון יוצאי קובל בישראל

קבר האחים בעיר סרני הרוס. עצמות הקדושים פוזרות מחוץ לקבר. זוהי "מלאכת האכרים" שבסביבה, המחטטים בין הגופות ומחפשים "מטמונים". זאת מסרה לנו תיירת תושבת העיר לשעבר, שביקרה שם לפני שנים.

הקבר עצמו נמצא מצד שני של סרני, "פולסקה", בסמוך לבית הקברות הנזכר: הרוסים אמנם הקימו אנדרטה אולם אין בה זכר להשמדת יהודים. בקשתנו להציב שם שלט בזה הלשון:

כאן קבורים יהודי סרני והסביבה שהושמדו בידי הנאצים הרוצחים ועוזריהם הי"ד עם ישראל חי

יחיאל פרישקולניק

יו"ר ארגון יהודי סרני והסביבה בישראל

ארגון יוצאי העיר קורייץ בישראל ובפזורה, (בקורייץ הושמדו כ-6000 יהודים), מבקשים להצטרף למפעל גידור בורות הקדושים במקומות שם הושמדו יוצאי עירנו.

בישראל נמצאים מספר יהודים שהיו עדי-ראיה לשואה, והם יודעים את מקומות הקבורה בדיוק.

נח דגוני

יו"ר ארגון יוצאי קורייץ בישראל

מלבד הבורות ביער קוזאק אל תוכם נורו יהודי קורייץ יש עוד שני בורות: אחד ביער פובצ'ין על הקמנה-אורקה, שם נהרגו 130 איש. בחודש

1. בשטח מגרש-הכדורגל בעיר מצד דרום לפני המלחמה שימש המקום למיטות.
2. על יד גשר-הברזל, העובר מעל נחל, בחורשה — מצד צפון.

אהרון ברצ'וק

יו"ר ארגון יוצאי קוסטופול בישראל

1. מקום הרצח של יהודי מז'ריץ' — היה בכפר סמוך — נְבִירְקוב — באיזור המלכנה (צֶגְלֵנְהָ). הכפר נמצא כ־5 ק"מ מן העיירה.
 2. בעיירה היה בית-קברות עתיק-יומין ובו כמה "אוהלים" לזכר אנשי המקום. אני יודע איזו אישיות תורנית או חסידית היתה טמונה שם. כל המצבות שבבית-קברות זה נופצו ונותצו בפקודת הנאצים ע"י היהודים עצמם. בית הבקורות נמצא בקצה השכונה הנקראת "גייט שטאט", ממש בשכנות עם ה"טורהוביצה".
- בעיירה עדיין גרות מספר משפחות יהודיות. בעיקר רצוי לבוא בקשרים שם עם הרשל קרמר. רצ"ב מפת תרשים העיירה עם ציון בתי-הקברות.

מ. אוריון

יו"ר ארגון יוצאי מז'ריץ' בישראל

- הרבה תודות ויישר-כוח ליו"ר המשלחת מר י. אלבירט. מוכן לשירותו.
- העיירה קאזין נמצאת 30 ק"מ מדובנא.
- ר"ב צילום אכן הזיכרון שעל קבר האחים בקאזין.

ארגון קאזין בישראל

צבי צונסקי

הערכתנו לרעיון הנצחת יהודי ווהלין בגיטאות ההריגה שם.

עם זאת עלינו לציין שאנחנו ניתקנו את עצמנו מטוצ'ין של מטה. אדמת פולין כולה רוויה דם יהודים. רק יהודים מעטים מגיעים לוהלין ואין לנו ענין לחטט שם.

אנחנו מזכירים יום את חיי יהודי העיירה בפריחתם והסבל האיום שפקד את יקירינו, עד סופם המר.

אנחנו מעודדים מפגשי חברים; הוצאנו ספר "יזכור" ועוד "ספר עדות" על חיי בני עירנו בעת שלטון הנאצים — בדרך. נודה לכם אם תסייעו לנו כספית בהוצאת הספר.

יוסף זילברברג

ארגון יוצאי טוטשין קריפה והסביבה

פרוען און קינדער; אין וואַלד פאסטאָמיט האָב איך, מיט מיינע אייגענע הענט מקבר געווען 12 קערפערס וואָס זענען דערמאָרדעט געוואָרן נאָך פריער, צווישן זיי אויך מיינ טייערער ברודער יוסף. איך געדענק גענוי די ערטער.

שמואל לודערמאן, ת"א

ליד העירה אוודוטיץ' (כ־20 ק"מ מטורצ'ין, פלך לוצק), נמצא קבר אחים של 88 יהודים. הקבר לא מגודר ולא שמור וכמעט שנעלם מעיני רואים.

אחי דוד סטובר המתגורר בעיר פוניביז' שבליטא ביקר במקום ולאחר שראה את מצב הקבר כתב על כך לשלטונות. אכן, נעשתה, לאחר מכן, פעולה והוקם גדר מסביב וכן הוצב שלט בציון: "כאן קבורים 88 אזרחים של ברית המועצות שנרצחו ע"י הנאצים". כמובן שזה לא מספיק. רצוי שהמשלחת תבקר במקום ותפעל לגידור יציב של הקבר.

מנחם סטובר, חיפה

ברכתנו ליוזמי הרעיון לגידור קברות אחים. זהו חוב לאומי חשוב ומעל לכל — חוב מוסרי להורינו ואחינו שנרצחו על ידי הגרמנים הברברים בעזרתם הפעילה של שכנינו מאתמול האוקראינים.

יהודי העיירה דמידובקה, אלף נפשות בערך — נרצחו ליד חורשת-יער גריז'יר — קילומטר וחצי מהעיירה. אין במקום הרצח לא גידור, לא מצבה או כל זכר ששם נמצא בור הריגה של יהודי דמידובקה ומכפרי הסביבה.

אברהם אינגבר

נציג שרידי דמידובקה

אני מברך על היוזמה, ועל המשימה הקדושה. מי יתן, והמבצע יוכתר בהצלחה!

ברשותכם מספר שאלות:

א. האם המשלחת תבקר בכל העיירות ובערים?

ב. מדוע רק אזרחי ארצות-הברית?

ג. אני גידרתי בעירתי "קברות קדושים" וכעבור שבוע, הגידור נעלם (גדר מעץ).

ד. מדוע לקראת ביצוע פעולה כה-רצינית, לא לזמן לאסיפה את נציגי העיירות?

הנני מציין שני מקומות של "קברות קדושים" בעירתי קוסטופול:

יצחק גורפינקל

קינה על עמי בקברותיהם

בנוביני, ביער, בתוך המחנה הצבאי

בנוביני, ביער, לא הרחק מהנהר, בתוך המחנה הצבאי, שם שלושה קברים. אחד של גברים, אחד של נשים, ואחד של עוללים. קבר קבר ומתיו, וכולם יחד קבר־אחים אחד גדול. שלושה קברים שם בנוביני על־יד הנהר, במחנה הצבאי. שלושה קברים לא מסומנים, לא מגודרים וללא מצבה, מכוסים הם מעטה מחטי עץ האורן ואיצטרובלים יבשים ומצהיבים המוסיפים רקב גם מעל ולא רק בתוך. חבויים בתוך אפלולית החורשה ובלתי נראים לעין.

אין אלו קברים של בודדים שם ליד הנהר; בית עלמין היה שם. בית־קברות לקהילת העיירה לודוויפול אשר בפלך רובנה, שבוהלין. שם בנוביני, בתוך המחנה הצבאי, קבורים כולם יחד, בלתי מזוהים, ראשי הקהילה ופרנסיה, רבניה ושוחטיה, ברי־דעת ואנשי־מעש, צעירים ומבוגרים – כולם יחד. בערימה אחת. נשים צדקניות – ויעלות־חן מתבגרות, עוללים וטף. שם בנוביני ביער, בתוך המחפורות, קבור גם עברי. על פי הבור עמדו, כאשר כדור המרצחים פגע. נפלו באשר עמדו, לתוך הבור, על ערימת המתים, המעוללים והפצועים אשר נורו קודם לכן. שם, בתוך המחפורת, יצאה־פרחה נשמתם ו"שמע ישראל" על דל־שפתותיהם. שם, בנוביני ביער, נשמות זכות, טהורות, חסרות מנוחה, בתנועה מתמדת, מסביב וליד הבורות ועל ידי עצי האורן, לא הרחק מהשלדים, מחכות לגאולה, למנין, לאמירת "קדיש", לגאולת המת. שם בנוביני ביער, לא הרחק מהנהר, נשמות זכות וטהורות באלם יקוננו את קינת עמם, בדומיה יבכו וישוררו. בנוביני ביער צלקת שלא נגלדת, הצועקת את קורותיה והיא לא תעלה ארוכה לעולם. שם בנוביני ביער, כשבעה עשר ימים לפני הימים הנוראים התש"ג הרוצחים רצחו והשמש האירה ושקעה וזרחה, כמנהגה תמיד, כאילו כלום לא קרה. רק העצים הזילו דמעות־שרף מפצעי־הם הפתוחים.

ואני, מאחרוני בניה של הקהילה שהוכחדה, עומד ונשבע לשאת קינה ונהי ולבכות בכי תמרורים על כל אלה אשר נרצחו והומתו, שם בנוביני ביער, לא הרחק מהנהר, בתוך המחנה הצבאי, עד אשר ייבש מקור עיני ודמעתי האחרונה תמלא את כוס הדמעות העולה על גדותיה. ואני עומד ונשבע כי לא אנוח ולא אשקוט עד אשר קללתי תמלא עולם, אשר שמע זעקת עמי, ליד קברו הפתוח, ושתק. שם בנוביני, בתוך היער, בתוככי תהום צלמוות – דממת קבר. שם לא אות ולא מצבה, לא פרח ולא דמעות של זכרון ויאהרצייט. בתוך המחפורת אשר שקעה, שם קבר אחים וידידים, אשר במותם לא נפרדו, שם, בתוך ים דמעות אשר לעולם לא ייבש, עד סוף כל הדורות. שם דמעות עוללים המושיטים יד מתחננת אל אמא אשר ירקה דם, באין יכולתה להושיע, בראותה את עוללה מומת לנגד עיניה. שם בנוביני ביער, אבות הסתירו עיניהם מראות את בניהם, בנותיהם, מחוללים ומומתים, כי קצרה ידם מהושיע. שם מתו, מות גיבורים, כי שם נזקקו לכוחות נפש וגבורה עילאית לראות את המראה ובפיהם רק תחינה אחת: "אלי, אהיה נא אני הראשון, ולא תראינה עיני?" שם השמש האירה, והשוחט שחט, ושמים כבדים אדומים, עוטים עבי דם ואש, לא נפלו ארצה. שם בהו והתחננו חסרי־אונים, עד ששתקו ולא יספו עוד.

שם בנוביני, בתוך היער, ליד הנהר, בתוך המחנה הצבאי – לא רוצים אות וסימן, לא רוצים תל ומצבה. רוצים שכף רגלנו לא תדרוך על אותה אדמה ארורה וטמאה. שם אפילו לא רוצים סימן לזיהוי המקום. בשביל מי? בשביל בני־בניהם של הרוצחים אשר ידיהם מגואלות בדם? בשביל בני־בניהם של המתעלמים מאז ועד היום הזה? וכי רק שם רצחו? ומה על כל אלה אשר נרצחו ונפלו לאורך כל הדרך עד לקבר האחים, בואך נוביני, בתוך היער בתוך המחנה הצבאי? ואלה אשר במרתפים, במקומות המחבוא, בעליות הגג, וליד הבתים מתו? בכל אתר ואתר הומתו אחים וקרובים. אדמת אוקראינה ספוגה דם קרבנות של העם היהודי.

אורו אדמת אוקראינה! אורו אדמת ווהלין! שתצמיח יבול ותגדיל פריה – רקב ורעל לאוכליהם, כהירקב הגופות, שם בנוביני, ביער, בתוך המחנה הצבאי. וכאשר לעת לילה הקברים ינועו וזעקת המומחים מרקיעה שחקים עת בפני בורא עולם יתייצבו, אחד אחד, טור ארוך מאוד, אלמים, אומרים בעתה וזעם. היושב במרומים מסתיר בסתר כפות־ידיו את פניו אחוזי הפלצות ושואל: "בני, מה אעשה לכם?" ואז יוצא מתוך השורה עולל בן יומו, שטרם למד שפת אנוש לדבר בה, ומרעים בשתיקה: "אין כופר ואין סליחה!".

ואנחנו נכרע ונשתחוה ונאמר אמן. לא ננוח ולא נשקוט, עד מותו של דור אחרון לאלה אשר ראו, אם כמרצחים ואם כעוזרים מחוץ ובתוך המחנה. לא גדר ולא סימן, לא מצבה ולא תל, לא סילוק חשבונות ולא גמר ענין. אנחנו נמשיך להתריע ולספר את אשר אירע. נמשיך להיות התל, הגדר והמצבה, עד קץ כל הדורות. ורק אז תנוח האדמה, שם בנוביני, בתוך היער, לא הרחק מהנהר, בתוך המחנה הצבאי.

פישל מעטשניק (זשיטאמיר*)

אונטער די סאָסענקעס נעבן ראָוונע

איבער 20 טויזנט קינדער, פרויען און מענער, אלט און יונג, האָבן די נאציס און זייערע העלפערס אַריינגעשליידערט אַן רחמנות אין אַ מאַסן־גרוב אין די סאָסענקעס...

סאָסענקעס, סאָסענקעס, אַ וועלדעלע מיט ביימער
מיר פלעגן קומען צו דיר יאָר־אַיין, יאָר־אַוויס, אין ל"ג בעומר.
מיט געזאַנג און מוזיק, געשפּאַנט האָבן מיר, יוגנט, אין שטאַט —
צו די סאָסענקעס! טאַנצן דאָרט פרייליך צוזאַמען אין אַ ראָד.
ס'זווייגט אויפן האַרצן. יוגנט לאַכט און קוועלט.
איז נאָך דאָ אונדזער גלייכן אויף דער גאַנצער וועלט?
מיט לאַמטערנס, שטורקאַצן, שפּעט ביינאַכט צוריק אַ היים
להתראות, סאָסענקעס, איבע אַ יאָר, אס־ירצה־השם...

פלוצים... נאציס און רוצחים הערשן דאָ היינט,
"אַלע ראָוונער יידן זענען אונדזערע פיינט!"
איז דערשיסן זיי אַלעמען האָבן זיי אויסגעקלערט.
זיי באַגראָבן אין גריבער אין די סאָסענקעס־ערד.
איז די ערד דאָרט געוואָרן אונדזער הייליק אָרט
טויזנטער קינדער, מאַמעס, טאַטעס ליגן דאָרט.
דאָ רוען אונדזערע עלטערן, ברידער, שוועסטער, פריינט
פאַריתומטע אַרום די קברים שטייען מיר דאָ היינט.
מיר שטייען און וויינען, אונדזער ווייטיק איז גרויס.
אַזאַ מין פאַרלוסט! נאָר וואָס קומט אונדז אַרויס?
דאָס בלוט זייערס שרייט, און עס מאַנט און עס מאַנט
איז לאַמיר זיך שטעלן אַלע אין פראָנט...
לאַמיר אָפהיטן די ברידער־קברים, הייליק און טייער
זאָלן בליען דאָ בלומען — און אַן אייביקער פייער.
און אַ צוואה פאַר דורות, פאַר גרויס און פאַר קליין:
פאַרגעסט נישט אונדזער פאַלק־קדושים, האָ ניין, ניין, ניין!

* איבערגעשיקט צום "ילקוט ווהלין" דורכן זאַמלער נח מעקעל, ת"א.

סאָסענקעם -

דער צווייטער באבי יאר

ר אונזע איז הינט א גרויסע שטאט מיט א פערטמיליאני' קער באפעלקערונג. זי פארנעמט דאס צווייטע ארט אין מערעוואקראנע נאך לוזאן. ראונע איז א גרויסער אדמיניסטראטיווער, אינדוסטריעלער און קולטורציענסער. עס גלייבט זיכ ניט, אז די שטאט איז שוין עלטער פון זיבן הונדערט יאר, — זאגן אליי די ראור'נער איינטווינער און די פילצאליקע געסט, וואס באזוכן די שטאט. דאס איז זי אזוי יונג. דאס זעען מיר אין די נייע גאסן אין פלעצער, ווינמאסיוו מיט פילגארנדיקע הייזער, מיט די נייע זאנזאגן און פאבריקן, מיט די הייזשולן. די ראונער איינטווינער שטאל

אפן בילד: די ראונער לאנדס' ליט, וועלכע זינען געקומען פון פאר' שידענע שטעט אפ די טרויער' פיע' רונגען אין די סאסענקעס. דער זעקס' טער פון רעכטס איז גערמאן יא' קאן אבראמאוויטש.

זשורנאליסט דזשאן ריד, דער אויטאָר פונעם באווסטן בוך „צען טעג, וועלכע האבן אופגעטרייסלט די וועלט“, דא איז אייך געווען דער בארימטער פראנצויזישער לריכער אַנאַרע דע באַזאָק און א סאכ אנדערע באווסטע שרייבער, פאָסט, קינסטלער. א סאכ פון זיי האבן געשריבן אין רוסיש, אוקראיניש, פויליש און יידיש וועגן ראָווע אין ביפראס, וועגן דעם לעבן פון די היגע יידן.

די זאכ איז אין דעם, אז אין ראָווע האבן געלעבט יידן אין אלע צייטן. וועגן דעם זאגן איידעם די ביכער, וועלכע זינען געדרוקט געוואָרן נאָך איז איינער פון די ערשטע דרוקערייען אין פוילן און אין רוסלאנד. ראָווע איז געווען א צענטער פון דער יידישער קולטור. די שטאָט פלעגן אָפּט באזוכן די קאָדיפֿיער פון אינזער לייטערטור מענדעלע מייכערספאָרימ, שאַלעמ־אלייזעמ, סאַמ־נאַכמאַן ביאָליק און אנדערע. די שטאָט איז פארבונדן מיט צוויי גרויסע נעמען פון באווסטע געלערנטע און פארשער. נאָכעם שטיצ און נויט פריילוצקי. נאָכעם שטיצ איז געבוירן געוואָרן אין ראָווע, נויט פריילוצקי שטאמט פון קרעמענעצ, נייט ווייט פון ראָווע, נאָר א לענגערע צייט זיך געפונען אין ראָווע. ביידע געלערנטע זינען טראגיש אימגעקומען: נאָכעם שטיצ — אין 1937, און נויט פריילוצקי — אין ווילנער געטאָ. ראָווע האָט רומפולע רעוואָלוציאָנערע טראדיציעס, אין וועלכע עס האָט באנאנד מיט דער גאנצער באפעלקערונג אן אקטיווע ראָל געשפילט די ראָווער

צירן, וואָס די שטאָט האָט אריינגעשריבן א רומפול זיסל אין דער געשיכטע פון דער פארטיזאנישער באוועגונג אפ אוקראינע אין די יאָרן פון דער גרויסער פאָטערלענדישער מיליטאַרע. יעדער גאט פתעם גענוטלעכע צענטער, שטרעבט זיך באקענען מיט דער סעטיקס פונעם לעגענדאַרן אויסשפירער, העלד פונעם סאָוועטןפאראנד גיטאַלי איחאנאָוויטש קוזנעצאָו, וועמעס העלדנטאט האָט באשריבן דער באווסטער קאמאנדיר פון א ספעציעלע פארטיזאנען אַטראַד ד. נ. מעדוועדעו אין זיין בוך „דאָס איז געווען הינטער ראָווע“.

ניט ווייניק זינען דא פארבונדן מיטן סאמפ פאר דער מאכט פון די סאָוועטן אין די יאָרן 1917—1920. נייט ווייט פון ראָווע איז אומגעקומען דער ערשטער יידישער סאָוועטישער פאָסט אַשער שווארצמאַן — דער רעוואָלוציאָנער, קעמפער פאר דער סאָוועטן מאכט. זיין קייווער ווערט אָפּגעהיט און שטענדיק וועט איר דאָרט זען פרייטע בלומען. אין ראָווע קען מען איצט זען די געביידע פון דער געוועזענער גימנאזיע, וואָ עס האָט זיך געלערנט וואָ. ג. קאַראָלעוואָ — דער גרויסער רוסישער דעמאָקראטישער שרייבער, דער פארטיידיקער פון מענדל ביייליס אינעם טרויעריק בארימטן „בייליס פראָצעס“ אין קיעוו. דער גרויסער רוסישער שרייבער האָט מיט ליבע באשריבן אין זינע ווערק ראָווע מיט זינע איינזייטיגער, ביפראס, די יידישע באפעלקערונג. א קורצע צייט איז אין ראָווע געווען דער באווסטער אמעריקאנער

אקופירט ראוווע, האבן זיי זי געמאכט פאר זייער „הויפט־שטאט“ פון אוקראינע. דער דארטן האט זיך באזעצט דער רייכס־קאמיסאר פון אוקראינע עריק קאכ און ער האט זיך גענומען פאר באפרייען די שטאט פון די יידן. אין די ראוווער סאטענקעס זינען אומגעקומען 17,5 טויזנט יידן. אצינד אבער איז פעסטגעשטעלט, אז עס זינען אומגעקומען בא 24 טויזנט מענטשן. דאס איז פארגעקומען קאזאר דעם 6 נאצי־בער פון 1941 יאר. דער טאג איז געווען א טריבער, א נאסער שניי האט באדעקט דעם גאנצן ארומ. באמ קלוי־סטער־פלאצ האבן די היטלעריסטן קאנגענטרירט טויזנטער יידן. מע האט אנגעהויבן אויספירן דעם באפעל פון נעם ראוווער געביטסקאמיסאר בייער אפ צו פארניכטן די יידישע באפעלקערונג פון ראוווע. עמעס, אין די באפעלן, וועלכע די דייטשן האבן פארשפרייט איבער דער שטאט איז גיט געווען קיין איין ווארט וועגן דעם, אז מע גרייט זיך פארניכטן די יידן. מענטשן זינען געקומען אפן פלאצ, זיי האבן נאך געגלויבט אז מע האט זיי צונויפגעזאמלט, קעדיי עוואקורן די זקיינים אין קראנקע. די מיטערס האבן געראלטן אפ די הענט די קינדער, פון די שפיטאלן האט מען געפירט אפ וועגעלעך קראנקע מענטשן. מע האט אפילו געבראכט א פרוי, וואס האט באנאכט געבוירן א קינד. אפן פלאצ האבן זיך פארזאמלט טויזנטער מענטשן. צען אזיגער האבן זיי ארוםגערינגלט די זשאודארמערע. די דייטשן האבן פארגעלייגט די מענטשן איבערלאזן אפן פלאצ די כפייצן. דער

יידישע יוגנט. נאך דער באפרייג פון ראוווע, דעם 17 סענטיאבער פון 1939 דורכ דער רויטער ארמיי, האט אין ראוווע זיך אנגעהויבן א גרויס פריי לעבן. די יידישע קולטור האט זיך נאך מער צעבלייט. אין שטאט האבן זיך געעפנט עטלעכע יידישע מיטלשולן. עס איז גיט געווען קיין איין יידישער ליי־ענער, וואס זאל גיט אויסשרייבן אדער ליינען די קווענער יידישע צייטונג „דער שטערן“ אדער יידישע סאטעט־שע זשורנאלן פון בינסק, קיעוו אין מאסקווע. אן אפטער גאסט איז געווען דער קווענער יידישער מעדיכע־טעאטער און דער לוחאנער יידישער בע־לובע־טעאטער אפ שאלעמ־אלייכעמס נאָמען. די שטאט האט געהאט אן אייגענעם יידישן פאלקס־טעאטער. אפטע געסט אין ראוווע, אין די קנאפע צוויי יאר פון דער סאטעטנאכט, זינען געווען ווען אנדערע יידישע סאטעט־שע שרייבער און פאעטן. איציק פעפער, האוויד האפשטיין, איציק קיפניס, פערעצ מארקיש און א סאך אנדערע. ראוווע האט אין די קורצע צוויי יאר פון דער סאטעטנאכט אופגעלעבט.

נאך דער טאג פונעם 22 יוני פון 1941 יאר האט אלץ איבערגעריסן. דאס, וואס עס איז פארגעקומען דעם 6—7 נאציאבער פון 1941 יאר, האט איבערגעשטיגן אלע פריערדיקע אומגליקן. דאס איז געווען דער אומקער פונעם ראוווער יידנטום. נאך דעם קיעווער באבי יאר איז ראוווע געווען די צווייטע שטאט פון דער „ענדגילטיקער לייזונג פון דער יידישער פראגע“.

נאך דעם, ווען די פאשיסטן האבן

אם די קני. די מענווילימ פלעגן צוויי
גען לויפן די מענטשן צום גרוב און
שיסן זיי, ווען זיי זינען שוין געווען
נאָענט צום גרוב. קליינע קינדערלעך
האָט מען לעבעדיקע געוואָרפן אין די
גריבער אָדער מע האָט זיי געוואָרפן
אין דער הייב און דערנאָך געשאָסן. דאָס
אלץ איז באַגלייט געוואָרן מיט גע-
שרייען פון די קאַרבאַנעס און געלעכ-
טער פון די שיקערע מערדער. אויב
עמעצער פון די פאָרדטיילטע האָט
געפרוּווט אנטלויפן, האָט מען אים
גלייכ געשאָסן.

אוי זינען דעם 6 און 7 נאָיאַבער
פון 1941 יאָר אומגעקומען די ראָווער
יידן. דריי טעג האָט זיך גערירט די
ערד, דאָרט, וווּ עס זינען פאַרגעק-
מען די מאַסנ'צעשיסונגען. פֿרעגט זיך
צו קענען מיר דאָס פאַרגעסן? ניין,
מיר וועלן דאָס קיינמאָל נישט פאַרגעסן,
מיר טארן דאָס נישט פאַרגעסן.
אדאָק דער סאָוועטישער מיליציע,
האָט מען פאַרהאַלטן און איבערגעגעבן
אין געריכט, וווּ מע האָט זיי געמיש-
פֿעט אין 1987 יאָר א גרופע העסלע-
כע פארבדעכער, וועלכע האָבן צעגראָבן
אין ראָווער די ערטער פון מאַסנ'צע-
שיסונגען מיטן ציל ארויסנעמען ווער-
פולע כפּיצים. די דאָזיקע מענווילימ
האָבן דירכגעפירט אזא פארברעכן קעגן
דער מענטשהייט, אי עס איז שווער
צוקלייבן זיי א נאָמען. וועגן דעם האָבן
געשריבן די ראָווער געגנטלעכע אַקט
ראַנישע ציטונגען און ערשט נישט
לאנג האָט דער ריגער זשורנאַל, לאָוקו,

ענדלאָזער מענטשן־שטראָם האָט זיך
אָועקגעלאָזט דורך דער צענטראַלער
גאס. אין דעם דאָזיקן מענטשן־שטראָם
איז געאנגען דער באַוועסטער כירורג
קאַגאַן. ער איז געווען אַנגעטאָן אין א
וויסן כאַלאַט מיט פארבליטליכטע הענט.
די פאָטיסטישע ראַצנים האָבן אים
אָועקגענומען גלייכ פונעם אָפּעראַציע-
טיש אין שפיטאַל. די מיינונגען אומ-
גליקלעכע מענטשן האָט מען געפירט
אינטער א וואכ צום דערפֿל סאַסענקי,
וואָס איז געווען דריי קילאָמעטער פון
דער שטאָט. דאָרטן זינען שוין געווען
צוגעגרייט גריבער פאר די קאַרבאַנעס.
דער גווינעס־אידעס, וואָס האָט מיט א
נעס זיך געראטעוועט כריסטיאַנא נאָוואַ-
קאָוסקא דערציילט: ווען מיר זינען
ציגעקומען צו די סאַסענקעס האָבן מיר
פאַרשטאַנען, אז מיר זינען געקומען
צום טויט. א ריוו פון 100 מעטער די
לענג- איבער דעם ריוו זינען געווען
איבערגעוואָרפן קלעצער. אפ זיי פלייצע
צו פלייצע זינען געשטאַנען צו 10—20
מענטשן, א פייער־שטויס פון אונטער
מאסן און די מענטשן ווי אונטערגע-
קאָסעטע זאנגען פאלן אין גרוב. נישט
ווייט פון דעם גרוב זינען געווען נאָכ
א סאך גריבער. די פאָליציען און די
דיטשן האָבן געצוונגען די מענטשן
זיך אויסטאָן נאָקעט און צוגיין צום
גרוב. יעדער טוינע האָט געהאט זיין
אויפן, וויאזוי מערדעריש פארניכטן
דעם יידן. איינע פלעגן שטעלן דעם
קאַרבן מיטן פאָנעם צום גרוב און די
פאָליציי־שע און דיטשישע אויספרוון
פלעגן שיסן די קאַרבאַנעס אין נאָכן.
אנדערע פלעגן שטעלן די קאַרבאַנעס

וועלן אויסגעקריצט ווערן די פאמילי-
ענלעכע פון די אימגעקומענע. עס
פלאנירט זיך אויך אויסקריצן אפ די
מארמאר-פליטעס לידער, וועלכע די
אסירים האבן אנגעשריבן אין די פא-
שיסטישע קאנצלעגערן.

פון יאר צו יאר, דעם 9 מיי, איז
טאג פון אונדזער גרויסן ניצאכט, קיי-
מען קיין ראונע הונדערטער מענטשן,
וועלכע ווילן זיך טרעפן אפן הייליקן
ארט אין די סאטענקעס, באערן דעם
ליכטיקן אנדענק פון אונדזערע טרא-
גיש אומגעקומענע נאענטע, קרוינים
און באקאנטע. דעם 9 מיי האבן זיי
נען זיך אויך קיין ראונע צונויפגע-
פארן א סאך מענטשן. אין די טרויע-
ריקע פייערונגען האבן אומצילגענומענע
פארשטייער פונעם שטאטישן פארטיי-
קאמיטעט און פונעם שטאטסאָוועט. די
פראָנערן פון די ראונער שולן האבן
אועקגעלייגט גירליאנדעס בלומען אפ
די ערטער פון דער מאסנ-צעשיסונג.
ניט ווייט איז געשטאנען א מיליטערי-
שער אַרקעסטער און געשפילט לידער
פון די מילכאמע-יארן, געוידמעט דעם
גרויסן ניצאכט איבערן היטלערישן דרי-
טשלאג.

אין די רעדעס האבן די פארשטייער
פונעם ראונער שטאטסאָוועט צוגעזאגט
פארענדיקן דעם מעמאָריאל דעם 17
סעפטאבער 1989 יאר צום 50-סטן יובילי-
י פון דער באפרייונג פון ראונע
און מירעוו-אוקראינע דורך דער רוי-

אוועק אינעם נומער פארן 2 יולי
1988 יאר פארעפנטלעכט אן ארטיקל
וועגן די דאזיקע מענווילימ, צווישן
וועלכע עס זינען געווען לעטן אין
שארפ, מיט גרויס אופגעבראכטקייט
נא-ווייט די העסלעכע אינדיקעט-
נישן איבער די קארבאנעס פון די
דיטשישע אקופאנטן.

מיר, וואס שטאמען פון ראונע, האבן
געשריבן וועגן דעם, אז מע דארף
פארייביקן דעם אנדענק פון די אומגע-
קומענע. איך וויל באמערקן, אז אונדז
האבן זייער געהאלפן אין העלפן אצינד
די זשורנאליסטן פון די ראונער גע-
גנטלעכע צייטונגען, "טשערוואני פרא-
פאר" אין "זמינא" ל. דענדיק, וו. קא-
טארזאוסקי, דער פראקוראר ס. קאטא-
שעווסקי און אויספארשער ס. באגליק,
דער ראונער געגנטלעכער אויספירקאמ
און דער ראונער שטאטסאָוועט. עס
איז אנגענומען א ספעציעלער באשלוס
אופירן א מעמאָריאל אין די סאטענקעס
אפן ארט פון די מאסנ-צעשיסונגען
פון די ראונער יידן. עס איז אויסגע-
ארבעט א גענעראל-פלאן פונעם מעמא-
ריאל. איצט ווערן געפירט ארבעטן צו
לייב וויליאמסאנדענען די ערטער, ווו
עס זינען פארגעקומען די טרויעריקע
געשעענישן. עס איז אופגעשטעלט און
פאראספאלטירט דער "טרויער-וועג",
דורך וועלכן אין די טראגישע טעג
האט מען געטריבן די אומשולדיקע
מענטשן. מיר האבן פארגעלייגט, אז
דעם וועג זאל מען אנרופן "דער וועג
פון די קארבאנעס פונעם פאשיזם".
צוועלף מארמאר-פליטעס, אפ וועלכע עס

יחיאל פרישקולניק

"מצעד החיים" בפולין

המסע החל בשעות הצהריים בפתח השער הראשי של מחנה ההשמדה אושוויץ. כאן במקום הזה שבו ניגנה תזמורת אושוויץ יושמע קול שופר, ואז ינוע מחנה ישראל, מורכב מנציגי הנוער היהודי מכל העולם ובראשם נציגי העם היהודי בישראל לכיוון בירקנאו, אל מקום הכבשנים לאורך מסילת הברזל, בהם עלו הנספים בלהבות אש השמימה. "נוער יהודי, בגאון ובקומה זקופה

לפני כשנתיים התרחש החזיון הבלתי-נשכח של "מצעד החיים" על אדמת פולין. כ-300 בני-נוער יהודים על מלוויהם המורים, מהם כ-1,000 תלמידי י"ו-י"א מבתי ספר על-יסודיים בארץ, באו לציין את יום מרד גטו ורשה ואת יום השואה ו"צעדת מסע-החיים" שלהם היתה משקל נגד לצעדת המוות שעשו קורבנות אושוויץ בדרכם האחרונה.

נא, דער אינושענער וויינבערג מיט זיין פרוי פון בעלאיא צערקאז איז גע' קומען די גאנצע מיטפאכע פון די דאקטוירים בערמאן כאריטאן אבראמא' וויטש, זיין פרוי סאפיא מארקאווא, דער זון ארקאדי, די שוור אלע און דאס עלטערע אייניקל מארעק. זייענ' דיק איז ראווה האבן מיר אפגעמערקט דעם 70^{טן} געבורטסטאג פון גערמאן יאקאז אבראמאוויטש, וואס העלפט דעם שטאטישן סאוועט איז אופשטעלן דעם מעמארטאל. איצט ארבעט ער איז ראוו' גער ארכיוו, קעדיי פעסטשטעלן די נע' מען פון די אומגעקומענע איז די סא' סענקעס. מיר ווינטשן אימ געזונט און דערפאלגן איז זיין גרויסער און גוצ' לעכער ארבעט.

כ. בערמאן,

דאקטער קארדיאלאג, וועטעראן פון דער גרויסער פאטערלענדישער מיל' כאמע.

טער ארמיי. איז די פערזענע האבן אנטהאלטענע ראווה לאנדסליט, וואס לעבן איז מאסקווע: דער לאורעאט פון דער מעלוכישער פרעמיע, דער געלערנ' טער טאמארין גריגאדי פאולאווטש, זיין פרוי, דער אדוואקאט כאיע טאמא' רינא'מסמאן, דער הויפט-עקאנאמיסט פון דער פארייניקונג, טראנסגידראמע' כאניזאציע' ראזענבלום לעז אבראמא' וויטש מיט דער פרוי גאלינע וולאדי' מיראווא, די זשורגאליסטקע פון אפן קרייזלינא און גריגאריעווא, דער דאקטער-סטאמאטאלאג דאשעווסקי מיט זיין פרוי, דער וועטעראן פון מי יאנאו' סקי מיכאל גריגאריעוויטש. פון קינען איז געקומען דער דאקטער-סטאמאטא' לאג דאנצקער יאקאז אראנאוויטש מיט זיין פרוי, דער אדוואקאט טורובינדער סלאווע מארקאווא. פון לואאז זייענ' געקומען דער דאצענט פינעם לואאווער זא'אינסטיטוט קאלער לעז מאסייע' וויטש מיט זיין פרוי מוסיע דאניעלאו'

ביראָפּידזשאַנער שטערן, 2 נאָיאַבער 1988

קהילות ווהלין – אנציקלופדיה זוטא

יהודה מרין

מניביץ

קדומה של קהילה יהודית פורחת. עם הפעלת הרכבת (1906) החלו יהודים מהורדוק ועיירות הסביבה, כ-20 משפחות, ביניהן גם השו"ב ר' יעקב דובלין, ששימש גם מוהל וחזן, להקים את בתיהן ע"י תחנת הרכבת החדשה מניביץ. היו אלה בעיקר סוחרי עצים שבחלקם הגיעו מקייב ואף ממוסקבה. הוחל בבניית מנסרות והחלה לצמוח עיירה יהודית. הגידול היה איטי, כי השלטון הצארי הטיל הגבלות חמורות על יהודים במקומות מגורים שונים ("פראוויטלסטוו").

בשנת 1901 הוחל בבניית מסילת ברזל בין הערים סרני – קובל. בכך קוצרה הדרך קייב – דרך קובל – בריסק ליטובסק. מסילת הברזל חצתה את הנהרות סטיר – סטוכוד. במלחמת העולם הראשונה התנהלו באזורים אלה קרבות עזים בין צבאות רוסיה וגרמניה, שהשאירו רשומם על האזור למשך שנים. מוסדות השלטון הרוסי התרכזו בעיירה עתיקת יומין הורדוק שתולדותיה ידועות לנו עוד מהמאה ה-14. שרידי בית כנסת ובית מדרש העידו על נוכחות

המפחיד של בירקנאו, מחנה שממנו לא שבו עוד. האדמה רועדת תחתינו כשרגלינו דורכות על כביש המוות המוביל לצריפי החיסול ולאנדרטה הנוגה והמרשימה שהוקמה לאחר המלחמה, שם נתחיד עם אלה שאינם עוד.

אנו חולפים ליד מגרש המיון הידוע לשמצה של מנגלה הרוצח. לפתע נעצרת השיירה הארוכה מול צריף מספר 21, ובני הנוער נוטשים את שורות הצעדה ומתקהלים סביב נערה מעולפת השוכבת על הדרך הרטובה. ילדינו מגלים יותר זריזות מילדי הגולה הצועדים אתנו, בהגשת עזרה למתעלפת. אחרי שתאוששה היא מספרת: "זהו הצריף בו סבתי, החיה כיום בארצות-הברית "בילתה" את ימי הגיהנום". לפני שהנערה יצאה למסע ביקשה הסבתא הניצולה מנכדתה: "כשתעברי ליד הצריף 21 בבירקנאו, תעצרי לרגע ותתייחדי עם עברי המר שכל כך הרבה סיפורי לך עליו".

טקס סיום "מסע-החיים" נראה היה יותר כמפגש ודו-שיח בין ממשיכי המורשת במולדתם לבין אלה שנספו ולא זכו לתקומת ישראל. הם שציוו לנו ילדורות אחרינו את החיים.

על חורבנו נכסי הרוח והתרבות של עם ישראל ועל רקע האירוע הבלתי נשכח של "מסע-החיים" נוצרה אצל משתתפי הצעדה תחושה עזה של גודל האסון וחיוזק הגאווה היהודית שנשאו על כתפיהם בייצוג העם והמדינה. במסע הזה התברר ששום ספר או הרצאה אין בכוחם להקנות את החוויה המרה, כפי שעשה זאת "מצעד החיים". מינזר המריבה עוד לא היה אז בהדשות...

אל מקום הכבשנים! קדימה, לאות כי עם ישראל חי". כך קרא א. קלינסקי ראש מנהל החינוך בעיריית תל-אביב. השופר השמיע תקיעה גדולה ורעד עובר על האלפים העומדים מוכנים לצאת לדרך. ואז נע הגוש העצום, מכוסה בצבעי כחול לבן, שעל דגלי הלאום. פתיתי השלג האפרילי ליוו את הצועדים והוסיפו עוד ללחות העיניים הדומעות של אלפי בני נוער יהודיים מהרבה ארצות, שבאו לצעוד ולחוש הזדהות.

תוך שעות מעטות הפכו כל הצועדים שותפים לטרגדיה הנוראה שפקדה את עמנו. נעלמה השוכבות האופיינית, לא נראו מעשי הקונדס הרגילים במסעות ובטיולים בארץ.

בני הנוער צעדו זקופי קומה, בגאווה יהודית ולאומית באותו נתיב שעליו צעדו הקורבנות. לצידנו צעדו יהודים קשישים, לבושי שחור בשרוולים מופשלים ועל ידיהם בולט המספר הסידורי של מחנה ההשמדה אושוויץ. הם צועדים בשורה עורפית ולא זזים ממנה, ימינה או שמאלה. נערינו מתעקשים ושואלים, והיהודים הקשישים מסבירים בסבלנות: "כך צעדנו אז מושפלים ומופקרים ללא תקוה וללא ישע".

בצידי הדרך ההולכת ומתפתלת לכיוון בירקנאו, עומדים הפולנים גם הם תמהים; הקמו לתחיה אלה שהובלו אז למוות? הקשישים, שרווליהם מופשלים, פונים אלינו ואומרים: "כך גם אז הם עמדו והסתכלו, מבלי לנקוף אצבע, מבלי להגיב ולו בזעקת שבר קטנה". אנו מסיימים את העיקול האחרון שלפני השער

בעיירה היו שלושה בתי כנסת, בנוסף למניני חסידים (סטולין, סטעפאן, ברונה, ומנין של ה"פאראיין"), וכן 2 רבנים, 3—4 שוחטים וחזנים. מספר אברכים מבני העיירה למדו אף בישיבות קובל, לוצק, לובלין, מיר ועוד. מקרי חילול שבת בפרהסיה, או אכילת מאכלים אסורים, היו נדירים ביותר. "עברייך" שכזה היה מוקע בריבים.

היחסים עם האוכלוסיה הפולנית והאוקראינית. בשנים האחרונות שלפני פרוץ המלחמה הורעו היחסים עם השכנים הפולנים. קריאת האנטישמיים הרשמיים והבלתי־רשמיים להתארגנות לחרם על בתי מסחר יהודיים נפלה על קרקע פוריה והניבה אמנם חרמת בתי המסחר היהודיים והתנפלויות פורעים. הנוער במניביץ' התארגן במעין הגנה עצמית והכה לא פעם שוק על ירך את ה"שקצים" שניסו לעורר מהומות.

"צחוק" הגורל הוא, שיהודים מצאו אז תמיכה מוסרית ופיזית נגד הפולנים דווקא מצד האוכלוסיה האוקראינים שבעיירה, אך זאת "משנאת המן" (את השליט הפולני) בלבד.

מלחמת העולם השנייה חוללה תמורות רבות בחייה של העיירה, כפי שזה קרה גם לגבי כל האוכלוסיה היהודית במערב אוקראינה וברוסיה הלבנה.

עם כניסת הצבא האדום (ביום הכפורים, ת"ש) חלו שינויים ניכרים בשטחי הכלכלה והתרבות, הדת והחיים החברתיים. מבלי להרחיב את היריעה, אציין רק זאת, שיהודי העיירה מצאו מעט בטחון כלכלי, ואילו על חיי התרבות והרוח, הונף גרון ה"יבסקציה".

במשך פחות משתי שנות השלטון הרוסי נעלמו כליל מעל פניה השטח החיים התרבותיים התוססים של יהודי העיירה והיו כלא היו, אף שהאוכלוסיה היהודית הוכפלה כמעט ע"י פליטים, בתקופה הזאת. יהודי העיירה טרסופול שמעבר לנהר בוג התיישבו רובם ככולם, על רבניהם ופרנסיהם, במניביץ'.

פובורסק

העיירה פובורסק נמצאת במחצית הדרך בין קובל למניביץ', במרחק כ־30 ק"מ משתייהן. בה ובסביבתה חיו כ־1200 יהודים.

העיירה פובורסק הוקמה בשלהי מלחמת העולם הראשונה ותושביה היו ברובם יהודים, פועלים בבית חרושת לזכוכית, בעלי מלאכה וגם עובדי אדמה ומעטים עסקו גם במקצועות

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה גרו במקום כ־200 נפשות. אולם מטעמים בטחוניים ובגלל הקרבות הקשים אולצו היהודים לעזוב את בתיהם והעיירה נתרוקנה מתושביה היהודים. בשנת 1917 התחילו המשפחות לחזור, ובשנת 1920 מנתה העיירה כ־100 משפחות יהודיות. התפתחות העיירה באה עם הכללת האזור במדינת פולין שמקורב הוקמה. התפתחות העיירה קבלה מעוף בין השנים 1920—1930. בשלהי שנות השלושים כבר מנתה מניביץ' כ־3000 תושבים יהודים וכ־1000 אוקראינים ופולנים. עיקר עיסוקם של יהודי העיירה היה במלאכה בתעשיית העץ, ובמסחר. הוקמו בתי חרושת לאריחי־עץ (פארקט), עפרונות ומנסרות, והתפתח מסחר עירני בתוצרת חקלאית: שיווק בקר, דגים פטריות וכיו"ב. מדי יום נשלחו קרונות עמוסים מתוצרת זו למרכז פולין וגם מחוצה לה. בצד התפתחותה של העיירה, היתה גם פעילות מקצועית שאגדה יחדיו את בעלי המלאכה ("פאראיין"). בנוסף, התפתחו גם חיים תרבותיים תוססים. נפתח בית ספר "תרבות" שעמד בתחרות קשה עם ה"חדר" המסורתי מחד־גיסא, ועם בית־הספר הפולני־ממשלתי מאידך גיסא. הוקמה ספריה שמשכה אליה את רוב בני הנוער ונוסדו ארגוני נוער וספורט.

התנועה הציונית היתה אף היא פעילה מאד ובעיקר תנועות "ביתר", "החלוץ", "השומר הצעיר", "המזרחי", ו"הפועל המזרחי". היו גם יהודים שפנו לפעילות קומוניסטית מחתרתית ורבים מהם אף הושלכו לבתי כלא בגלל פעילות זו. התנאים המיוחדים של תעשייה ומסחר בעיירה איפשרו את ייסודו של מחנה הכשרה לחלוצים, לקראת עלייתם לארץ ישראל. מלבד הנוער המקומי נהרו לקיבוץ ההכשרה גם בני נוער ממקומות מרוחקים. הקבוץ החזיק מעמד משנת 1923 עד קרוב לפרוץ מלחמת העולם השנייה. הכשרות אלו — אם כי פעלו בהפסקות, הטביעו חותמן הציוני על הנוער. מעטים הצליחו לעלות ארצה לפני המלחמה, אולם עצם העובדה שמרבית הנותרים בחיים אחרי השואה עלו ארצה, לרבות אלה שישבו בבתי סוהר בגלל פעילות קומוניסטית — מעידה על הרוח הציונית שפעמה בעיירה והשאירה רישומה על הנוער היהודי. מייסדי הקבוצים חולדה ורמת דוד חגגו לפני כ־10 שנים את חגי היובל להיווסדם, רובם יוצאי ההכשרה ממניביץ'.

רצון ואי אמן במשטר הסובייטי. הרבה פליטים מפולין הכבושה ע"י הגרמנים, התיישבו בעיירה.

טרויאנובקה

העיירה טרויאנובקה שוכנת במחצית הדרך בין מניביץ' מזרחה במרחק 18 ק"מ לבין העיירה פוברסק מערבה כ-15 ק"מ. בעיירה היו כ-100 משפחות יהודיות. בתייהן סמוכים אחד לשני בצורת מעגל, ירקות ועצי פרי עוטרם כמעט כל בית. הבתים, האסמים והרפתות היו מכוסים קש. מבני משק שונים היו בחצר. מראה הבית העיד על "מעמדו" של בעליו. רובם היו בעלי מלאכה, חלקם קדרים, וליכולתם המקצועית יצאו מוניטין ברחבי ווהלין ופוליסיה.

יהודים אחרים עסקו במסחר זעיר ורוכלות. את העיירה היהודית הקיפו בתי האכרים שהיו אופייניים באזור הזה. התלות ההדדית בין העיירה ובין הכפרים שבסביבה היתה הדוקה. טרויאנובקה שימשה מעין מרכז מסחרי לאיכרי הסביבה.

התנועה הציונית על כל גוניה, שלטה כאן. הקנים של "ביתר", "השומר הצעיר" ו"החלוץ" ריכזו בתוכם את בני הנוער. קולות השירה והשפה העברית נשמעו במקום. על אף המעצורים שהטילו ההורים האדוקים, שראו בהתנהגותם של ילדיהם מעין סטייה ופריצות, היו גם הם מתרגשים ונספחים אליהם, למשמע השירה והדיבור בלשון הקודש. מעטים מבני הנוער יצאו להכשרות חלוציות וללימודים מחוץ לעיירה. אלה שמשו מעין חיל חלוץ לבאים אחריהם.

מלחמת גרמניה — ברית המועצות חוללה שינוי דרסטי בכל מערכת החיים של יהודי העיירה. הם הוקפו בחומת התנכרות, בוז ואיבה גלויה מצד השכנים הגויים ובמקרה הטוב ביותר — בקצת השתתפות בצער של ידידים אוקראינים ועזרה אפסית מצדם.

סערת השואה לא פסחה על יהודי הקהילה שהושמדה יחד עם כל קהילות ווהלין ופולין.

★

התארגנות הנוער בעיירות הנ"ל והסביבה לצאת ליער החלה זמן קצר לאחר פלישת הגרמנים, למרות שהאפשרויות לכך היו אפסיות. רק עם החיסול הכללי הצליחו צעירים לפרוץ מהגיטו ולצאת ליערות, אך גם כאן נחלו אכזבות קשות.

בקבוצות הלוחמים בראשותם של מקס יוזף

חופשיים. קו הרכבת שעבר בסמוך לעיירה וכן ה"פוליוגון" (שדה תעופה) הצבאי שהשלטונות הפולניים הקימו, השפיעו על פיתוחה הכלכלי של העיירה.

בכל יום שני בשבוע התקיים "יריד", אליו נהרו סוחרים יהודים מאזורים שונים. בשוק האזורי הזה נמכרו סחורותיהם לאיכרי הסביבה ונקנו מהם תוצרתם החקלאית ובהמותיהם. עד שנת 1937, בה החלו הפולנים להחרים קניית סחורות אצל יהודים, עסקו היהודים, גם באספקת מצרכי מזון ליחידות הצבא שב"פוליוגון". לרוב, חיו התושבים היהודים בבתים משלהם, אך פרנסתם היתה דלה. עד שנת 1930 למדו הילדים ב"חדרים מתוקנים", החל משנת 1930 הם חויבו ללמוד בבית ספר יסודי פולני. בחדרים שהמשיכו להתקיים למדו בעיקר לימודי קודש, היסטוריה יהודית ולשון עברית.

רק מעטים יכלו לשלוח את ילדיהם להמשך לימודים בקובל, לגמנסיה העברית או הפולנית. היו גם מעטים, שלמדו בישיבות (קובל, לוצק, לודמיר). מרבית הנערים שסיימו את ביה"ס העממי, 7 שנות לימוד, בחלקם למדו מקצועות ואחרים חיפשו מקומות תעסוקה, לרוב במסחר. תנועות ציוניות שהוקמו לא החזיקו מעמד זמן רב, מהסיבות הנ"ל.

מרבית היהודים היו שומרי מסורת, אך רק מעטים גידלו זקן ופאות. בעיירה היה בית מרחץ ומקווה, 2 בתי כנסת, אחד בהנהגתו של ר' לייב מלמד, והשני בהנהגת הרב אברהם ציטרין, וסביבם התרכזו אוהדיהם. לעיתים קרובות פרצו מריבות בין 2 מחנות החסידים היריבים, על דרך ניהול חיי הקהילה. מבחינה קהילתית, השתייכה פוברסק למלניצה ולטרויאנובקה.

חיי תרבות. בעיירה לא היו מועדונים יהודים לבילויים. יהודים מעטים היו מבקרים במועדון פולני, שם התקיימו מדי שבוע רקודים ומפעם לפעם אף מופע או הצגת תיאטרון-אורח. בחגים, בחנוכה או בפורים, היו מארגנים מסיבות משותפות. אגם נפלא השתרע כ-3 ק"מ מהעיירה, בו נהג הנוער היהודי לרחוץ ולשחות.

היחסים בין היהודים, הפולנים והאוקראינים היו בדרך כלל מתוקנים, ואפילו ידידותיים.

עם פרוץ המלחמה בין גרמניה ופולין וכניסת הסובייטים לאזור, השתנו חיי הכלכלה והתרבות לחלוטין. חלק מהתושבים התאים עצמו לתנאים החדשים, אבל על-פי רוב הורגשה אי-שביעות

מנדל חזן

לובישוב

במיוחד: גורדוניה, השומר הדתי, החלוץ והחלוץ הצעיר. בעיירה היתה ספריה גדולה שמסביבה נערכו פעולות תרבות שונות. היא הכילה את טובי הספרים והחדשים ביותר ביחוד אלה שהוצאו בהוצאת הספרים וילנה. מלבד בתי-ספר הפולניים היה גם בית-ספר יהודי (עברי?). הנוער ברובו היה ציוני וחלם להגיע ארצה בבוא העת. מקומות בילוי היו: ללכת לראות את ה"פאראכוד" – אנית נוסעים שמגיעה מפינסק דרך הנהר סטוחוד. לפגוש מכרים שנוסעים או חוזרים. גם לתחנת הרכבת היו הולכים לראות אותו הדבר. הנוער מגורדוניה או החלוץ היה עושה מפגשים עם הנוער של החלוץ והחלוץ-הצעיר של פניבנה באמצע הדרך בכפר-דרישץ. ע"י שפת הנהר סטוחוד היינו לוקחים סירות ומבלים יחד את יום השבת. השתתפתי במפגשים בתור חבר החלוץ-הצעיר מפניבנה. בשנת 1939 נכנסו הסובייטים ללובישוב ושלטו עד 28 ביוני 1941. לאחר נסיגתם, נשארה העיירה כחודשימים ללא שלטון. הכנופיות הלאומניות האוקראיניות ניסו לערוך פוגרום בעיירה, אך היהודים הצליחו להתארגן ובקרבות שנערכו בין הצדדים היו פצועים משני הצדדים והכנופיות נהדפו. הכנופיות נכנסו אז לכפר סמוך בשם לובישוב ורצחו 27 יהודים ושדדו כל הרכוש של היהודים שם.

כשכבשו הגרמנים את לובישוב והשלטון במקום הועבר לידי האוקראינים נאסרו מיד 50 יהודים מנכבדי העיירה ביניהם הרב, הואשמו כקומוניסטים ופעילים סובייטיים והוצאו להורג (על פי מקור פולני נאסרו 100) אנשי הס"ס הטילו גם תשלום כופר בסך 10.000 רובל וכן תבעו לספק להם חפצים שונים: שמיכות, סדינים, כרים ועוד...

ב-1 בספטמבר הוטלה חובת עבודת כפייה על היהודים מגיל 14 ומעלה. קבוצת צעירים בת 24

ושותפים פעילים של הלוחמים במאבק נגד האויב. "עיירות ביערות", וכך קרוב לשנתיים, עד כניסת הצבא האדום. רבים מהפרטיונים ו"שוכני היערות" שנצלו גויסו לצבא האדום ומהם נפלו בקרבות. אך הרוב עלה לישראל בסיוע אנשי "הבריחה" ומיעוטם הגרו לארה"ב.

העיירה לובישוב שוכנת בין ביצות פולסיה ויערות ווהלין על שפת הנהר סטוחוד. בהסטוריה של פולין תופסת לובישוב מקום מכובד בגלל בית-הספר והפנימיה שהיו בה במאה ה-18 בהנהלת מסדר הפיונרוב וגם הכנסיות קפוצינה, ולאיצוב שלמדו כאן. אישים מפורסמים מפולין כמו טדאוש-קושציושקו וגבורים אחרים פולנים והרבה כמרים שלמדו ונקברו שם בנומיות ובמערות שנמשכו קילומטרים מכניסיה לכניסיה. המקום נשאר קדוש לעולי-רגל פולנים.

ראשית ההתיישבות של יהודים במקום היה בשנת 1648 אך יש משערים שראשית ההתיישבות של יהודים במקום קדמה לשנת 1648.

כשהגיעו למקום צבאותיו של חמלניצקי (חמ"ל) באמצע המאה ה-17, הצליחו כנראה כ-500 יהודים לברוח וכך נצלו מהטבח. עד למלחמת העולם הראשונה חיו בלובישוב כאלפים יהודים, אשר עסקו בעיקר במסחר זעיר, ברוכלות ובמלאכה, לרוב לסיפוק צרכי הכפרים הרבים שבסביבה. בשוב היו ארבעה בתי-כנסת. ברבנות כיהנו בני משפחת וינגרטן; ר' שמעל, ר' איציקל ר' יהודה-ליב ובנו ר' יצחק אהרן, שהיה רבה האחרון ונספה בשואה. מראשית המאה ה-20 ועד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה, כיהנו במקביל לרבנים הנזכרים לעיל, ר' אליעזר ליפא קלפפיש ואחריו ר' משה מרדכי פרלין, אשר עבר אחר-כך לקמין-קושירסקי.

בשלהי מלחמת העולם הראשונה, כשהשלטון עבר מיד ליד מהרוסים לגרמנים וכו' והכנופיות של האוקראינים השתוללו, שדדו והרגו יהודים. במיוחד השתולל בלחוב עם כנופיות: היינו ה"בלחובצים", שעשו שמות, הרגו ושדדו מכל הבא ליד מהיהודים בסביבה כגון: פניבנה, קמין-קושירסקי, לובישוב, גלושא רבה גלושא זוטא... בין שתי מלחמות העולם פרחו חיי הצבור היהודים בלובישוב. בין תנועות הנוער היו פעילות

סוביסיאק הפולני ושל קרוק האוקראיני, שרובם היו צעירים יהודים מהעיירות דלעיל, עם נשק ביד. מחוסרי נשק נהיו "יהודי יער", ביניהם נשים, זקנים וילדים (כ-300 נפש). אחרי קשיים רבים הפכו ל"מחנות המשפחות" בחסות היחידות הקרביות של מקס וקרוק, והם היוו עורף חיוני

אברהם קלבן

שמות יהודיים של מקומות בוהלין

של רשימות גיאוגרפיות יהודיות; גרים, גירות וכפרים שבהם היו מרוכזים יישובים יהודיים היא אחת המשימות המדעיות העומדות בפני חוקרי תולדות קהילות ישראל. את השמות היהודיים של מספר ערים, עיירות וכפרים שבוהלין שאבנו מתוך עיון בספרות ההיסטורית, בספרי יזכור של הקהילות, ספרות רבנית ומתעודות שבארכיונים. אשר לשמות לערים, עיירות וכפרים שבוהלין אפשר לדעתנו להבחין בכמה סוגים:

(א) שמות שהיו שגורים אך ורק בפי היהודים, והתושבים שאינם יהודים קראו אותם אחרת:

השוואה הביאה לחורבן של אלפי קהילות יהודיות בארצות שנכבשו בידי הנאצים. במשך דורות רבים התקיימו בקהילות אלה חיים יהודיים תוססים. גרמניה הנאצית מחתה אותן מעל פני האדמה.

ב"יד ושם", על הר הזיכרון בירושלים, הוחל בהקמה של אתר הנצחה לקהילות ישראל שחרבו בשואה. "בקעת הקהילות החרבות". שמותיהן של הקהילות חקוקים על פני שטחיהם המחוספסים של גושי סלע לפי מיקומם הגיאוגרפי של המקומות, ומובאים בתעתיק שמות הקהילות כפי שהיו שגורים בפי התושבים היהודים. עריכתן

השם במקור	האזור	השם בפי היהודים:
ולאדזימיז' ווהלינסקי	ווהלין המערב'	לודמיר
נובוגראד ווהלינסקי	ווהלין המזר'	זוהיל
זופיובקה	נפת לוצק	טרוכנברוד
הורניגרוד	נפת רובנה	קריפה
לודביפול	נפת רובנה	סלישט גדול

לודמיר היתה קיימת כבר במאה ה-8. בתעודות מהמאות ה-10-11 מופיע השם של הנסיכות

ביניהם מן הראוי להזכיר את הגיבור: חצקל ולזנישוק — מהכפר צרבוק שכפרטיון הצטיין בקרבות עם הגרמנים, הפיל חתיתו עליהם והוריד הרבה טרנספורטים של הצבא הגרמני מפסי הרכבת והשמיד אותם. שמו הגיע עד מוסקבה שהעניקה לו אות הצטיינות על שם לנין כגבור ס.ס.ר. הוא נהרג יחד עם טרנספורט גרמנים.

בסוף דצמבר 1943 נכבשה לובישוב על-ידי יחידה פרטיזנית מאוגדתו הפרטיזנית של גנר אלכסיי פיודורוב (האוגדה הווהלינית) והוחזקה בידם עד שהגיעו לכאן ב-20 בינואר 1944 יחידה מהצבא הסובייטי. ניצולים מועטים נשארו בחיים. מהכפרים שהועברו לגיטו לובישוב נשארו ניצולים רק מפניבנה. היתר הושמדו. יחידה הסגולה שנצלו הגיעו ארצה ורובם השתלבו בחיי הציבור לרווחתם וכאזרחים נאמנים למדינת ישראל.

איש שנשלחה לתקן גשר בקרבת הכפר לובישוב נרצחה לאחר תום העבודה.

בתחילת מאי 1942 נסגרו יהודי לובישוב בגיטו, שהוקף בגדר קרשים בגובה 2 מ' ותיל-דוקרני מעליו, בהתחלת אוגוסט 1942 הובאו לגיטו כל יהודי הכפרים שבסביבה: פניבנה, לכבה, סוטזה, גלושא זוטא, טשטין, מכוטנה, קוכאצקה וולה... ב-10 באוגוסט 1942 הוטל מצור על הגיטו וכ-1200 מתושביו נרצחו. כ-80 בעלי מלאכה ומשפחותיהם הושארו. ב-3 בנובמבר 1942 באו לחסל את הנותרים. רופא-השיניים בשם מסהנדלר תקף בתער את הגביטס-קומיסאר מיכאליס מקמין-קושירסקי חתך את גרונו ופצעו קשה. בתגובה לכך ירו הגרמנים לתוך הריכוז היהודי בבית-הכנסת, ואלה שניסו לברוח נרצחו בחצר. שבועות לאחר מכן נמשך המצור אחרי יהודים מתחבאים. חלק קטן מהנוער הצליח לברוח במיוחד, נוער מהכפרים שבסביבה.

ספרים חדשים

שמואל ספקטור פנקס קהילות ווהלין-פולסיה

בצורה מאוזנת את שלוש התקופות העיקריות בחיי היהודים: מראשית קיומן ועד תום מלח"ע הראשונה; בין שתי מלחמות העולם; בתקופת השואה. כל כרך מכיל מבוא כללי על אותו אזור שהוא ינציחו, היינו: תולדות יהודי אותו אזור.

פולין שבין שתי מלחמות העולם תכלול בסופו של דבר שמונה כרכים לפי החלוקה הבאה:

לודז' והמחוז; גאליציה המזרחית; גאליציה המערבית ושלויה; וארשה והמחוז; ווהלין-פולסיה; מרכז ומערב פולין; פולין הליטאית

במסגרת מפעל "פנקס הקהילות שחרבו בשואה" המתבצע ביד ושם בירושלים, נעשים מאמצים להציב יד-זכרון לקהילות ישראל שחרבו והושמדו בתקופת השואה, בצורה היהודית-מסורתית — בספרים.

המפעל הוא לקסיקון היסטורי-גיאוגרפי, המבקש לתאר בצורה אנציקלופדית את תולדות קהילות ישראל מראשית היווסדן, דרך פעילותן הכלכלית, תרבותית וציבורית במשך מאות שנות קיומן, ועד להשמדתן על-ידי הצורר הגרמני-נאצי ועוזריו השונים. הערכים השונים אמורים להציג

הן מ-1288. בתעודות עבריות מופיעה הקהילה בשם לאדמר, לודמר, וולאדימירא ובשנים האחרונות לודמיר.

זוהיל נזכרת בראשונה ב-1247. לפי המקורות הפולניים השתייך היישוב במאה ה-14 לנסיך הפולני באזילי ואח"כ היה בבעלותו של הנסיך A. Zwigelski ונקרא מאז על שמו Zwiahel — זוויהל (ויש גורסים מהמלה זבול). עם חלוקתה השנייה של פולין ב-1793 עברה העיר תחת שלטון רוסיה. השם זוויהל נעלם ובמקומו

התחיל להופיע השם נובוגראד-ווהלינסקי. טרוכנברוד. המקום היה אזור ביצות והיה כנראה בבעלותו של תושב אוקראיני בשם טרופים. התושבים קראו למקום טרופים-ברוד (הביצה של טרופים). ב-1835 הוכר הכפר ע"י השלטונות הרוסיים כמושבה יהודית שקבלה את השם זופיובקה. (ב) מקומות שאותם קראו היהודים בשם האוקראיני או הפולני אך בשיבוש, או סיגלו לשם המקום את המיבנה הפונטי של לשון יידיש.

השם במקור	האזור	השם בפי היהודים:
אוסטרוג	ווהלין המער'	אוסטראה
אוסצילוג	נפת לודמיר	אוסטילה
הורניקי	נפת קאמיין-קושירסק	הירניק
טוויסק	נפת קובל	טריסק
טורגוביצה	נפת דובנא	טרוביץ
גייסוכוויז'ה	נפת קובל	נסכיו'
סטארוקונסטאנטינוב	ווהלין המזר'	קונסטאנטין ישן
סיידלישצ'ה	נפת רובנה	סלישט קטן
סטשלסק	נפת סארני	סטרילסקי
פולונויה	ווהלין המזר'	פולונאה

מווהלין) שהוקמו בשנים 1850/51 ואותם קראו גם הלא יהודים בשם העברי:

לוטובו — ע"ש של לוט המקראי
שרובו — ע"ש של שרה אמנו
אברמובו — ע"ש אברהם אבינו.

ג) שמות של מקומות בעברית או ביידיש שאותם קראו גם התושבים הלא יהודים בשם העברי (לפעמים בשיבוש) רחמנוב נפת קרמניץ רחמן (רחמנוב).

בהזמנות זו יורשה לי לציין שמות של מספר מושבות יהודיות במחוז בריסק-דליטא (צפונה

התקופות שבין שתי המלחמות והשואה ניתן היה להיעזר בספרי הזיכרון שנכתבו על היישובים השונים. ברם יש לציין שרק על חלק מקהילות אלה נתפרסמו ספרי זיכרון. שנית, לא כל ספרי הזיכרון — איכותם ותועלתם למחקר שווה. יש כאלה שהעורכים הקפידו יותר, סיננו וערכו כראוי את החומר שהובא בפניהם. יש ספרים שהדבר לא נעשה, ונשאר בהם "מוץ בתוך התבן", כלומר הדברים החשובים טובעים לעיתים בתוך ים של פרטים בלתי-חשובים, החוזרים על עצמם. ויש לפעמים גם סתירות בין העובדות בתוך הספר עצמו, ויש וחסרים פרטים חשובים על חיי היהודים במקום, כמו: השתתפות היהודים בעריות, פעילותה של הקהילה היהודית, פרטים על בתי-הספר היהודים במקום, ואפילו תאריכים ופרטים מתקופת השואה.

את חיי היהודים בין שתי המלחמות ניסינו להשלים על-פי העתונות היהודית המקומית, אך יש לציין שרק חלק מעתונות זאת נגיש, כלומר מזו המצויה בספריה הלאומית בירושלים. העתונות הזאת נטתה בדרך-כלל להתרכז בנעשה ברחוב היהודי באותה עיר שם הופיע העתון, ורק מעט פירסמה מהמתרחש בעיירות הקרובות ואל העיירות הרחוקות כמעט שלא הגיעה. את החסר בתקופת השואה השתדלנו להשלים בעדויות ובמעט החומר הארכיוני שנמצא בארכיון יד ושם. גם חומר זה איננו מכסה את כל יישובי ווהלין-פולסיה.

עד שחוברת זאת תצא לאור יהיה מצב הכרך ווהלין-פולסיה כדלקמן: העריכה הלשונית והסדר של החלק על ווהלין יגמרו; הכתיבה של הערכים של פולסיה תושלם והעריכה הלשונית והסדר יהיו לפני סיומם. אפשר איפוא לצפות שעד ראשית שנת 1990 ייצא הכרך לאור.

אנו מקווים שיהודי ווהלין ופולסיה יראו בכרך זה יד-זיכרון נאותה, שמן הראוי להעניקה לצאצאיהם למען ילמדו על שורשיהם בגולה.

(וילנה, גרודנה, ביאליסטוק); מבוא כללי לכל פולין.

מרשימת הכרכים דלעיל ראו כבר אור הכרכים: א', ב', ג'. כרך ד' — וארשה והמחוז יימסר לכריכה בקרוב ויופיע בסמוך לראש-השנה תש"ן. כרך ו' — מרכז ומערב פולין נמצא בתהליכי איסוף החומר וכתיבת הערכים. לכרך ז' — פולין הליטאית — התחיל תהליך איסוף החומר, ואילו לגבי כרך ח' — המבוא הכללי, הוא ייכתב על-ידי כמה היסטוריונים מומחים, וכבר נכתב פרק אחד.

כרך ה' — ווהלין-פולסיה ראוי לתיאור רחב יותר באכסניה זאת. הכרך מורכב משני חלקים: א. מחוז (וויבודיות) ווהלין, ב. מחוז פולסיה. החלק על ווהלין כולל 127 ערכים על יישובים שבין שתי המלחמות מנו לפחות 100 נפשות יהודיות. יש כאן איפוא, כפרים, מושבות חקלאיות יהודיות, עיירות קטנות, עיירות גדולות וערים כגון: רובנה, לוצק, קובל, לודמיר, קרמניץ, דובנא ועוד. כללנו גם כמה יישובים שבעבר הרחוק נודעו בקהל יהודי ווהלין, אך בין שתי מלחמות העולם התרוקנו כמעט מתושביהם היהודים, (קשיבקה, פטיץ' [דובנא], רחמנוב [קרמניץ] ועוד).

החלק על פולסיה כולל 50 ערכים, בהם כפרים, מושבות חקלאיות יהודיות, עיירות והערים: בריסק-דליטא, פינסק, קוברין, פרוז'נה ועוד. יחד יכלול הכרך "ווהלין-פולסיה" 177 ערכים. בכרך שני מבואות. כל מבוא ימנה עשרות טורים, ובהם תיאור תולדות היהודים באותו אזור, למן ראשית התישבותם ועד רציחתם בידי הצורר הגרמני-הנאצי ועוזריו בני המקום.

המלאכה לא היתה קלה כל עיקר, שכן אזורים אלה שהיו בשולי התהליך של העשייה והכתיבה ההיסטוריות היהודית, לא בורכו במחקרים. צריך היה לחטט ולדלות ממקורות שונים ומשונים כל פיסת מידע שתוכל לסייע לכתיבה. לגבי

נתן ליבנה

להציל את יהדות בריה"מ!

יהודי בריה"מ, שנתון 12, 1989. עורך דוד פריטל. המערכת: אליהו אגוס, אלכסנדר לובין, לודמילה דימרסק-ציגלמן. מועצת המערכת: שמואל אטינגר ז"ל, מרדכי אלטשולר, סטפני הופמן, אלי ויזל, מיכאל זנ"ד, רפאל נודלמן, יונתן פרנקל, יעקב רואי. מזכירות המערכת: בתיה בת ארז. בשיתוף ועד המדענים ע"י המועצה הציבורית למען יהודי בריה"מ. האוניברסיטה העברית, ירושלים. המפיץ: הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס; 340 עמ'.

ומדוע האתגר של יהדות העולם בדורנו צריך להיות הצלת יהדות בריה"מ? כי יהדות זו, אליבא דאיזי לייבלר, מתעוררת מן הסיוט הממושך עם אותות לגעגועים עמוקים לשורשיהם היהודים. מכאן שזו קהילה יהודית מבטיחה, אך אין לכפות עליה הר כגיגית ו"מנהיגות יהודית בינלאומית נועזת" אמורה לסייע לעצב באורח דראמטי קורות קהילה זו הסומכת עלינו בחיפושים אחרי אמצעים לשקם את עצמה. ושומה על יהדות העולם לחוש לעזרתה, כי שינויים בבריה"מ "עלולים תמיד להתגלגל לנסיגה פתאומית" ואת המציאות החדשה — פריחת התרבות היהודית, העברית והיידית, העשויה "להדליק את הניצוץ עם המסר הנרחב ביותר" — מחובתנו לנצל בעוד מועד. כוונת הכותב, כנראה, לשלהב את "הגחלת הלוחשת" שם וכאן ובכל מקום. והוא מדגים זאת במעורבותו בכינון מרכז התרבות ע"ש שלמה מיכאלס, העומד להיפתח בפברואר 1989 (1990)? במוסקבה ובהסכמתו המיידית של משרד התרבות של בריה"מ לחילופי הצגות התיאטרון היהודי-מוסיקאלי של מוסקבה באוסטרליה בהופעות אמנים יהודים מאוסטרליה לפני קהל יהודי בערים סובייטיות; במתן תוקף חוקי לעברית בבריה"מ וכו'. בנוסף "למעורבותו האוסטרלית" מספר בעל המאמר, ידעו הסובייטים על סמכותו מטעם הקונגרס היהודי העולמי, כסגן-נשיאו, וכי פעילותו אכן אושרה ע"י הנהלת הקונגרס, כי קובעת אצל הסובייטים הידיעה שהם פועלים עם אנשים "המבטאים את הקונסנזוס של המנהיגות היהודית הבינלאומית".

מעניין המכתב למערכת "וייצ'רנאיה מוסקבה" (31.8.88) בחתימת 18 אנשים, רובם חברי המפלגה הקומוניסטית, ביניהם אל"מ במילואים, מוותיקי מלחה"ע השניה ועוד. בין היתר מסבים חותמי המכתב את תשומת לב הציבור ש"בהתאם לעקרונות לנין בתחום המדיניות הלאומית, כאשר כל עמי מדינתנו החלו לגלות עניין

השנתון מוקדש הפעם לזכרו של ההיסטוריון הדגול פרופ' שמואל אטינגר ז"ל, שמותו מהווה אבידה קשה לחיי הרוח בישראל, למחקר תפוצות ישראל ומדעי היהדות וליהדות בריה"מ במיוחד, שבכמה מפעלי תרבות חשובים להכרת וקירוב יהדות זו "היה ממש הרוח החיה". אך הקריאה הנואשת, הבוקעת מתוך דפי הספר המרובים היא "הצילו את יהדות בריה"מ!" (איזי לייבלר, נשיא הוועה"פ של יהודי אוסטרליה, חבר נשיאות ועידת ירושלים למען יהודי בריה"מ ועוד) שהיא "היהדות הציונית ביותר בעולם" (אברהם הרמן, שגריר ישראל בווישניגטון בשנים 68—1959, נשיא המועצה הציבורית למען יהודי בריה"מ, נגיד האוניברסיטה העברית וכו') — ולכך הרי חתר ההיסטוריון המנוח. הספר מהווה לפיכך מצבה חיה לזכרו.

"היהדות היותר ציונית בעולם" — על שום מה? האין בכך משום גוזמה? "בשום אופן לא" פוסק א. הרמן בהחלטיות, שאם 13% מן היהודים שיצאו מבריה"מ עלו לישראל — מכאן שהם אכן היהדות היותר ציונית בעולם, כי לא תמצא אחוז כזה של עולים מארצות פזורה אחרות, שאם הם עוזבים את ארצות מולדתם, רובם אינם עולים לישראל דווקא. בזרם העלייה הראשונה מבריה"מ, למשל, בלטו יהודים מבסרביה, מהארצות הבלטיות ומגרוזיה — "שבט מיוחד במינו ששמר על זהותו הקהילתית כל השנים והיו הראשונים שהעזו להרים את נס העלייה". אמנם, יותר קשה היה ליצור תנועה ציונית בקרב הרפובליקות הוותיקות: האוקראינית, הרוסית והביילורוסית, שבהן מרוכזים רוב יהודי בריה"מ, שכן הם מנותקים מזה 50 שנה ואין להם אפילו מערכת חינוך בידיש, לא כל-שכן בעברית. אין זאת אלא שהריאיון את מר הרמן מיושן קצת, כי בתקופה שבין קיום הריאיון ועד להופעת השנתון השתנה מצב זה ברפובליקות הנ"ל לטובה והידיעות המגיעות אלינו לאחרונה מעורדות.

הושג הרשיון לפתיחת ביהכ"נ. ועוד ועוד. הוא הדבר בערים אחרות שם — ובקיישיניב, בהן חלה התעוררות לחיי תרבות ורוח יהודיים וקבוצת נוער עברי לומדת עברית ותורה. המורה לעברית וולקובסקאיה ממוסקבה קיימה קורס מרוכז לעברית.

בצ'רנוביץ התגבשה קבוצה מארגנת ששמה לה למטרה את איחוד יהודי העיר למען תחיית התרבות היהודית. הקבוצה מקיימת פעילויות המוניות בבית הקברות שם (פעמים בחודש) במטרה לנקותו ולשפצו; נוסדה קרן למימון לימוד שפות יהודיות, בעיקר עברית; לימוד תולדות העם היהודי, השואה, והדת והפילוסופיה היהודית. כן שוקדים על קשרי תרבות עם ישראל, מאבק באנטישמיות ועוד.

ובכן, טוב ליהודים או רע ליהודים? האם הגיעו אמנם "ימות המשיח" ליהודי בריה"מ או, אולי, אין זה אלא משיח שקר? האם אין בהתרת הרצועה נוסח גורבאצ'וב משום פתיון, "סוכריה", על מנת לעצור בבריחת המוחות היהודיים העלולה לעצור בקידמה הטכנולוגית שם, המפגרת בלאו הכי לעומת זו שבמערב? והאם אין פתיחת השערים להגירה יהודית זמנית בלבד לשם הרגעת ואולי גם להרדמת המערב (דוד פריטל, סטיפאני הופמן) "עד יעבור זעם"? ויש הגורסים שיהדות בריה"מ "אינה נאבכת כלל כאומה", ולא לוחמת באנטישמיות הקוראה כמעט בגלוי לפרעות ביהודים — כשמן על גלגלי המהפכה הבאה: מיגור השלטון הסובייטי... ללמדך, שצריך לעזור ליהודים לצאת מבריה"מ בכל דרך אפשרית ובעוד מועד, לפני ששוב יורד מסך הברזל — להצלחם.

ואין זה אלא מעט מזער מכל המובא בשנתון 12 על יהודי בריה"מ. מעוררים עניין הרב שיח ממוסקבה על ספרות אנטי-ציונית (ליוזוב); "שיח החברים" והמאמרים מאירי העינים על ה"גלאסנוסט" — והיהודים, כמובן; על האנטישמיות המתעוררת ופעילה ("פאמיאט"); על האינטליגנציה היהודית הסובייטית (שמואל

בתרבויותיהם הלאומיות" לאחר התקופה הטרגית של פולחן האישיות שלא פסחה גם על העם היהודי, "הגיעה עת התקוות והשינויים" וקבוצה יוזמת, ביניהם קומוניסטים ולוחמים ותיקים וכו' — הקימה ב-1987 באיזור לנין שבמוסקבה מרכז לתרבות יהודית: ספריה ציבורית, מוזיאון לוחמים, מוזיאון לזכר יהודים שנספו, ערבי מוסיקה ושירה יהודית, פגישות עם סופרים וציירים וכו', הרצאות על נושאים היסטוריים ועל מסורות לאומיות, סיורים בהם מספרים על תרומת היהודים ובניית והגנת החברה הסובייטית, על הטרגדיה של מיליוני אנשים, נשים וילדים שנשרפו בכיבשני אושוויץ, מאידניק, טרבלינקה, סוביבור ועוד — רק משום היותם יהודים. וכו' וכו'.

ומעניינים המאמרים (יוסף זיסלס) על חיי התרבות היהודיים באוקראינה, מולדביה, ועל החיים היהודיים בצ'רנוביץ. במאיאשתקד הוקמה ליד בית התרבות של עובדי האנרגיה בקייב להקת פולקלור יהודית "שלום", בה כיום למעלה מ-60 אמנים יהודים. רוב התכניות מבוצע ביידיש. להקת פולקלור דומה, "ניגונים" פועלת גם בבנין ההוצאה לאור "מולוד", בו מקיים התיאטרון היהודי-מקצועי "מזל טוב" וביה"ס למשחק את חזרותיהם. עכשיו מכינים בשבילם בניין של קבע על מנת שישמש מרכז רוחני ליהודי קייב; קבוצת נוער יהודי שם לומדת עברית, תולדות העם היהודי ויהדות; נערכות מסיבות קבלת שבת וחגים וכו' וכן הוקמה ספריה יהודית ציבורית.

בלבוב החלה קבוצת פעילים יהודים להיפגש בימי א' בבית הקברות היהודי והם מנקים ומסדרים את המקום; ביולי התקיימה שם (ביוזמת העיריה) עצרת לזכר גטו לבוב והחלט להקים אנדרטה בשטח הגטו (תוכננה ע"י הפסלת לואיזה שטרנשיין) ולייסד אגודה לתרבות יהודית ובעזרת סופרים אוקראינים, תושבי לבוב, אושרה הקמת "התאחדות התרבות היהודית ע"ש ש"ע" שתפעל במסגרת "הקרן לתרבות אוקראינה". כן התקיים שם במסגרת "יום העיר" "חג התרבות היהודית". "נוגנו לחנים יהודיים, הנוער רקד והקשישים הזילו דמעות". האנדרטה שהוקמה לזכר הגטו היא בגובה 2 מטרים. כ-1000 יהודים השתתפו בוועידת האגודה לתרבות יהודית. גם הקהילה הדתית פעילה והיא דואגת לשיפוץ ביהכ"נ שברחוב מוסקובסקה ובעזרת המשורר האוקראיני בראטון

* למעניינים ברכישת הספר: מחירו לאחר הנחה בצירוף דמי משלוח — 25.95 ש"ח. לפנות: פרסומים, האוניברסיטה, גבעת רם, בנין שפרינצק, חדר 104, ירושלים 91904 (טל: 02-584625).

דיאדיא מישא

גם אני יהודי*

מרץ. אפשר, שעל מצב רוחם הטוב השפיעה השמש של יום האביב ביער הירוק, היפה, בבגדי-מאי החדשים שלו.

הפרטיזנים רגועים, כי סביבם עומדים שומרים ערנים וגם המפקד לא ינום ולא יישן. אך עצוב לי על הנשמה, כי מחשבותי עכשיו רחוקות מהיער היפהפה. אני חי בשנית את השעות הטרגיות ב"אומשלאג-פלאץ" בקוריץ. אני רואה את עצמי ואת בני יושבים על הארץ יחד עם 135 בעלי מקצוע, שהגרמנים הואילו להשאירם בינתיים בחיים... יושבים אנחנו בלי תנועה ורואים כיצד מסדרים קבוצות-קבוצות של יהודים מסכנים ומובילים אותם להשמדה... בשעה שתים אחה"צ עולות על המגרש הרבה עגלות אוקראיניות עמוסות בגדים של יהודי קוריץ הירויים ופוקדים עלינו לרוקנן... אני מכיר את מעילה של בתי שלבשה בעת שהובילו אותה ואת אמה אל הבור...

את הרהורי העצובים הפסיקו הקולות העליונים שנשמעו מכל העברים: "הקרקס הגיע! הקרקס הגיע!"

על קרחת היער שבלב המחנה עלה מיטקה, כשהוא רכוב על סוסו של ליונקה, "ריזיק". מיטקה החזיק ביד שמאל ברעמת הסוס והשתחוה ימינה ושמאלה. ליונקה, בשרוולים מופשלים ועם שוט ארוך צעד קדימה.

לא פעם תהיתי על התקשרותם של שני הנערים. ביחוד על אהבתו של הנער האוקראיני כבן ה-12 לבני. בדרך כלל הרגשתי בהתנהגותו של מיטקה מסתורין כלשהם. חשודים היו בעיני האינטליגנציה שלו וכושר התמצאותו והבנתו. גם בחיצוניותו לא היה בו הרבה מהדמיון של בן איכרים אוקראיני. כאשר הבעתי חשדי זה באזני בני, הוא הסביר זאת בכך שהאוקראינים הם מוכשרים מאוד והשנתיים בהן בילה מיטקה בחברת ילד מחונך עידנו אותו.

כל הפרטיזנים עזבו את מקומם והצטופפו מסביב לנערים והסוס. אפילו טימקה הטבח עזב את הדוד הרוחח ועם התרווד הגדול בידו בא לראות את ה"קרקס". ליונקה נעמד מול הסוס, הצליף בשוט שתי פעמים באויר וקרא: "ריזיק,

לפי הלוח הפרימיטיווי שאני מנהל בעצמי מהרגע בו יצאתי מהגטו, דומה, שמחר ערב חג השבועות. מחר יחול יום השנה לאקציה הראשונה בגטו קוריץ שהייתי עד לה ואשר בה נרצחו רעייתי ובתי בת השלוש-עשרה. לעולם ועד ישאר חרוט בזכרוני היום האיום ההוא.

זוכר אני את בוקר היום ההוא, כאשר חדר אל ביתנו מחנה של גסטפואים משתוללים ושוטרים אוקראינים והובילו אותנו אל ה"זונדר-רגיסטראציון" של "הנהלת האיוור", כפי שהם אמרו. בככר של "הנהלת האיוור" כבר היו הרבה יהודים עם אימת-מוות בפניהם ונשים עם ילדים בוכים בזרועותיהן. את אשתי ובתי הובילו למקום בו צופפו את הנשים ואותי ואת בני סיפחו אל קבוצת היהודים, אשר עמדו לצעוד אל מגרש ההריגה...

עדיין אני רואה בבהירות את פניהם הרצחניות של המרצחים; עדיין אני שומע את צווחותיהם הפראיות ואת המכות האכזריות; את הבכי קורע הלב של הנשים... עכשיו, לאחר שנה, אני משמש מנהיג של מחלקה פרטיזנית חזקה... יושב אני על גזע של עץ כרות ביער עבות וסביבי, כמו בכוורת, מסתובבים הפרטיזנים שלי. מהם מנקים כלי הנשק, תוך שהם מפזמים איזו מנגינה, מהם קוראים או משוחחים ביניהם. מפעם לפעם נשמע צחוק חסר-דאגות: חברי לקרב עליונים ומלאי

אטינגר ז"ל); על יחסי בריה"מ-ישראל בעבר ובהווה (ס. הופמן); על "טיסות ישירות" (קיסלוק); על עליה ונשירה ועוד. לצערנו קצר המצע ב"ילקוט ווהלין" המצומצם מלהשתרע. ליהודים יוצאי ווהלין עניין מיוחד בשנתון זה מטעמים ידועים. העורך בעצמו מראיין הרבה, כותב ומשתדל להוציא מתחת ידו עבודה נקיה ויפה. ספר פתוח לכל המעוניין להכיר את יהדות בריה"מ על כל בעיותיה — בעיותינו.

הופיע "ספר תולדות היהודים באסיה התיכונה במאות ה-19 וה-20" מאת אברהם קלבן בהוצאת מכון בן-צבי ובחסות האוניברסיטה העברית ו"יד ושם" ובסיוע המרכז לשילוב מורשת ישראל במשרד החינוך והתרבות. סקירה על הספר — תבוא.

* מתוך הספר "מוטלה" העומד להופיע בעברית, בהוצ' הספרים של משרד הבטחון.

מבטו הרחק אי-שם. הרגשתי שברגע זה שוב איננו, בהרהוריו, כאן ביער, כי אם בקוריץ ב"אומשל-פלאץ" של "ההנהלה האזורית". הוא רואה עכשיו את הגסטאפואים המשתוללים ואת הרוצחים האוקראינים; הוא רואה את אמו ואת אחותו האהובות וחי מחדש את אשר עבר עליו אשתקד.

"החלטתי להתפלל היום בציבור ולומר 'קדיש'". נתכנס ב"כוויניאק" שמעבר ל"באלוטה". תשתדל להשיג קצת שעווה ותכין כמה נרות. אני אלך להכין אתה "מנין" — אמרתי לבני.

צמרות האורנים הגבוהים עוד היו מוארות בקרני השמש השוקעת, כש-12 פרטיזנים יהודים בחגור מלא — רובה על כתף ורימונים תלויים להם מסביב, יצאו מהמחנה ובמשעול הצר שהתפתל כנחש בין העצים, שמו פניהם אל הבצה הגדולה, שנשמה בלחות קרה. לאחר שעברנו כברת דרך הבחנתי במיטקה המזנב אחרינו. הוריתי לו לחזור למחנה, כי אנחנו הולכים להתפלל.

"איזה חג היום?" שאל.

"היום בדיוק מלאה שנה מאז רצחו הגרמנים את קרובינו".

"הלא גם את הורי רצחו הגרמנים" אמר מיטקה בקול רציני.

"אנחנו הרי יהודים" עניתי לו "ואנחנו הולכים להתפלל לאלהינו".

"לכל בני אדם אלהים אחד, לימדני אבי. אני לא אפריע לכם. הרשו נא לי ללכת אתכם".

הרשיתי לו. כשהגענו למקום היעד כבר שקעה השמש לגמרי וליל-היער מלא-הרוזים כבר החל לרדת. על גזע רחב של עץ כרות הדבקנו את הנרות בשתי שורות והדלקנו אותם. האורות המהבהבים הבליטו עוד יותר את החשכה מסביב. הפרטיזנים ניצבו מסביב לנרות הדולקים ובעינים עצובות הביטו בשלהבות הנעות עם הרוח. לכל אחד מהם היתה הרגשה כאילו עומד הוא ליד קבר פתוח. דויד יורוויצ'י הוציא מכיסו סידור קטן והחל להתפלל תפילת "מעריב" וכל האחרים ענו אחריו בלחש. כל אחד מהיהודים החמושים נישא על כנפי דמיונו אל עיירת הולדתו, כל אחד ראה בעיני רוחו את קרוביו, ידידיו ומכריו, את אנשי קהילתו שהנאצים רצחו והשמידו באכזריות חיתית. כאשר דויד יורוויצ'י גמר להתפלל אמרו

עשה רווראנס! ותוך כדי כך נגע קלות במקל של השוט ברגלי הסוס, והסוס כרע מיד על רגליו הקדמיות. מיטקה איבד את שיווי-משקלו ונפל ארצה מעל לראשו של הסוס. אך בן-רגע הוא קפץ על רגליו ושוב היה על הסוס.

"עכשיו עשה נר!" קרא ליונקה. הסוס חבט רגע ברגל ימינו הקדמית באדמה, סובב אזניו ולבסוף הרים את רגליו הקדמיות באויר ונשאר עומד על האחוריות. מיטקה חיבק בשתי ידיו את צואר הסוס וצחק בקול רם. הפרטיזנים מחאו כף. "ועכשיו המספר האחרון של התכנית שלנו" הכריז ליונקה "כיצד מבקר ריז'יק אצל מרגל גרמני".

ליונקה הרים את ידיו וריז'יק הכניס את אפו עם נחיריו הדקים לתוך כיס מעילו של ליונקה, הוציא משם פרוסת לחם יבשה והחל ללעוס אותה, כשהוא משקשק בשיניו החזקות. "חפש עוד!" ציווה ליונקה, כשהוא מגיש לו את כיסו השני. הסוס שלף מתוך הכיס פיסת נייר מקופלת ארבעתיים ונשאר לעמוד עם פיסת הנייר בפה.

"ריז'יק מבקש שמישהו יקרא את המיסמך הגרמני, כי הוא בעצמו לא יודע לקרוא" אמר ליונקה.

"אם יכולת ללמד אותו את כל הקונצים האלה, עוד תלמד אותו גם לקרוא גרמנית" — אמר פרטיזן אחד.

"לו לימדתי לקרוא, הייתי ממנה אותו לעורך של ה"חאבינסקי וויסטי" (עיתון אוקראיני פרוד-נאצי) כי הוא יותר חכם מעורך העיתון ההוא והוא מבצע הכול לפי פקודתי כשם שהעורך ההוא מבצע את כל פקודות הנאצים.

הפרטיזנים נהנו מהבדיחה ומההצגה כולה. "הצגת הקרקס נגמרה!" הכריז ליונקה חגיגית ולקול מחיאות הכפים של הפרטיזנים עזבו הנערים והסוס את הרחבה".

כעבור כמה דקות נגשו אלי ליונקה ומיטקה. כשהוא קורן משמחה הכריז ליונקה: "אתה יודע פאפא, החלטנו שאם נזכה ונעבור את המלחמה נרכב על ריז'יק למוסקבה להתיצב לפני וורושילוב..." כשהבחין שאני במצב רוח רציני, הוסיף מיד: "מה אתה כל כך עצוב, פאפא?"

"מחר חג השבועות" עניתי חרש. ליונקה מיד הרצין, כאילו ענן העיב על פניו. הוא התישב לידי על הדשא, וכשהוא מתופף, מבלי לחשוב, במקל השוט על מגפיו, הפנה

כלא יהודי. מלבד זה נדמה היה לי שכאוקראיני יש לי יותר סיכויים לנקום את נקמת הירצחם של הורי ואחותי הקטנה בתי'לה."

עוד באותו ערב החל מוטלה לתאר לנו את קורותיו האיומות עד לרגע בו מצא אותו בני ביער. סיפורו עורר אצלנו פלצות. הרשימו אותנו סבלנותו ואורך רוחו של ילד יהודי זה, בן ה-11. סיפורו הוליד בי את הרעיון, שהעולם יודע רק על רכבות הילדים היהודים, שהושמדו באכזריות שלא תיאמן. אך מחובתו גם לדעת על המיטקים, הסיומקים והוואנקים — למעשה המוטה'לך, המשה'לך והשלמה'לך, שבדרך כל כך מתוחכמת ומופלאת הצילו עצמם מידי חיות הטרף ולחמו בגבורה עילאית על מנת לנקום.

החלטתי, במקביל ליומני שנהלתי בפרטיזנקה, להעלות על הנייר גם את תולדותיו של מוטלה עד בואו אלינו ואת מעשי הגבורה שלו כפרטיזן. מיבצעי הגבורה של מוטלה כמו פיצוץ ה"קנטינה", בו מצאו את מותם למעלה מ-200 קציני ס"ס; הצלה ממוות בטוח של קבוצת קצינים רוסיים וכן הרבה מיבצעים נועזים אחרים שאתאר בפרקים הבאים, הם, לעניות דעתי, פועל-יוצא מהחינוך שקיבל בילדותו מהוריו היהודים הכפריים העניים; חוויותיו הקשות כילד אוקראיני לאחר מות הוריו הקשיחו אותו עוד יותר בגופו וברוחו וחישלו את רצונו לנקום באויב האכזרי ולגרשו. אתאר קצת ביתר פירוט את הביוגרפיה של מוטלה עד לפרטיזנקה ואשלימה עם הסתכלותי ואבחנותי שלי — על מנת שהקורא יקבל תמונה נאמנה יותר של הסביבה בה גדלו ילדים גיבורים כמו מוטלה. אפשר שאחטא קצת, כיהודי ווהליני, בפרטיוטיזם לוקאלי, אם אתאר בהזדמנות זו את החוויות מסמרות-השיער של חלק זה של היהדות, שהוציאה מקרבה 3000 פרטיזנים, ואשר בכל ספרות השואה העשירה, שנולדה בשנים שלאחר המלחמה, כל כך מעט סופר ודובר בס.

כולם, בקול חנוק מדמעות, קדיש יתום. לכל אחד בלי יוצא מן הכלל היה אחרי מי לומר קדיש.

כאשר כולם גמרו שמענו, לתמהוננו הרב את קולו הדק והמתנגן של מיטקה: "הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן". כולנו הפנינו את ראשינו אל מיטקה שעמד מאחורינו והחזיק בידיו סידור קטן. דמעות גדולות התגלגלו מעל לחיו הנפולות.

טרם הספקנו להתנער מהתדהמה שאחזתנו, ומיטקה ניגש אלי במרוצה, חיבק אותי בשתי ידיו בצווארי וכשדמעות שוטפות את פניו, קרא: "דיאדיא מישא, גם אני יהודי!"

לאחר שמיטקה התגלה לנו כיהודי הבנו הרבה דברים שלפני כן נראו לנו תמוהים וסתומים. עכשיו ידענו את סיבת התקשרותו העזה לבני. הפליא אותנו רק שבמשך 5 חודשים שמר מפנינו את סודו. הרי ראה שבפלוגה שלי, שהיתה דרך אגב מעורבת, של יהודים ולא-יהודים, לא התבישו במוצא היהודי. תפקידים פיקודיים הוטלו על יהודים בלבד. וכבר השם של המחלקה שלי "ייווגרופה דיאדי מישא" (מחלקה יהודית של דיאדיא מישא) שימש אות מספיק שאיש לא היה מוכן להכחיש שאנחנו לוחמים יהודים. ביחוד נפגע בני מכך שמיטקה לא גילה לו את סודו והוא ראה בזה עלבון אישי ואי-אמון אליו. ואכן, מיד לאחר שחזרנו מאמירת קדיש לא עזב את מיטקה עד שיסביר לו על מה ולמה.

"ראשית חכמה אמור לי מה שמך היהודי?" שאל אותו ליונקה. "ושנית, מדוע לא אמרת לי שאתה יהודי. חשבת שלהיות אוקראיני זה כבוד יותר גדול?"

"שמי האמיתי הוא מוטלה, וכך אבקשכם לקרוא לי מהיום והלאה" ענה מיטקה. "ואני לא גליתי שאני יהודי, כי מהיום הראשון שנכנסו אלנו הגרמנים עברתי כל כך הרבה כיהודי, שאפילו בהיותי בין ידידים הרגשתי את עצמי יותר בטוח

אברהם קלבן

גלגולו של ניגון

(מפגש של שני יהודים ווהליניים באיזור מכרות פחם במלחה"ע II)

ולילה ישב ברוך על עבודתו והצליח להוציא תחת ידו מעיל-פרווה לתפארת, גם הכובע היה עשוי בטעם רב. המהנדס שמח מאוד ואף הזמין את ברוך לבקר בו בערב בביתו, שהיה לא הרחק מהמחנה.

באחד הימים הופיע בצריף בו התגורר ברוך מפקד הגדוד וזה ליווה אותו לביתו של המהנדס, עד לדלת הכניסה.

המהנדס הראשי קיבל את ברוך בלבביות ובסבר פנים יפות. על השולחן שבחדר הגדול ראה ברוך מגשים וצלחות מלאים לחם, חמאה וגבינה, דגים מטוגנים בשמן, בצל ושום. גם בקבוק וודקה היה על השולחן... ריח מהביל עלה מהצלחת והתפשט בחללו של החדר. באותה שעה לא ראה ברוך זולת את צלחת הבצל והשום — הרפואה היקרה ביותר במקומות אלו לריפוי מחלת הצפידה (הצינגה). הוא אחז בשום כבאוצר יקר, והטילו לפיו כהרף עין. המארח מוזג שתי כוסות ופנה לאורחו, לברוך החייט במאמץ-לשון: "לחיים, ר' ברוך מיר זאלן דערלעבן בעסערע צייטן! בשורות טובות!" ברוך נשאר במקומו כחולם, במחנה לא ידע איש שהמהנדס הראשי, הפולקובניק אולבסקי, יהודי הוא. פניו לא היו דומים כלל לפני יהודי. שני היהודים הביטו איש ברעהו ולא היה צורך במלים. המארח מוזג לאורחו כוס שני. והשתייה נתנה את אותותיה. ברוך פתח בניגון בלי מילים, ניגון חסידי-עממי הידוע בשם "הניגון הרובנאי", אותו שרו תמיד הוא ואביו ליד מכונות התפירה. הוא התחיל ברעדה, באנחות קצרות ועמוקות, ואחר כך נעשה הניגון מתחנן ומבקש על נפשו עד שהשתנה להשתפכות נפש והסתיים בצלילים של תקווה ובטחון...

אט-אט השתלב המארח לתוך הניגון של ברוך ונדמה היה לברוך כי המהנדס הפולקובניק מתוודה כאילו ומפקיד בידיו את סודו. הוא המשיך לפזם כמו קיווה ששירו וגעגעועיו יגיעו לבית אביו ולידידיו אי-שם במרחקים...

גלגולים שונים עברו על המהנדס אולבסקי. בהיותו נער בן 18 עזב בשנות העשרים את עיר מולדתו שבווהלין המערבית ועבר לפנים רוסיה הסובייטית, הוא התמסר למהפכה הרוסית בהאמינו שהיא תביא הגאולה גם להמוני העם

אזור קאראגאנדה שבצפון קאזאחסטאן, עשיר באוצרות טבע. בשנות המלחמה האזור שימש מרכז תעשייה חשוב בעורף הסובייטי. במכרות הפחם שבקאראגאנדה באקמולינסק, בספאסק שבערבות קאזאחסטאן עבדו אלפי פועלים בני עמים שונים שגוייסו לגדודי העבודה הצבאיים — "הסטרויבאטאליונים", וביניהם מאות יהודים, רובם פליטים מפולין, אוקראינה המערבית וביילורוסיה. המגוייסים עבדו במכרות הפחם מעלות השחר ועד שקיעת החמה, פרט להפסקת צהריים קצרה. האוכל המועט והדל גרם אצל העובדים למחסור בוויטאמינים ובחלבונים. דבר שהביא לחולשת הגוף אצלם וגרם לרבים מהמגוייסים מחלות קשות ושונות בגוף ובנפש. קשה היה להאמין באותם הימים, לאור התנאים בהם חי ברוך החייט, פליט מהעיר רובנה בווהלין, שיצליח אי-פעם לצאת חי, בריא בנפשו וברוחו ממקום זה.

יום אחד הגיע לצריף בו התגוררו כ-100 פועלים, אחד הקצינים שבגדוד, בחיפושיו אחרי חייט-פרוון, ואחרי שנודע לו על ברוך, ציווה עליו ללכת אחריו. ברוך החייט הוכנס לחדר מרווח, רצפתו היתה עשויה קרשים, תיקרתו וקירותיו זהרו מסידור טרי. מנורה ניצבת על השולחן, וגבר כבן ארבעים ישב ליד השולחן, שקוע בשרטוטים. מבטיהם נפגשו. ברוך ראה מולו אדם רחב כתפיים, ששערותיו כבר הלבינו. לבוש מדים של קצין גבוה. היה זה המהנדס הראשי של מכרות הפחם באזור, הפולקובניק אולבסקי. בחוץ שרר קור עז והשתוללה סערת שלגים, היה זה בחורף 1942. ובחדר היה חם ונעים. תנור ברזל בער בפינה.

"מה שמך?" פנה המהנדס — הנאצי-אלניק לפועל שהתייצב לפניו. "שמי ברוך" — ענה הפועל כמבוויש. "התוכל לתפור בשבילי מעיל-פרווה?" המשיך המהנדס לשאול. "משנות ילדותי למדתי את המלאכה בבית אבי, גם סבי היה פרוון". ענה הפעם ברוך בגאווה. כולנו היינו בעלי מלאכה, אמנים במקצוע... "מיד מסר המהנדס לברוך את הכד ואת הפרווה וביקש להודרו בעבודתו. ברוך נשאר באותו יום פטור מעבודה במכרה על פי בקשת המהנדס. יום

סנדר אפלבוים

מכתב למועצת "יד ושם" הר הזכרון, ירושלים

"חסידי אומות העולם"

בעיירה ולאדימרץ והסביבה שבווהלין

גטו ולאדימרץ חוסל ביום ט"ו באלול תש"ב (1942).

רבים מיהודי ולאדימרץ ברחו ממגרש האיסוף.

אבי אמי אחותי ואני היינו בין הבורחים, הגרמנים והאוקראינים ירו עלינו ללא הרף, רבים נהרגו ונפצעו בעת הבריחה, אמי נהרגה. אנחנו הצלחנו לברוח.

אני נפצעתי אז ברגלי. מאוחר יותר הסגירו אוקראינים את אחותי לידי הגרמנים והם רצחוה. מאות מיהודי ולאדימרץ הצליחו להגיע ליער. היו גם יהודים שיצאו מהגטו ימים אחדים לפני חיסולו. אך מכל מאות הבורחים נשארו בחיים, לאחר המלחמה, עשרות בלבד. מהם מתו ממחלות; נתפסו והוסגרו לידי הגרמנים או נרצחו בידי אוקראינים לאומנים, והיו שנפלו כלוחמים וגבורים בשורות הפרטיזנים והצבא האדום. למען הקיצור אני רושם כל זאת ככרוניקה יבשה...

המעטים ששרדו ניצלו לא רק הודות למקרה הטוב, ב"נסים", אלא, בעיקר, הודות לעוז רוחם ותושייתם, כשהם ממשיכים להתמודד ולהיאבק גם בתנאים הקשים ביותר. וכן הודות לאנשים צדיקים שבאו לעזרתם בשעות המצוקה הנוראה. על אנשים צדיקים אלה מהעיירה ולאדימרץ והסביבה שעזרו לנו בשנים הקשות 1942 – 1944 ברצוני לספר כאן.

אחרי הבריחה מהגטו שוטטתי לבדי ביער במשך חודש ימים. חייתי על פרי היער ועל מזון שגנבתי מגנות הירק של האיכרים. היה לי סדור תפילה קטן בכיס, כל יום התפללתי, אמרתי קדיש וקראתי פרקי תהילים לזכר משפחתי. הייתי בן חמש-עשרה, לא פחדתי מחיות היער. פחדתי מבני אדם. ואכן, לא היה זה פחד-שוא. פעם תפסו אותי רועים אוקראינים ורצו להסגיר אותי לגרמנים. ניצלתי מידם רק אחרי שנתתי להם את המעיל והנעלים ואיימתי עליהם, שאם הם יסגירו אותי יבואו פרטיזנים וינקמו בהם ובמשפחותיהם.

באחד הלילות נכנסתי לגינת עגבניות, אכלתי לשובע וגם הכנתי לי צידה לדרך. הייתי עיף מאוד. רגלי הפצועה התנפחה וכאבה מאוד. לא יכולתי להמשיך ללכת ובלית ברירה נשארתי בגינה ונרדמתי. לפנות בוקר הגיעה למקום בעלת הגינה. היתה זו אשתו של הפולני פליקס דז'רצ'ינסקי מוידמר. היא הכירה את משפחתי והחליטה להחביא אותי, לטפל בי ולהציל את חיי. בתוך האסס חפרו פליקס ואשתו בור והכינו בשבילי מקום מחבוא טוב. באותו יום היא נסעה לוולאדימרץ והביאה תרופות לרפוי הפצע.

אחרי חודש נודע לאבי שאני מסתתר אצל משפחת דז'רצ'ינסקי, והוא הגיע אלי. הפגישה היתה מאוד מרגשת, פליקס ואשתו אמרו לנו, שבתכנית היה להחביא אותי עד סוף המלחמה. אבל אנשים ראו את אבי נכנס לביתם בערב, והישארותי אצלם תסכן לפיכך גם את חיי וגם את חייהם הם, והם יעצו לי לברוח, שכן בכפר מסתובבים שני שוטרים רוצחים, קפיטולה וקוזרץ, והם עלולים להרוג את כולנו בלי אומר ודברים ולשרוף את הבית.

היהודי, ואף שהרחיק לכת מנוסח-החיים בו גדל בבית אביו, נשאר "הניגון הרובנאי" חרוט עמוק בזכרונו. אותו ניגון חסידי-עממי, שהכניס תמיד רוח שמחה בחיי החול האפורים של המוני עמך בעלי מלאכה, חנוונים, רוכלים ושכירי יום. דמעות עלו בעיני המהנדס המארת, הניגון

שנשמע בילדותו בבית אביו בוהלין הרחוקה קם בקאראגאנדה לתחיה וכאילו רגש חדש ונשמה חדשה נפח הניגון העתיק, באותו ערב, בשני היהודים הווהלינאים שנפגשו בימים סוערים הרחק בנכר.

פון וואלינער פאלקלאָר

משה יוז

ישכר-וועלוול דער שניידער

אונדזער שכן ישכר-וועלוול האָט געדאוונט אין בערעזנער שטיבל, ווייל די הויפט-מתפללים דאָרטן זיינען געווען בעל-מלאכות. ישכר-וועלוול אָבער האָט געהאט נאָך אנדערע מלאכות, מערסטנטייל א בעל-קריאה, א בעל-תקיעה, א בעל-זכרון – געוואוסט האָט ער די שמחות און יאָרצייטן פון כמעט אלע מתפללים – און נאָך א מעלה האָט ער געהאט: ער איז געווען א גוטער עסער, און אפשר טאקי א שטיקל

יצאנו ללכת להוטה סופוצובסקה. שמענו שיש שם פרטיזנים. בדרכנו הגענו לחוטור לביתו של מכטודה, אוקראיני מהבפטיסטים. הוא קבל אותנו בסבר פנים יפות, החביא אותנו באסם והביא לנו אוכל כל יום. הגרמנים הודיעו, שכל מי שיסתיר יהודים ייהרג. על אף הסכנה, לו ולמשפחתו, החליט מכטודה להציל יהודים ככל שיוכל. אחרי שבועות מספר החלטנו אני ואבי לא לסכן את מכטודה ואת משפחתו ולעזוב. מכטודה ביקש אותנו להשאר אצלו. מאוחר יותר כשהיינו בהוטה סופוצובסקה שמענו על סופו המר של האדם היקר מכטודה. שני אוקראינים מכפר דולגובולה, מארקו סוזאן וקלים צ'אצ'קו הלשינו עליו שהוא מחביא יהודים. נערך חיפוש והיהודים נמצאו והוצאו להורג. "מדוע נתת מקלט ליהודים?" שאלוהו המרצחים והוא ענה: "אתם יכולים ליטול את גופי, אך לא את נשמתי". הוא עמד בחקירה בגבורה ונהרג בידי המרצחים.

באזור זה היו עוד כמה אנשים, חסידי אומות העולם שהצילו יהודים ועזרו להם, ואלה הם: **הכומר הפולני מוולאדימרץ**. הוא הסתכן והציל יהודים. בכנסייה אמר לצאן מרעיתו כי "מחובתם להציל יהודים, להחביאם, להזינם ולהושיט להם כל עזרה אפשרית". חלק מהמאמינים נענו לקריאתו. **איבן שמאי מוולאדימרץ**. החביא יהודים, סיפק להם צידה לדרך, כשנאלצו לעזוב והוביל אותם ליער. **יעקב האוקראיני שהשיג על היהודים שעבדו באחוזה ליד וולאדימרץ**, סיפר לידידו פנחס שליפק, שתוך ימים ספורים יירצחו כל יהודי וולאדימרץ. שלושה עשר צעירים יהודים עבדו תחת השגחתו, הוא ראה אותם בורחים ליער, אך העלים עין ואיפשר להם להימלט בסכנו בכך את חייו הוא. **היערן זואצקי ואשתו מאנדרויה**. הם החביאו את שלושה עשר הצעירים שברחו מהאחוזה. נתנו להם אוכל וגם אקדח וכדורים. הם עזרו לכל יהודי שהגיע אליהם. רבים מצאו אצלם מסתור במשך תקופה ארוכה. הם ידעו לעודד ולהפיח תקווה גם בשעות הקשות ביותר.

קונון, ראש הבפטיסטים בכפר מלינוק. הוא ביקש מבני עדתו להציל יהודים ולעזור להם. הבפטיסטים והסובוטניקים הצילו יהודים, נתנו להם מחבוא ומזון והושיטו עזרה ככל שיכלו.

פיליפ קוניוק מכפר מולציץ. אחרי המצור הגדול ביערות ליד סופוצובסקה הוטה בתאריך 1.1.43, הגענו אבי ואני לכפר מולציץ. ברחוב הכפר פגשה אותנו פניה בס, שמצאה מסתור אצל פיליפ קוניוק הבפטיסט. היינו עיפים ורעבים. פניה הביאה אותנו לביתו. התרחצנו במים חמים, קבלנו בגדים נקיים ואכלנו לשובע. פיליפ טיפל ברגלי הפצועה. הסתתרנו בביתו חדשים בערך, עד שנודע לנו שבניגוביש'ץ נמצאים פרטיזנים וביניהם גם יהודים. יצאנו להצטרף אליהם. משם השתחררנו עם התקרב הצבא האדום לאיזור.

בחודש מאי דהאידינא התקים בבית "יד ושם" בירושלים טכס הענקת התואר "חסידי אומות העולם", לשני אחים אוקראינים **ישה וניקולאי אושורקו** בסביבות רובנו, ז'רצ'אנסק, איזור כפר בורובאיה, חוטור יורובו.

משפחת אושורקו הסתירה והצילה משפחה יהודית בת שש נפשות משפחת רוזמן ונער בודד, סנדר שורצבלט. לדברי מנהל הטקס, פעם ראשונה שאנשים מאוקראינה מגיעים לישראל לקבלת התואר "חסידי אומות העולם". האוקראינים רובם היו אמנם אנטישמים והיו עוזריהם הנאמנים של הגרמנים ברצח יהודים רבים. וטוב לדעת שהיו בין רשעים אלה גם אחרים; צדיקים גמורים, שפעלו תוך סכנת נפשות שלהם ושל בני ביתם להצלת יהודים. מעטים בים של מרצחים רשעים. נקודות אור בודדות בתוך חשכת ימי אירופה במלחמת העולם השנייה. מן הראוי שאנשים אלה יירשמו בין יתר חסידי אומות העולם ששמותיהם שמורים בגנזך "יד ושם" בירושלים.

פרעסער. פארמאגט האָט ער א גוטן חוש אין הלכות אכילה, דערשמעקן פלעגט ער נאָך אין דרויסן וואָס פאר א מאכל דאָס איז, איידער נאָך ער איז אין שטוב אריינגעגיינגען. און אויב ס'פלעגט פאסירן אז מ'האָט אים ניט מכבד געווען מיט דעם מאכל, פלעגט ער דאָס מיטן נאָז אויסשמעקן און מיט די אויגן אויפּעסן...

דערפאר איז ער געווען גוט מיט אלעמען, פאר יעדן איינעם האָט ער געהאט א גוט וואָרט און מיט אלעמען איז ער געווען א טוב ומיטיב און פארענדיקט, כמעט יעדן געשפרעך זיינעם, מיט א קורצן גוטן ניגון. שטענדיק געווען פריילאך און צופרידן. א פריילאכער קבצן.

דערציילט האָט ישכר־וועלוול אז די ליבשאפט און חשק צו זמירות, תפילות און ניגונים האָט ער געירשנט פון זיין טאטן, העלפנדיק אים אינדערהיים ווי אויך אין בית־מדרש, ערב שבת, שבת און אפילו צו שלוש סעודות פלעגט ער גיין זיצן נעבן טאטן און צוהעלפן בעת די זמירות.

מיט דער צייט איז ער געוואָרן דער שניידער פון דער סביבה און בפרט דער שניידער פון די בערעזנער חסידים, ווייל ווי געזאָגט איז ער געווען א בערעזנער חסיד און מיט דער צייט דער שטענדיקער בעל־תפילה דאָרטן. ווייל ישכר־וועלוול האָט ליב געהאט דעם עמוד. אָנגעהויבן האָט ער מיט אריינכאפן אינדערוואָכן א מנחה־מעריב, דערנאָך שבת און יום־טוב פלעגט ער, פון צייט צו צייט, כאפן אפילו א מוספל. דערציילט האט ער אז אויף בענטשן ראש־חודש, הלל זאָגן און תפילת־טל האָט געהאט א "חזקה" דעם רבינס גבאי און דאָס האָט אים זייער געהאט.

א שטימע האָט ער געהאט א גוטע און א שיינע, געדאוונט האָט ער לויט דעם בערעזנער נוסח, די תפילות האט ער געקענט אויף אויסווייניק, פלעגט ער דאס מאכן גיך און גוט, אז דער עולם מתפללים זיינען געווען צופרידן זיך שנעל באפרייען. א טייל מתפללים פלעגן אפילו זאָגן אז ישכר־וועלוול איז ניט לייכט נאכצואַגן און מ'האט זיך צוגעוויינט צו זיין דאוונען. דאך, ענדיקנדיק שמונה־עשרה, פלעג ער ווארטן ביז דער רעבער' יאסעלע פלעגט אויסגיין שמונה־עשרה און דעמלט ווייטער זיך געיאגט מיטן דאוונען.

געקויפט האָט ער זיך מפטיר, ביי די מתפללים פון בערעזנער שטיבל, ווייל געדיינקט האט ער זייערע שמחות און, להבדיל, זייערע יארצייטן, פלעגט יעדן איינעם, א טאג – צוויי פריער, מודיע זיין ווען ס'איז זיין יארצייט. פארשטייט זיך אז ער פלעגט שוין זיין אין שטיבל, מאכן א פיינעם "מי שברך" און במילא בלייבן ביים "תיקון" און טרינקען לחיים לעלית־נשמה פון דעם נפטר, און צווישן איין לחיים און צווייטן, האט ער געהאט פאר יעדן א גוט ווארט און שבחים פארן נפטר און אמאל אפילו אויך געפונען א גימטריה וואס פאסט פאר בערלען אדער שמערלען, לויטן נאמען אדער פרשת השבוע.

געפירט האט זיך אין יענע צייטן, אז מ'פלעגט אויף יום־טוב, בפרט פאר פסח, זיך באנייען מיט א מלבוש. האבן די חסידים, פון בערעזנער שטיבל, נישט פארטראגן דעם פדיון און געקומען צו ישכר־וועלוולען באשטעלן פאר זיך און פאר די קינדער. איך פלעג זיין או אפטער גאסט ביי אים, ווייל מיר זיינען געווען זעקס ברידער און איך פלעג זיי אלע באגלייטן צו ישכר־וועלוולען באשטעלן, מעסטן און אפנעמען די מלבושים. כ'געדיינקט אז כ'פלעג אים אמאל אויך בריינגען א גוטן פאפיראס, וואס מיין טאטע פלעגט אליין מאכן פון א שמעקענדיקן טאבאק און מיט א גוטן מונדשטוק, ניט קיין מאכאָרקע־פאפיראס, וואס ישכר־וועלוול האט גערויכערט.

מיר פלעגט ער דערפאר מכבד זיין מיט זמירות און ניגונים, צוזאמען מיט זיין ברודערס צוויי קינדער, וואס האבן געארבעט ביי אים און האבן געהאט שיינע שטימעס און געקענט אויסער די בערעזנער אויך די סטאלינער ניגונים ווי ויתיו, מנוחה ושמחה, מגן אבות, ברוך אל עליון און אנדערע.

ביי אונדז אין הויז, פלעגט איינמאל אין א פאר יאר קומען דער סטאלינער רעבער' משה'לע זיך זעען מיט זיינע חסידים פון סארנע און פון ארום, ער פלעגט פראווען א טיש מיט דברי תורה, חסידישע מעשיות און "פארבייסן" מיט סטאלינער חסידישע ניגונים.

ישכר־וועלוול פלעגט זיך אריינכאפן, בפרט צו די זמירות, אזוי ארום אז ער איז בארייכט געווארן מיט נאך חסידישע ניגונים. ער פלעגט געבן דעם טאן ביי דער ארבעט אז ס'איז געווארן לעבעדיק און פריילאך. דורכגייערס אין גאס פלעגן זיך אפשטעלן, אנדערע פלעגן אפילו אריינגייען הנאה האבן פון א ליד וואס ער פלעגט זינגען. כ'געדיינקט אפילו נאך היינט די ווערטער:

"ס'איז ניטא קיין נעכטן, ס'איז ניטא קיין מארגן,

סאיז נאר דא א שטיקעלע היינט, שטערט אים ניט מיט זארגן."

אבער, ווי שוין געזאגט, אן אמתער קינסטלער איז ער געווען אין הלכות-אכילה, אלץ וואס געהערט צו אכילה, האט ער ליב געהאט, גע'עסן מיט א באזונדערן געשמאק און אפעטיט.

ליב געהאט האט ער בעיקר קרעפלעך און עסן קרעפלאך פלעגט ער ניט נאר ווי מ'האט זיך געפירט ביי אונדז אין וואלין און אויך אין אנדערע מקומות, דריי – פיר מאל אין יאהר, אזוי ווי לויטן פאלקלאך איז פסגעשטעלט געווארן: ווען עסט מען קרעפלאך? – ווען מ'שלאגט: ווען מ'שלאגט המנן, ווען מ'שלאגט כפרות, און ווען מ'שלאגט הושענות. און ישכר-וועלוול פלעגט צוגעבן: ווען מ'שלאגט די ווייב איז א מצוה און הנאה צו עסן קרעפלאך, כדי זיך איבערצובעטן...

ער האט זיך ניט אפגעזאגט חלילה אויך פון אנדערע מאכלים, ווי למשל פון ראסל-פלייש, ניט נאר פרייטיק, מיט א פרישער בולקע, נאר אפילו א געוויינליכן מיטוואך, עסן דאס מיט א שטיקל ברויט. פון א טשאלנט, א קיגל, א טייגאכץ, א צימעס, א באַרשט, בפרט א שטשעוויי-באַרשט איז דאך אפגעוועדט, אז ער פלעגט זיך מיט דעם דערקוויקן. לאטקעס, גריוון, פירישקעס און ווארעניקעס – דאס זיינען דאך א מאכל מלכים, אפילו ווען מ'איז שוין זאט.

ביי אונדז אין שטוב, ווען מ'האט אים מכבד געווען פון צייט צו צייט, פלעגט ער אינמיטן עסן צורופן מיין טאטן און אים זאגן: "ר' יענקל, דיין ווייב איז א באלעבאַסטע, א אשת-חיל, אזוינס און אזעלכעס, א מציאה האסטו אריינגעכאפט נאר אויף שמחות און חתונות האט מען דיין מינדלעך געדארפט באשטעלן, די געסט וואלטן די פינגער געלעקט פון אירע גוטע, געשמאקע מאכלים. אי, אי, אי, ר' יאנקל, ס'איז מחיה נפשות".

ישכר-וועלוול איז געווען א צושניידער און א מעסטער און דאס איז געווען ביי אים א מלאכת הקודש, דעם ברודערס קינדער זיינען געווען די שניידערס, זיי האבן זיך אויסגעצייכנט ווייזט אויס בעסער אין זינגען ווי אין נייען, ווייל שטענדיק איז געווען צו פאריכטן, פארברייטערן, פארקירצן אדער פארליינגערן. איין ארבל איז געווען קירצער און דער צווייטער לענגער: דא האט געפעלט א קנעפל און דא האט מען געדארפט איבערשטעלן א קנעפל. אז כ'פלעג אים זאגן, ביים מעסטן, "ר' ישכר-וועלוול, איר האט דאך גענומען א מאס, טא ווי אזוי פאסירט דאס?" פלעגט ער זאגן: "וואס מיר מאָס ווען מיר מאָס, כ'ני לויט מיין געשמאק און נאך מיין קוק". קענסט דאך מיישקה, בערלען מיט זיין האַרב, אַז כ'ענדיק אים אויס א רעקל איז דאס א כלילת-פארת, א מלכות-בגד, מ'פלעגט זאגן אז דאס איז ניט בערל מיטן האַרב נאר בערל דער פראנט" און ער אליין פלעגט זיך געבן דערווייל תהילות ותשבחות פון זיין מלאכת הקודש שניידעריי. "סנעמט טאקי ביי מיר מערער א ביסל צייט, אבער איך ניי ניט חאפ-לאפ, ס'זאל זיך באקומען שיראָדאָק און וויראָדאָק".

דערווייל דערציילט ער מיר א מעשה מיט שרה-לאהן, זיין שכנה, וואס איז געזעסן ביי דער טשעסקע, געזעסן ביי איר ביז זי איז פארזעסן. האט א מאל פאסירט און שרה-לאה האט געבעטן ישכר-וועלוולען, ווען דער בערעזנער רעבע איז געקומען קיין סארנע און די חסידים זיינען געקומען צו אים פדיון געבן, אז דער רעבע זאל קומען צו איר, ער וועט באקומען א שיינעם פדיון, און דער עיקר ער וועט איר אפשר העלפן מיט א גוטער קלוגער רעבעשער עצה, זי זאל געהאלפן ווערן, אבער זי זאל גיין צום רעבן ווי אלע חסידים – ניין! זי וויל ניט אז די שכנים און בפרט אלתר-פערעציקע, די מכשפה, זאלן וויסן פארוואס זי גייט צום רעבן.

נישט קענענדיק ארויסקריכן פון דעם ענין האט ישכר-וועלוול, איר דערקלערט אז ס'קאן ניט זיין אנדערש נאר זי מוז גיין צום רעבן, ווייל אז א מיידל גייט צום רעבן איז דאָס מיידל א מיידל און דער רעבע א רעבע. אבער אז דער רעבע גייט צו א מיידל איז דער רעבע קיין רעבע ניט און דאס מיידל קיין מיידל ניט... און א צווייטע מעשה מיט ר' יאָסעלען, דער רעבע פון בערעזנער שטיבל וואס האט ביי אים באשטעלט א קאפּאַטע, דריי וואכן צוריק, וועלנדיק זיך באנייען, אויף א חתונה פון דער בערעזנער חסידישער משפחה, און מיט א טאג צוריק איז געקומען צו אים דעם רעבנס זוהן מאָטעלע פרעגן ווען וועט ער שוין קומען צום רעבן מעסטן, און מאָטעלע האט צוגעגעבן אז דער רעבע האט געזאגט: די וועלט איז באשאפן געווארן אין זעקס טעג און די קאפּאַטע איז באשטעלט געווארן נאך מיט דריי וואכן צוריק און זי איז נאך ניט פארטיק אפילו צום מעסטן? ס'טייטש, היתכן? "וואס מיינסטו, מיישקה, האב איך געזאגט מאטעלען? כ'האב אים געבעטן ער

דמויות

גד רזנבלט

חיים ווטצ'ין

ובשבועות הראשונים של התארגנות במציאות של חיי יער ושדה.

סכנת נטישת העיירה והיציאה היערה היתה מוחשית. היה ברור, שכאשר יורדע לגרמנים על קיום קבוצת פרטיזנים יהודים מבני המקום ביער — נקמתם ביהודי העיירה, ובעיקר במשפחות היוצאים, תהא אכזרית ביותר. למרות זאת התקבל רעיון "החוג" על צעירים בעיירה, גם אם היציאה ליער נדחתה בינתיים.

המצב השתנה במחצית אוגוסט 1942, כאשר הגרמנים ביצעו פעולת השמדה ביהודי המקום ותוך יום-יומיים נפלו כל הסייגים, וגם המהססים תמכו ביציאה מיידית היערה.

ווטצ'ין ואנוכי היינו, איפוא, "הפיקוד" הינו, הראשונים בזופיפקה, שעמדנו בראש 15 בחורים שעזבו את הגטו ויצאו לכוון יערות קורושצ'ה-על-מנת להקים את הבסיס הפרטיזני. חלום "החוג" על לחימה פרטיזנית קם והיה למציאות.

היחידה הפרטיזנית שלנו התרחבה וקלטה אנשים נוספים, גם אוקראינים-קומוניסטים הצטרפו אלינו ושיא ההצלחה — קלטנו קבוצת צנחנים רוסיים שצנחו ביערות צ'אמאן. ווטצ'ין שימש כמפקד פוליטי, ואני כמפקד היחידה.

הפיקוד על היחידה היה מושלם. ביצענו פעולות חבלה, פעולות עונשין כנגד משתפי פעולה, גיהול קרבות עם המשטרה האוקראינית והגרמנית עד לאותו קרב מפורסם ב-22.11.42, בו הותקפנו ע"י יחידה גדולה של "קוזקים רוסיים" משתפי פעולה עם הגרמנים, תחת פיקוד גרמני. לאחר יום קרב קשה, נטשנו את האיזור והתחלנו לנוע צפונה-מזרחה על-מנת להתאחד עם פרטיזנים רוסיים מאורגנים, ואכן מצאנו כאלה

יליד 1915 באיזור סטפן, ווהלין. ב-1920 עברה משפחתו לגור באיגנטובקה, למד ב"חדר" ולאחר-מכן בביה"ס "תרבות". בשנים 1929 — 1931 למד בישיבת מיר. את השכלתו התורנית רכש גם בישיבות ראדין וסלונים. באמצע שנות השלושים חזר לאיגנטובקה ועסק בהוראה. עם כיבוש האיזור על ידי הסובייטים ב-1939 הוסמך כמורה ממשלתי בביה"ס העממי. כבר בשבועות הראשונים של הכיבוש הגרמני הגה חיים את הרעיון של ארגון "חוג" לבירור דרכי פעולה בעידן החדש. פגישות רבות קיים עם כותב שורות אלה על-מנת לברר מה ניתן לעשות במצב, בו אנו מוקפים באוקראינים לאומנים, משתפי-פעולה עם מרצחים גרמנים. רקמנו תוכניות שונות, אך את עיקר משימתנו ראינו בהחדרת רעיונות של התנגדות בקרב הנוער המקומי, באופן שפעולות אלה לא תגרורנה מעשי נקם מצד הגרמנים. מארגני "החוג" התחילו לחפש אחר ספרות מתאימה, ריענון פרקי היסטוריה מימי מלחמת העולם הראשונה ואירגון התנועה הפרטיזנית הסובייטית ודרכי פעולתה. ברם רקע היסטורי זה לא היה דומה למצב בו היינו נתונים. האנשים שעסקו אז בארגון ההתנגדות בקרב בני עמם קיבלו מקומות מסתור וברוב המקרים אף חסות, מה שאין כן המצב עתה, כאשר מתחילים להיות מנוודים ונרדפים ללא אפשרות של תנועה, ובמצב של דיכוי וענישה, ע"י האוקראינים והגרמנים גם יחד.

ווטצ'ין חזה מראש את הצפוי לנו גם אם יעלה בידנו לארגן יחידה פרטיזנית: חוסר גורלי בנשק; יצירת קשר עם המחתרת הקומוניסטית המקומית (אם היא אכן קיימת); להוציא אל היער נשים וילדים; הבטחת אספקה וצרכי מחיה בימים

~~~~~

זאל זאגן דעם רעבן אז די קאפאטע פון רעבן דארף זיין אגיל-ואשמחדיק אויפגענייט, ס'זאל זיין ווי ח'יגעלעבט, ס'זאל א צורה און א פנים האבן, אלע זאלן הנאה האבן. אז דער רעבע וועט דאס אנטאן, וועט מען אים ניט לאזן דורכגיין די גאס, מ'וועט טייטלען מיט די פינגער און פרעגן: ווו האט דער רעבע דאס גענייט?..... אי, וואס די וועלט איז אין אזא קורצער צייט באשאפן געווארן? "מאטעלע", האט ער אָנגעהויבן אויסזינגען מיטן ניגון פון "דודולע" (ר' לוי יצחק פון בארדיטשעוו): "זאג דעם רעבן אז איך, ישכר-וועלוול דער שניידער פון סארנע, זאג: אזא פנים האט טאקי די וועלט!..."

יהודית מבין משוחררי סקאלאט וביחד עם יואל שצ'רבטה, אדם קופר, סימון חיצ'יק ואנוכי, הבאנו את הנושא לסיכום חיובי עם מפקדת החטיבה, ופלוגה 7 היהודית קמה במסגרת חטיבת קופפק.

פלוגה 7 השתתפה בקרבות רבים בהרי הקרפטים וסבלה אבידות רבות. רק בודדים חזרו בסתיו 1943 לרוסיה הלבנה. באיזור "היער השחור" לא הרחק מסטניסלבוב, הוטלה עלינו משימה לחפות על העדר של החטיבה, ושלא יתפזר. לתפקיד זה נשלחו כל הפלוגות לפי התור, והנה הגיע גם תורנו. לרוע-המזל חצינו באותו לילה נהר. הגרמנים במוצבים שממול שטפו את המעבר באש קטלנית של מרגמות ומכונות יריה כבדות. בעדר שהובל לנהר שרר אי-שקט; מי הנחל השוצפים החלו גורפים את הבקר העיף ממסע הלילה. פגזי המרגמות התפוצצו בין הפרות ועשו בהן שמות. סוסים ועגלות שקעו במים ועשרות אנשים נהרגו בתוך הנהר. ווטצ'ין ואני עמדנו על חומרת המצב, עזבנו את הסוסים, נכנסנו למים העמוקים והתחלנו לעזור ליהודים הנבוכים, שאחדים מהם עזבו את העדר ועברו לגדה השניה, שם חיפשו מחסה בין השיחים. נשארנו כמה אנשים בודדים בלבד. העדר ניצל ויחד אתו ניצל גם כבוד הפלוגה היהודית.

בשובנו מהקרפטים השתתף עוד חיים ווטצ'ין במסע לפולין.

עם פירוק החטיבה באוקטובר 1944 והקמת חיל הפרשים (400 פרשים) נמנה חיים ווטצ'ין עם מפקדי החיל הזה. ב-1945 הגיע חיים ווטצ'ין לאיטליה ופעל בעצה אחת עם פעילי "הבריחה" במקום; אירגן, נאם, כתב ונטל חלק הגון בשיקום רוחם של ניצולי השואה.

וטצ'ין עולה ב-1946. מתחיל לעבוד בפקידות וממשיך בכתיבה. משתתף בכתבי-עת היידישיים, מופיע בערבי קריאה באולמות מלאים, ומסיים כתיבת שני ספרים שהופיעו לאור לאחרונה, הספר "אנשים הבאים בחצות" שזכה בפרס זנדמן, ו"כתם אדום על שלג צח". ווטצ'ין הוא חבר ארגון הפרטיזנים בישראל. לאחר 30 שנות עבודה כמנהל ארכיון של קופת-חולים בחיפה, יצא לגימלאות, אך ממשיך למשוך בעט סופרים וספרו השלישי — בהכנה לדפוס.

באיזור רוסיה הלבנה והתמוגגו עם חטיבתם של קופפק ורודניוב.

וטצ'ין, שיחד אתי נקלט בפלוגה 9, התבלט כפרטיזן פעיל, חושב, אמין ואמיץ וכל הפלוגה רחשה לו כבוד רב. בהיותו סופר ואיש ספר, המשיך גם בימי קרב מרים, במסגרת החטיבה, בכתיבת סיפורים קצרים, שקרא בפני חברי הפלוגה. זכורני כי באחד הקרבות לקחנו 8 שבויים "קוזקים-רוסיים", כלאנום במכלאה והצבנו שמירה כבדה עליהם. באותו יום לפנות ערב הודיע לי ווטצ'ין כי כתב "פואמה" וכי הוא עומד ללכת למכלאה לקרוא אותה באוזני "הקוזקים". הצטרפתי אליו. הלכנו, שני פרטיזנים יהודיים, בשביל שהוביל למכלאה וקראנו לקוזקים שיתקרבו לגדר. ווטצ'ין פתח ואמר: "בטרם אתחיל לקרוא לפניכם, דעו לכם, כי בחטיבה זו לוחמים מאות פרטיזנים יהודים, והם אשר ינקמו את דם משפחותיהם שהושמדו. וגם ב"צבא האדום" ישנם מאות אלפי יהודים, וזאת בנוסף לרבבות היהודים בצבאות של אמריקה, אנגליה, קנדה, אוסטרליה ועוד. אתם הפשיסטים תשלמו ביוקר!" ובחרוזים כדורבנות הצליף בהם. הרוצחים הסתכלו בנו, בשני בחורים יהודים צעירים, מזויינים בנשק אוטומטי, וחשו כי קיצם קרוב. ואכן כך היה.

זכורני גם, שכאשר היינו באיזור הפריפט, ריכוז הגרמנים כוחות גדולים והקימו מחסומים בכל דרכי הגישה של הכפרים והיערות בהם נמצאנו, רק מצד הנהר "פריפט", לא היו גרמנים. בלית-ברירה החליט פיקוד החטיבה לבנות גשר עצים ולחצות את הנהר אל העבר השני וכך להיחלץ מהכיתור. עבודת בניית הגשר היתה קשה ומתישה, לילה שלם עבדנו, ווטצ'ין ואני, כשאנו שקועים במים עד גובה הידיים שבהן קשרנו חבלים ותייל לבולי עץ ולקרשים שנלקחו מבניני הקולחוז הקרובים. פיקוד הפלוגה ציין זאת לשבח כעבור ימים מספר.

לאחר צליחת הפריפט בקיץ 1943, במסע המפורסם של קופפק בהרי הקרפטים, עם כיבוש העיר סקאלאט ושחרור מחנות עצורים יהודיים, כ-100 בני נוער, היה ווטצ'ין בין הפעילים הבולטים מבין הפרטיזנים היהודים הותיקים שבחטיבה, שהמריץ ופעל למען הקמת פלוגה

אדם קופר

של זופיפקה, בראשותי ויחד החלטנו להמשיך למקום ריכוזה של אוגדת קופפק באיזור לושקביץ שברוסיה הלבנה.

עם הצטרפות הקבוצה ליחידת קופפק, שוגרה משלחת לאיזור קולקי וזופיפקה, להביא עוד אנשים לחטיבה. כפי שנודע לאחר-מכן נתקלה הקבוצה בגרמנים ובקרב שהתפתח נהרג אחד מהם. יתר אנשי המשלחת המשיכו לאיזור קולקי, אך לצערם הרב לא מצאו עוד במקום אנשים; כל יהודי עיירות אלו חוסלו ע"י הגרמנים והמשטרה האוקראינית.

עם ארגון פלוגה 7 מונה קופר למפקד מחלקה, שהצטיינה במשמעת ובידע צבאי. וכה עד שנפצע בהפצצה ב־13.7.43, שבה היו לפלוגה עוד 6 פצועים, רובם מפקדים.

באיזור סטודין, ווהלין, חליתי וקופר בא לבקרני. פתאום, כשאנו יושבים ומשוחחים, שמענו רעש "מסרשמידט" מעלינו. קופר תפס את המקלע ובריצה החוצה העמידו על העגלה והחל לירות במטוס. ראינו עשן מיתמר ממנו והיינו עדים לנחיתת-אונס לא הרחק מאיתנו. היה זה למעשה מטוס-משא עם מטען רב וחיילים גרמנים. שמחתנו הייתה רבה על השלל שמצאנו במטוס זה.

קופר היה ביחידת הפרשים של לנקין והתפרסם כלוחם אמיץ. נפצע כמה פעמים. כינויו בחטיבה היה אדם "הגיבור", ובצדק.

בארץ עבד קופר בחברת "מקורות", במפעל הארצי, ואחרי כן כעובד חוץ בצה"ל, עד לפרישתו לגימלאות. קופר הוא חבר ארגונו, ותמיד תמצא אותו עובד בהתנדבות בבתי-חולים, בתי-ספר ועוד. סיסמתו: "אסור לאדם בריא בישראל להתבטל".

צעירים בגיטאות התביישו להסתכל איש בפני רעהו. הם הרגישו שצריך לעשות משהו כנגד ההשפלה, הנגישות, הרצח. אבל מה לעשות לא ידעו. על אודות הפרטיזנים לא היו משוחחים, פשוט, לא שמעו אז עליהם. ידעו רק שהם חייבים להתארגן. שאסור לשבת בחיבוק ידיים; שאסור להיכנע לרוצחים; למשטרה האוקראינית המשתפת פעולה עם הגרמנים; שצריך לברוח מהגטו, לצאת ליערות, ולו רק בכדי לנקום. כדי לשמור על הכבוד העצמי. לקול קריאה פנימית זו מצליח אדם קופר להשיג אקדח, בו אפשר להרוג רוצחים, או לפחות להתאבד ולא להירצח באחד הבורות.

אדם קופר נמנה עם מארגני הקבוצה הקולקאית שמנתה 15 איש, ואשר הוקמה עם חיסול גיטו קולקי. כלי הנשק הראשון שהיה ברשותה היה, כאמור, אקדחו של אדם. לאקדח היחיד "הצטרף" אחר-כך רובה קצוץ-קנה עם כמות קטנה של תחמושת.

עם "נשק"־דל זה הצליחה הקבוצה לבצע התקפה על ביתו של המפקד האוקראיני באוסובה ולקחה שלל: רובה, שני אקדחים, מספר רימונים וקצת תחמושת. אחר כך הצליחה להתארגן ולהתאמן, ואף לבצע פעולות פרטיזניות מובהקות. באחת ההתקפות שביצעה הקבוצה על ביתו של שומר יערות באיזור, לקחו שלל 12 רובים, דבר שאיפשר לצייד בנשק את כל אנשי הקבוצה. אך מפקדי הקבוצה היו מודעים לעובדה שבחורף לא יצליחו להסתתר באיזור; עיקבות השלג יובילו את הגרמנים למקלטים שלהם. באחד הלילות, עם רדת השלג הראשון, יצאה אפוא משלחת של 8 אנשים לכוון צפון-מזרח, במטרה ליצור קשר עם פרטיזנים רוסיים. בדרך באיזור ויסוצק נפגשו עם הקבוצה הפרטיזנית

צבי רזניק

אורי אלפרט, איש קובל — בהגיעו לגבורות

אורי נולד בקובל ב-1909 למשפחה יהודית שרשית. למד בישיבה בבריסק דליטא. עם פתיחת הגמנסיה "תרבות" בקובל עבר ללמוד בה. את פעילותו הציונית החל כמזכיר "החלוץ הצעיר". עבר הכשרה חקלאית ועלה ארצה, יחד עם קבוצה של 4 בני עיר, כולם בגיל שלפני הגיוס. הם השיגו דרכונים בברודי כקבוצת חקלאים שברחו מרוסיה. אחד מהם, לוי, פרש מהקבוצה בדרך וחזר לקובל. בקונסטנצה (רומניה) הם הפליגו באניה "רומניה" והגיעו לחיפה — בינואר 1925. חברים מגבעת השלושה ומעין חרוד קבלו את פניהם לאחר שחרורם מהקנטינה ויצאו אתם ל"גבעת השלושה" בפתח תקוה, שם שהו 4 חדשים. אורי הצטרף אחרי כן לקבוצת הקובלאים ביבניאל שם עבד בסלילת כבישים ובמחצבה. הקבוצה התפרקה ואורי הצטרף לפלוגת גדוד העבודה ביבניאל, שרובה מעולי גרמניה. כעבור שנה התחילה ירידה מאורגנת לבריה"מ של קבוצת אלקינד מהגדוד — ואורי ועוד

חברים ממפלגת אחדות העבודה עברו לעבוד בתל-אביב. בת"א חלה אורי במחלת הקדחת והרופאים יעצו לו לחזור לפולין — אך הוא החל לעבוד בשרברבות; עלה לירושלים והצטרף לקואופרטיב שרברבים "דורו". כחבר ההגנה עבר קורס מפקדי פלוגות והוצב כמפקד נקודה בעיר העתיקה, שם הדריך קבוצת טירונים בשימוש בנשק. במאורעות שפרצו בירושלים ב-1939, אורי עבד אז ביפו — מיהר ברכבת הראשונה לירושלים. רחל ינאית שלחה אותו לסנהדריה לשיכון "מגורים". כשוך המאורעות הועבר אורי לת"א כמפקד פלוגה. שם התבלט בפעילות צבורית ענפה במפא"י, ב"הסתדרות" באיגוד המקצועי ועוד.

ב-1933 נישא למיקה גולדשמידט בת-עירו חניכת "השומר הצעיר" ומקובלת בקבוצת עין הקורא.

ב-1936 נקרא אורי ל"בית ברנר" לשמש כמזכיר אגודת עובדי המתכת. היה אז מפקד ב"שכונת ברנר" ואח"כ מפקד "הנודדת" שפעלה בנוה-שאנן, רח' המלך ג'ורג' ועוד. בעימות עם הערבים שהתקדמו בשוק הכרמל עד רחוב השומר הצליחה החוליה של אורי להודפם.

ב-1942 התגייס אורי לצבא הבריטי. שירת במצרים, בלוב ועד טוברוק. ממצרים נשלח לאיטליה עם "פלוגת סולל בונה". הם נחתו בבזורטה, מקום הפלישה. אחר כך התמקמו בנאפולי. ומשם הגיעו לקזינו והתקדמו עם הצבא עד מילנו. שם נפסקו פעולות המלחמה, נפתחו מחנות ההשמדה — והוחל לעבוד בהצלה, בהקמת ההכשרות ובהעברת השרידים לארץ באניות עליה ב'.

בשובו ארצה עסק אורי בשיקום החולים, חזר למועצת פועלי ת"א כחבר במזכירות המועצה. ב-1960 נבחר כמזכיר המועצה, בה כיהן עד שנת 1976 — עד פרישתו לגימלאות. כיום ממשיך אורי בפעילות ענפה (בהתנדבות) בהסתדרות הגימלאים, בה הוא נמנה עם קובעי הדרך.

ועד ארגון קובל מאחל לאורי ולרעייתו בריאות טובה והמשך בעבודתו הפוריה.

באיגוד

כספים:

שמחה בירמן — יו"ר; אליהו גודל — גיזבר; מנדל חזן ושטרייכמן זאב — חברים.

הנצחה:

עזרא ניר — יו"ר; נתן ליבנה; אברהם כהן; שמואל טייטלמן; צבי קליר; יוסף קרפוס; מאיר לנדאו; מנדל חזן.

תרבות:

יחיאל פרישקולניק — יו"ר; רות ברנר; יעקב וינר; חיים חרבש; ברוך קורן; בוריס בריק; מאיר לנדאו; אליהו מנדל; יהודה מרין.

הילקוט:

משה דרוג — יו"ר; שלמה זיסקינד; יהודה מרין; יצחק וינר; נח דגוני; רות ברנר; אליהו מנדל; צבי רוניק; יחיאל פרישקולניק; בוריס בריק; אברהם כהן.

דור ההמשך:

זאב שטרכמן — יו"ר; אליהו גודל; דינה אברבוך; יוסף פיש; חיים זוסמן; סנדר אפלבוים. הוחלט להקים מזכירות מורחבת שתכלול מלבד את חמשת חברי ההנהלה הפעילה — גם את יושבי-ראש הוועדות הקבועות — למטרת ייעול בניהול האיגוד. ביחד 10 חברים.

כן הוחלט להשאיר בוועדת הבית המשותפת עם יד-ושם שעוסקת בעניינים הקשורים בבנין היכל ווהלין את הח"ח: זיסקינד, רוניק, חייצ'וק ו-בירמן. לנציגות זו צורף מר צבי ספקטור — רובנה.

סוכם על דעת כל חברי ההנהלה, כי יושבי-הראש של הוועדות הקבועות יהיו אחראים לפעילות הוועדות, יזמינו את החברים לישיבות ויגישו סיכום המלצותיהם למזכירות המורחבת. המזכירות תתכנס לפחות פעם בחודש ואילו ההנהלה לפחות פעם ב-3 חודשים.

דומה שמבנה ההנהלה ושיטת העבודה כפי שסוכמה על-ידי ההנהלה תבטיח עבודה פוריה — למען הגשמת מטרותינו, שעיקרה — הנצחת יהדות ווהלין שהוכחדה בשואה הנאצית.

לאחרונה מסתמנת בהנהלת האיגוד מגמה לחידוש-מה ב"ילקוט ווהלין". אם עסקנו עד כה בעיקר בהעלאת זכרונות העבר של קהילות ווהלין, וכללנו בילקוט גם סיפורים על הנסיון המר שהיה מנת חלקנו — שגם היום אנו מעוניינים במאמרים המשקפים את גודל האסון שפקד אותנו — אולם נוצר הצורך לדעת על חיי הווהלינאים שלאחר השואה, על חלקם בבנין הארץ, על תרומתם במדע, בתרבות, בספרות ובאמנות ועוד.

כמי שדוגל באמור לעיל ברצוני להציע להנהיג בו מדור נוסף: חדשות מפעילות האיגוד והפדרציות והארגונים בארצות אחרות.

ואתחיל כמובן מהסדר בבית: פרטים על ההנהלה החדשה של האיגוד שנבחרה על ידי האסיפה הכללית של הווהלינאים בתחילת שנה זו:

וינר יצחק (אוודיטיץ), חרבש חיים וזוסמן חיים (אוסטראה), קליר צבי (ברסטצ'קה), כהן אברהם (דובנה), לנדאו מאיר (דומברוביצה), אפלבוים סנדר (ולודז'מירץ), טבצ'עיק יוסף (ז'יטומיר), ברנר רות (טורצ'ין), קרפוס יוסף (לובומל), ניר עזרא ו-בירמן שמחה (לודמיר), זיסקינד שלמה, שטרכמן זאב ו-פיש יוסף (לוצק) אברבוך דינה ויהודה מרין (מניביץ'), פרישקולניק יחיאל (סרני), מנדל אליהו וצבי רוניק (קובל), חיצוק זיגמונד ו-בריק בוריס (קולק), שדה משה (קוסטפול), התפטר בישיבת ההנהלה, דגוני נח (קוריץ), ליבנה נתן (זוהיל), חזן מנדל (קמין-קושירסקי), ניר שלמה (רדזיבילוב), גודל אליהו ו-ספקטור צבי (רובנו), קורן ברוך (רוז'ישץ'), דרוג משה (רטנה), צדיק יצחק (רוקיסנה), וינר יעקב (רפלוברקה) ו-טייטלמן שמואל (קרמניץ).

ליו"ר האיגוד נבחר עו"ד שלמה זיסקינד; לסגני היו"ר נבחרו צבי רוניק וזיגמונד חייצ'וק; כגיזבר האיגוד נבחר אליהו גודל וכמזכיר האיגוד — יהודה מרין. לעוזרו של המזכיר נבחר מנדל חזן. הנ"ל מהווים את ההנהלה הפעילה של האיגוד.

במגמה לייעל את עבודת ההנהלה נקבעו 5 ועדות קבועות: כספים, הנצחה, תרבות, הילקוט ודור ההמשך, בהרכב כדלקמן:

ש. זיסקינד, עו"ד

יו"ר האיגוד

בארגונים

בארגון קובל

הארגון; על הכנת סרט וידאו; על הטפול בחולים וקשישים ועל מענקי החג לנוקקים בסכום של כ-3000 ש"ח. הח' אסתר קראה מספר קובל את נאומי ההספד שנשאו הרב נחום מוישלה והמורה יוסף אברך (שנורה במקום) לפני שקהל הרבבה גורש אל בורות ההריגה בבוכובה. שניהם ניבאו את קץ הגרמנים הקרב והולך.

החזן גרינבלט ערך אזכרות לקדושים וכן ליוצאי קובל שנפטרו השנה ול-25 חללי מלחמות ישראל, בני העיר. נאמר "קדיש" בציבור.

ר. צבי

בימים ה'—ו' באלול תשמ"ט נערכו שתי אזכרות לקדושי קובל — בתל-אביב ובחיפה. פגישות החברים השנה היו מרגשות במיוחד. משנה לשנה הולך ופוחת לצערנו דור הסבים והאבות ובני הדור הצעיר ממעטים להשתתף באזכרות. עצרות הזכרון עמדו השנה בסימן מלאות 50 שנה לפרוץ מלחה"ע השניה ואבדן שליש מהעם היהודי — ו-47 שנה להירצחם של יהודי קובל.

הח' צבי רוניק סיפר בין היתר על פעולות ועד

ארגון יוצאי קוריק בישראל

קדן מילגות. הועד הארצי הקים עשר קרנות לחלוקת מילגות מכספי הרבית. אנו מחלקים כל שנה 20 מילגות לנוער הלומד, בנים ונכדים של יוצאי קוריק, זה עשרים שנה.

"עלון בית-קוריק" המופיע ללא הפסק זה 27 שנים בעברית וביידיש והנשלח גם לתפוצות (אנגליה, צרפת, ארה"ב, ארגנטינה, ברזיל ועוד). העלון משמש גשר מקשר בין כל בני העיר בכל מקומות מגוריהם ומהווה גולת הכותרת של מפעלינו.

הוצאה לאור. הועד הארצי הגיע להסכם עם ההוצאה לאור של משרד-הבטחון להוציא בעברית מכתבי בן-עירנו, מפקד הפרטיונים המהולל "דיאדיא מישא". (אינג' מישא גינדלמן) והשנה יופיע הספר הראשון "מוטלה" בתרגומו של נ. ליבנה.

אורחים מחו"ל. על מנת לשמור על קשר הדוק עם יוצאי עירנו בתפוצות, הנהיג הועד הארצי לערוך מסיבת קבלת פנים לכל אורח המגיע לישראל. לאחרונה מגיעים אלינו גם תיירים בני-עיר מבריה"מ. אחדים מהם, שנשארו בישראל חסרי אמצעים, נתמכו כלכלית ע"י הועד-הארצי, עד שובם אל משפחותיהם בבריה"מ.

כן תרמנו לאחרונה \$6000 ל"יד ושם" — למיבצע "עמק הקהילות החרבות" בהר הזכרון בירושלים. הצטרפנו לאיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל.

נח דגוני

מיד עם תום מלחה"ע השניה התארגן בישראל ועד-ארצי שכלל את כל יוצאי קהילת קוריק בישראל. הארגון שימש כתובת לעזרה ראשונית ליוצאי הקהילה שהגיעו ארצה לאחר השואה. נוצר קשר עם ועד יוצאי עירנו בבוסטון, ששם היה קיים ארגון כגון זה עוד משנת 1878. יחד הושטנו לשרידים סעד עד שמרביתם הצליחו לעלות ארצה.

ספר זכרון קוריק יצא לאור על ידינו בשנת 1961. הספר כלל 800 עמוד ובו קורות העיר במשך כל שנות קיומה ורשימה ותמונות של כל אחד מהנספים.

אולם "בית קוריק" הוקם בת"א והוא משמש עד היום מקום מפגש ליוצאי העיר בישראל ובתפוצות.

מצבה. באותן שנים עלה בידינו להעלות בשני מקרים עצמות ואפר מקבר האחים הגדול ביער קוזק, מקום שם טמונים קדושינו. המצבה הוקמה בבית העלמין בנחלת-יצחק בת"א ושנה שנה ביום הזכרון אנו עולים לשם לקבר אבות.

קופת "מתן בסתר" ע"ש ייטא הופמן ז"ל מיסודה של הנהלת הארגון מחלק סעד וסיוע בסתר לנוקקים.

"קופת גמילות חסדים" בהון של 30.000 דולר, חילקה הלואות ללא ריבית וללא הצמדה וזאת בתנאי אינפלציה. מסיבה זו התחסלה לצערנו הקופה במרוצת השנים.

בארגון סרני

אנו מביאים כאן קטע ממקמה, המפארת את המיבצע של ל. פרשקולניק, אשר בימים אלה הביא שקיק אפר ועצמות של קדושי סרני. את המקמה קרא מר אברהם א. מוריק בעצרת האזכרה לקהילת סרני, שנערכה בי"ד באלול תשמ"ט, ב"בית הסופר" בת"א.

שליחי מצווה אינם ניזוקים, בשבילים בהם הולכים כספיר בזהקים; מלאכי עליון — מלוויהם-שומריהם ועמוד האש לפניהם ומאחוריהם; כך לגיא ההריגה על

עליה לקבר אבות במנייביץ'

מצבת זכרון לקדושי מנייביץ' והסביבה. כתוב באוקראינית (לא נקלט בצילום): "כאן טמונים כ-2000 יהודים שנרצחו בספטמבר 1942 ע"י הרוצחים הפאשיסטים". אומר "קדיש" מר אברהם זפרן מישראל, יוצא מנייביץ'-לישניבקה, שביקר שם עם בן אחותו בספטמבר השנה. לידם ילד אוקראיני, ששימש להם מורה דרך.

חיים זיסקין ברט ז"ל (1928 – 1989)

יליד העיירה רפלוברקה. חניך ביה"ס "תרבות" שם. את שנות המלחמה עשה אצל איכרים אוקראינים בסביבה, ממכרי אביו, כרועה. קרה ופרטיזנים השתלטו על העיירה והוא הצטרף אליהם והוא אז כבן 14. הם קיבלוהו כ"חבר" על היותו נער נבון, בריא ונועז. ואכן, הוא הוכיח זאת לא פעם. ואף הצליח לשרוד.

בגמר המלחמה נדד בכל אירופה על מנת להגיע ארצה, ואכן ב-1946 עלה עם עוד כאלף שרידים לאונית העולים "אנציו סירני" באחד מנמלי איטליה. בארץ הוחזקו אלה בעתלית עד לשחרורם וחיים הצטרף לעליית הנוער שהתמקם בקיבוץ "רמת הכובש". עם פרוץ מלחמת השחרור ב-1948 התנדב לפלמ"ח והשתתף, עם גדוד "יפתח" בכיבוש צפת, ראש פינה – ועד אילת.

ב-1952 נשא את אשתו שושנה לבית גולדברג והקימו בית ומשפחה לתפארת בישראל. נפטר בגיל 61 בהשאירו אחריו שני בנים ובת, כלות וחתן ו-5 נכדים. היה מטבעו צנוע ונחבא אל הכלים. ישר-דרך ורב-פעלים שלא על מנת לקבל פרס. וארוכה רשימת המקומות והאירועים והמעשים החשובים בהם השתתף והיטה שכם וכשהוא משתדל לא להתבלט. יהי זכרו ברוך.

י. גורפינקל

יצחק שר ז"ל

נולד ב-1913 בעיירה "הולביצה", ווהלין. עם פרוץ מלחמה הראשונה עברה משפחתו לעיירה מודליבוויצי, במחוז לובלין. בגמר המלחמה חזרה המשפחה לסביבות מגוריה אך לא לעיירתם שנשרפה כולה; כי אם התישבה בעיירה הקרובה פאוורסק.

יצחק למד בבי"ס פולני וב"חדר". בהגיע זמן גיוסו לצבא הפולני, דאג אביו, ר' יחיאל שר שהיה עסקן צבורי, לשחרורו משירות זה – ויצחק החליט ללמוד צלום – מקצוע שקסם לו. יחד עם זה היה מספק מצרכים שונים לחנוונים והתפרנס בכבוד. ב-1939, בימי השלטון הסובייטי התקבל ללימודים לבית הספר למינהל תחנות רכבת בקובל. סיים בהצטיינות ונשלח לעבוד בתחנת הרכבת בצ'רטורסק, שם עבד עד לפלישה הגרמנית. יצחק פונה יחד עם כל עובדי הרכבת לרוסיה. ומאז נעלמו

עקבותיו.

בשנת 1947 בדרכי ארצה רשמתי את שמי באחד הצריפים במחנה מעבר בסלובקיה, ושם גילה יצחק את שמי והתחיל לחפש את בני משפחתו. בדצמבר 1947 הגיע יצחק למחנה פרנוולד ליד מינכן ושם נפגש עם חלק מבני משפחתו שנשארו בחיים. בחג הפסח 1948 עלו ארצה. יצחק שהיה איש בית"ר מובהק מילדותו, התגייס מיד לצה"ל,

נפצע והועבר לשרת באבטחת מחנות השבויים. לאחר שחרורו היה עובד בתע"ש עד שעבר להיות עובד עצמאי בתחומים שונים.

נשא לאשה את חברתו יוכבד ונולד להם בנם יחיאל.

ב-1969 עבד יצחק באוניברסיטת תל-אביב כאיש בטחון (שנתיים). לאחר מכן המשיך כמנהל בית בביה"ס לרפואת שיניים ובפקולטה למשפטים, עד פרישתו לגמלאות. היה מקובל על כל סגל האוניברסיטה, על הפרופסורים והסטודנטים.

יצחק התקבל בחזרה כעובד בפקולטה למדעי הרוח על אף גילו, שם עבד כמעט עד יום מותו, בו' במנ' אב תשמ"ט. יהא זכרו ברוך.

ח. איינשטיין

ואלה שמות קהילות ווהלין החקוקים בסלע ב"בקעת הקהילות החרבות" בהר הזכרון, ירושלים

ב. נפת דובנא

דובנא; ברסטצקה; בורמל; דמידובקה; קוזין; לאנוביץ; פוצ'אייב; ראחמאנוב; ראדזיווילוב; מיכאלובקה; מיוז'ץ; מלינוב; מרוויץ; אוליקה; שומסק; וישניוויץ; וישגרודק; פולווארק. אוסטרוויץ; אוזיראן; טרוביץ; וארקוביץ; וורבה; וולקובייה.

ב. נפת הורוכוב

הורוכוב; דרושופול; לוקאץ; אודזיוויץ; לוצק; צ'ארטורסק; איגנאטובקה; סויניוויץ; מילאטין; קיסיילין. קראסנה; רוזישץ; סוקול; טורצין; וולניאנקה; ופיובקה; סנקייביצ'ובקה.

ג. נפת קאמיין-קושירסק

קאמיין-קושירסק; לוביישוב; פיאסצנה; פנייבנה; סטוביחוה; גלושה-רבתיא; גלושה-זוטא; הירניק; חוטושב; סדרוביץ.

ד. נפת קוסטופול

קוסטופול; אנטונובקה; ברזנה; דראז'נה; (לודוויפול); אוסובה; סלישט זוטא; סטיפאן.

ה. נפת קובל

קובל; הורודוק; צרמושנה; יזיראן; קורטליסי; קופיצ'וב; מאצייב; מאנייביץ; מלניצה; נסכיו; ראטנה; טרויאנובקה; טריסק; ויזבה; קרימנו; מילאנוביץ; פובורסק; דובייצ'ינו; זאבלוטייה.

ו. נפת קז'מיניץ

קרמניץ; ברז'צה; ביילוורקה; קאטרינבורג; סארני; ברניצה; דומברוביץ; קליוסוב; ניימוביץ; ראפאלובקה; רוקיטנה; סרניק; סטרילסק; ולודימירץ; ויסוצק; ברזוב; טומאשגורוד; אוליוורקה; ז'לוצק; סנובידוביץ; קארפילובקה; בלוזוב.

יא. נפת ולודימיז ווהלינסקי

לודמיר; קוריטניצה; פוריצק; אוסטילה.

them on their own and mortal danger awaited them. Through his inspiration we also left them a lot of food.

Still, it must be emphasized that it was not Kruk, Max, or Moscow who organized these partisan units but the young Jews only.

occupation, the Jews were put to work preparing the ground, digging pits, etc., near the Jewish cemeteries where, in fact, the murders were carried out.

With the grouping together of Jews from all levels, from those who were educated to the lowly maidservant, there was great creative potential. With their strong desire to justify the essence of their existence, this potential was doubled and tripled, helping the fighting units. And there was a nucleus of communal life in the middle of the woods. While there was no agricultural or economic base, every one of the camp's residents carried a load of knowledge and the desire to create, help, and contribute. They also contributed to keeping up the moral framework between the partisan fighting unit surrounding the population.

The beginning of the partisan organization was based on the ethical behavior of the Russians who fled from German imprisonment, the pro-Soviet Ukrainians, or the Poles who did not sympathize with the Germans and had been forced to flee to the woods. One can see in this period the first stage of individuals, or of small groups, who began the armed struggle against the Germans and their allies. Their behavior was different from that which existed in the area. It was an area where

all kinds of gangs swarmed whose common denominator was looting and plunder, murder and rape.

The second stage was still based on violence, murder, and rape by the fighters on the civilian population. But there began to be restraint, a slowing down of lawlessness, and gradually there was a governing force from above which took the trouble to unite the ranks of the fighter; it did so successfully.

The third stage was defined by cooperation, tranquility, and humane relations in private and family life. And it was the "Jewish camp" that contributed to this, and as I pointed out earlier, it was one of the significant factors that led to a repairing of relations between the partisans and the local population.

The anti-Semitism among the partisans mainly derived from the Russians' belief in some idea of freedom and equality, at a time when they imagined and remembered the Jews to be Merchants and exploiters. It is possible that we felt guilty for following after a Gentile out of indecision and a certain fear. We could have gotten along as well without them.

Kruk killed as a result of the pressure of time. Generally people acted then according to the senses alone, and life or death was a trifling matter, a game, nothing else. Kruk was the one who would order fighters to guard the citizens' camp, when we had left

officers had no idea about the clash with the Germans. In any case they had not planned on preparing staff officers for fighting in the Germans' rear lines after retreating, which they had not dreamed of doing in the first place.

On June 19, 1941 I was taking part in a party organized by Soviet officers for the German officers, who had come to us to attend to moving the Volks Deutsche from the occupied Russian regions to Germany. At the same party, Soviet military officers were uttering threats in the ears of Jewish girls who refused to dance with German officers.

It is worthwhile mentioning that one night before the outbreak of the war, in the city of Brisk on the Bug River, German trains, filled with soldiers, crossed the border, disguised as merchandise for the Soviet Union. The cars were not expected at all. When the war broke out, commando units with improved military equipment jumped from the cars and attacked the city of Brisk. An additional fact is that, at the very least, in the region of my hometown, Kamin-Kashirsk, there was not any prepared organization to deal with the possibility of a war in the rear lines, one of the cardinal principles in the partisan organization; the remaining Russians fled from the ghettos. This occurred, in essence, between the first action and the final liquidation (during the period between May-October 1942).

The plan for the final solution in the areas taken from the Russians by the Germans in 1941, as distinguished from the plan for the final solution in the territories taken by Germans in 1939, was based on two concrete liquidation operations, the last one being complete.

1) Psychological preparation for annihilation that came about through selective murdering.

2) Complete annihilation in two actions.

This also confirms again and again the fact that the Germans had no trouble finding collaborators in carrying out the annihilation. These included the Ukrainians, who had been the Jews' neighbors for generations. The Germans found in them active collaborators who were ready to carry out the murder of a people. The final plan for destruction of the Jewish population in all the other occupied regions was carried out by removing the Jewish population from their home towns on various pretexts, such as assembling them for "work camps." In the Ukraine and Byelorussia, on the other hand, the Jews were publicly annihilated with the help of the local residents, who did not take the trouble to prepare alternative plans if there were to be mishaps or mistakes in the annihilation operation. One piece of evidence that confirms that there were preparations for massive annihilation is that in July of 1941, four weeks following the

bloodshed teach us, our people and all other peoples as one, the bitter truth that every nation, like every individual is dear unto itself in times of need; when the general public like the single individual, are posed with the question of whether or not to exist — every one would be willing to sacrifice his fellow man, and for him, himself only to survive. In the aspect, "This is my expiatory sacrifice... that the chicken will be sent to death and I will lead a good life..." Is this due to the great deception of which mankind is endowed since time immemorial, as many try to establish? It seems that the more appropriate answer is found in the nature of all living things, that the strong prey on the weak and that man is no longer superior to animal or best. Sooner or later, we come

to truly realize this as Man often changes his skin color and becomes another animal. Yet unlike other animals, he preys on his own kind, man. And woe to the weak that cannot elude the mighty in time, before being closed in, as a lion closes in on a doe. The chances are better for the fleeing doe to survive if she "senses" her enemy and runs to her lair, safety in time.

It is possible that this is a very cruel conclusion, yet it is based on facts. Only if all of mankind will learn a lesson. But is mankind marching toward a needed positive solution? God has solutions. And man? — In book of Psalms (16, 11) is said: "I said in my haste: all men are liars". "In my haste"... Nevertheless, everyone should repair himself. In time!

Abba Klurman

STAGES IN THE ORGANIZATION OF THE PARTISAN FIGHTING

The organization of the partisan fighting began, in fact, only in the fall of 1942, when Jewish young men went out to the woods and became the nucleus for the formation of partisan units. Rumour spread through the town that there was an organization made up of refugees from the Soviet rule who had remained in the rear lines when the Red Army retreated.

The reason for these people staying behind was hazy. It was very doubtful that they had stayed behind in the occupied area in order

to organize a Soviet underground in the German military rear line, as the rumors stated. I suspected that the rapid disintegration of the Red Army at the beginning of July, 1941, after the unexpected German attack, was the cause for their remaining behind. A local incident is imprinted in my memory that points to the friendship that prevailed or, more accurately, that was nurtured between the Germans and the Russians, especially in the border regions; because of this it is possible to infer that the Russian

Nathan Livneh

GLOOMY JUBILEE

Presently a very sad and gloomy golden jubilee is being "commemorated" around the world: 50 years since the outbreak of a "madman's war" (as is now commonly referred to in both Germanys) against those nations and countries trying to eternalize the "1000-year rule of the German Reich." Several years ago, the anniversary marked this madman's rise to power; the anniversary of the "Kristallnacht", of the "Einschluss", of sacrificing Czechoslovakia in the Nazi leader's slaughter, for his own peace of mind, etc. The two-score-golden-anniversary was "observed" by the majority of us in Israel: 1000 years of Polish Jewry. Woe to the same "holiday!" A magnificent Jewry of over 3 million souls that was consumed by this evil beast, ceased to exist except for only a few survivors. Annually, we mourn over the terrible Holocaust that befell on this Jewry and others, of which nothing in the history of Man has come close to its magnitude.

Several puzzling questions remain a mystery and as yet unsolved, three of which are listed hereunder:

How did this German baest succeed, for years, in benumbing the nations and great powers of the world from taking a stand on the events in Germany, on its arms build-up toward war until it was fully prepared to the maximum extent?

How is it that the "cultured" German people, a nation of philosophers, poets, etc., in majority, follow one crazed man, "the scum of the earth" (not only the Russians have contended this) as a flock of sheep herded by its leader?

And what did the masses witness? Tens of thousands of Germans fulfilling orders to kill a nation, including mothers and their offspring — a nation that never once was in line of power to rule ever in the world. Was this not a sort of exercise, practice for killing in cold blood? That which massacred the crippled and retarded for being Jewish; which was only just a beginning for many millions of others who waited their turn to perish — because only such would the "1000-year Reich" be established, intended only for the master race, above every nation and language...

This, of course, is only a hypothetical solution to the latter question, of which is quite interesting.

The reason for the deaths of millions of others in the war can be found in both the first two questions mentioned. I suppose that this is basically the results for those leaders' of Western and Eastern nation neglect, including the great powers mentioned, for not contemplating of what was evolving.

How can that war and needless

of the close members of our families were exterminated and perished during the Holocaust and now we are like relatives to each other. We are one family and can certainly be proud of it. One cannot believe what this community in its activities is able to do for the State of Israel, for Bonds, and for us in any of our projects in Israel.

Apart from the formal meeting which took place between the activists of the Federation, I also attended a number of business meetings, with my good and dear friend from our schooldays in Luzk, Jack Elbirt — President of the Wolynian Federation in New York. In the course of the above meetings, I raised a number of proposals, which, in order to effect them, I requested the assistance of our colleagues in the Federation. We agreed that my friend Elbirt would suggest to the management of the Federation, that they should make decisions as regards the following subjects:

1. Finding the locations of mass graves of our brothers in various locations in the cities of Wolyn, in order to enable us to erect fenced monuments thereupon.

2. annual increase of the budget, from \$1,000 to \$2,000 in respect of scholarships granted to students, children of the Wolynians.

3. to examine the possibility of purchasing a computer which would enable us to register the names of all the Wolynian Jews who perished during the Holocaust and accordingly, to register the names and addresses of those still living, including the names of members of their families, which they established after the Holocaust.

Mr. Elbirt's personal attitude to the above proposals were generally positive.

I sincerely hope that as in the past the Federation will not disappoint us once again and they will continue to support our projects which indeed are dedicated to the memory of all those Wolynians who perished during the Holocaust.

As we are approaching Rosh Hashana and Yom Kippur, on behalf of the Wolynians in Isreal, including the management of Jqud and my self — we all extend our best wishes for a very Peacefull, Heppy and prosperans New York. May God give all at us health, strenth and determination in fulfilling all our objectives.

Shlomo Zyskind

ASSEMBLY WITH THE WOLYNIANS IN USA—CANADA

The tour which I had planned to make to America should have, in fact, begun in Los Angeles and ended in Canada. However, at the very last moment, owing to unforeseeable circumstances, I was compelled to change courses and instead I began my tour from Canada. This change of plan, prevented from me to inform our Wolynian colleagues in advance about my arrival, therefore I missed the opportunity to meet the Canadian members.

During the two weeks which I spent in Canada, every attempt I made daily to contact Mr. Misha Weissman, Chairman of the Wolynian Organisation in Canada, who was my childhood acquaintance and friend from Luzk was futile.

Later, I was told that he was too on vacation at that time. I do hope that the next time my tour plans shall be more prosperous and that I shall succeed in meeting our colleague in this important community.

Los Angeles proved to be more successful for me and there my luck was better, despite the fact that my visit to this city coincided with the holiday period. Irrespective of the same, I managed to meet the most active members belonging to the Wolynian Organisation in Los Angeles, the Chairman of the Organisation, Mr. Zina Nadbourni, Mr. Jack Stoler and his wife Ella, and also Mr. Harry Magid. I must admit that I was greatly impressed by this meeting. Despite the fact that they live on the other side of the world, they are dear friends, Wolynians, and they stand by us in mind and soul, thirsty for every bit of information as regards all activities taking place both in Isreal as well as in the organisation.

The community in Los Angeles is not too large, however they are very active, and it is a pity that this activity does not sufficiently include us as well. I am of the opinion that it is only our fault that our connections with them have declined in the past few years. These good friends promised me that if we would inform them of our projects they would not remain as spectators only but they would do their utmost to participate in them and continue the tradition of assisting us as they had done during the erection of the Wolynian Auditorium.

The second meeting with the Wolynians took place in New York. All of the 30 members that had remained in New York, were present at the meeting. I was most pleased to meet all those dear friends, whom I had met on many occasions, both in New York and at our meetings in Isreal. I find it difficult to describe my pleasure. We all sat together at long, arrayed tables, and I felt as though we were one family. The majority

ארגון יוצאי קמין-קושירסקי והסביבה

מתיחדים עם זכר יקיריהם שנפטרו (בארץ ובחוץ-לארץ)

ומשתתפים בצער המשפחות

דקטר מרדכי ויסגרוס ישראל ויסמן יוסף וטון צבי-דב וולוזני שושנה וליניץ שמואל (חייל) וסרמן שרה זיניוק יעקב זלזניוק יצחק זלצר ברוך זלצר מני זסק ישראל חולופובסקי שוני חזן נחמה חזן צביה חזן שלמה חייט אנילי רוטנשטיין קלמן רופא אברהם רושקה דקטור רטנובסקי יעקב רטנובסקי גדעון (חייל) שולמן-טופורוק רחל שוסטר יחיאל שוסטר יעקב שורץ יעקב שורצבלט יוסף שטרוק אביבה שטינקרוק אליהו שטריק אברהם שפירא ברוך (חייל) שפירא אליעזר שפירסו פסיה שקליאר שמשון	איונברג יצחק איונברג משה אינגברג יוסף אפשטין דוד אינגברג זאב ארומלנד בתיה ארומלנד יצחק ארומלנד יעקב בוקלר פנינה ביגון שמואל בלומברג אריה בלומברג חדוה בן-יונתן ברכה בן-צור יוקל ברגמן אברהם ברגמן ישראל (חייל) ברלינר טובה גבאי ברוך גבאי טובה גבאי ניסן גובר אפרים גובר ישראל גולדברג חיים גולדברג מרדכי גולדשטיין יעקב גולדשטיין צבי גורטנשטיין פנחס גיסס ברכה גרינברג חיים (חייל) גרינברג שינדל גרשנאבל מאשה דקטר דב דקטר זלדה דקטר יעקב	פרוזנסקי זאב פרימק ברוך פלצוק מאיר פרחוצקי חיים פקטורוביץ ברכה פרציק שושנה צוקרברג שי ציזיק חנה צרטוק שינדל צרטורסקר חיים צריניאק יהודה קוטלר אברהם קוטלר אליהו (חייל) קוטלר הניה קוטלר משה קוטלר צבי קופילר פרדל קופרברג חוה קגן שלמה קטן אהובה קטן צרנה קלורמן למל (חייל) קלורמן אביש קמינסקי מרים קנדל סוסיה קצב יעקב קרוקבר זלמן קרש בן-ציון קרש יעקב-יצחק רדונסקי יוסף רויון מאיר רוזנשטוק איטקה אורנשטיין דב איון מאיר	פראדל קופילר טויזנר אלי-אשר טויזנר שושנה טבקאי אריה כרמלי יעקב ליזרוק חיים ליזרוק פישל בן יעקב-שונידיק ליפשיץ משה לנדה סנדר מליק ליפא מליק מיכאל מלמד סרוך מלמד חוה מסרמן שרה נוימן דב נומרק בלה ניידיץ מרדכי סגל ליבל סולוביציק מינה סוקול גרשון סוקול נחמה סלע יעקב סלע שושנה מיליצר (כשר) מניה פוזנסקי ישראל פלוט יעקב פלום אריה פליטיאלי יהודה פליטיאלי פנינה פיוהולץ יוסף פלצוק דב פלצוק יונה

YALKUT WOLYN

Quarterly

Edited by Nathan Livneh

Vice Editor — Yehuda Merin

Givataim — New-York — Los-Angeles — Montreal

Published by the World Union of Wolynian Jews

Israel — USA — Canada